TOPLUMSAL

Tarih

245

MAYIS

2014

David Harvey ile Söyleşi

Kent, Akademi, Çevre, Sınıf...

Söyleşi: Ümit Fırat Açıkgöz

Türkiye İşçi Sınıfı Tarihyazımında Bahar

Y. Doğan Çetinkaya ve Mehmet Ö. Alkan editörlüğünde tarihyazımı dosyası. Çetinkaya ve Alkan'ın yanı sıra Can Nacar, Görkem Doğan, Barış Alp Özden, Hakan Koçak, Sinan Yıldırmaz, Süreyya Algül ve Erol Ülker'in yazıları.

Sayfa 23-73

Allianoi Kazısı'ndan Bir Sikke Ağırlığı

Exagium Solidi

Oğuz Tekin

Enver Paşa ve Naciye Sultan Aleyhine Bir Dava

Neval Milanlıoğlu

Osmanlı Bitinya'sından Bir Afet-i Devran

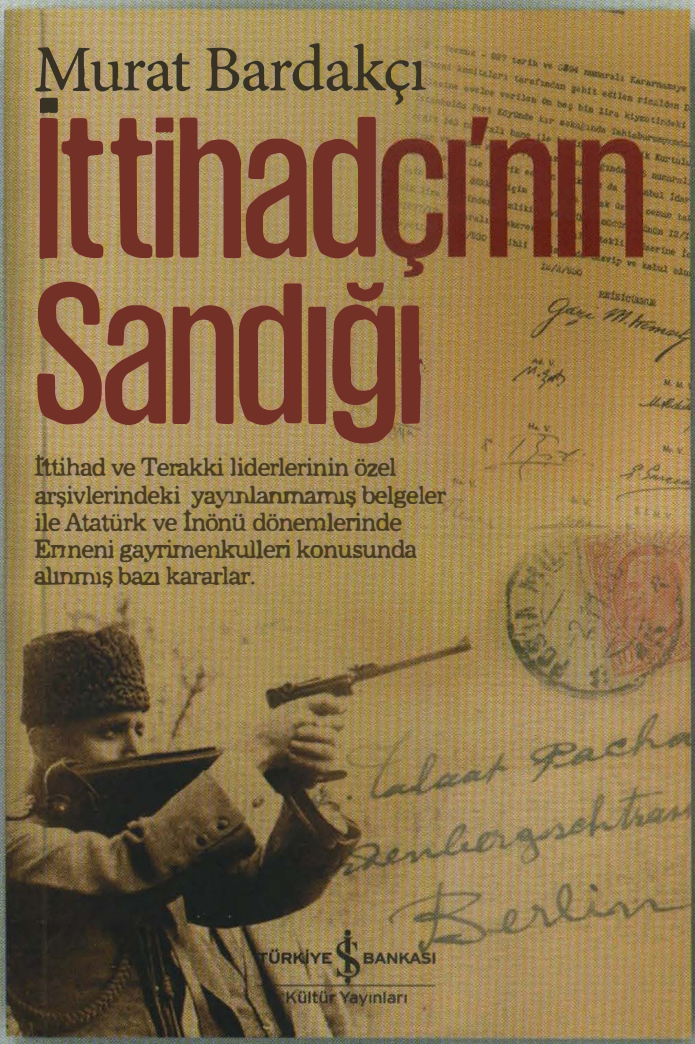
Sofya Wittowa-Potocka

Haeer Topaktaş

TOPLUMSAL TARİH AYLIK TARİH DERGİSİ

ISSN 1300-2023-9-1

60 FOTOĞRAF VE İLK DEFA YAYINLANAN 220 BELGE

552 sayfa, karton kapak 34 TL, sert kapak 44 TL

/iskultur /iskultur iskultur.com.tr

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 • **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde İstanbul, birçok Batı Avrupa toplumunun 20. yüzyıl öncesindeki demografik özelliklerine sahipti. 1920'lere kadar İslam imparatorluğunun başkenti olan bir şehirde bu nasıl mümkün olabiliyordu?

Alan Duben ve Cem Behar, 1880-1940 döneminin İstanbulunu ve İstanbullusunu evlilik, aile ve doğurganlık ilişkileri açısından ele alıyorlar. *İstanbul Haneleri* aile ve ev hayatı, toplumda kadının ve erkeğin yeri, aile hayatının Batılılaşması, evliliğin temellerinde yaşanan değişim, kuşak çatışması, doğum kontrolüne karşı sergilenen tutum ve uygulanan metotlar ile gündelik aile hayatına ilişkin daha birçok sosyal ve kültürel konuyu inceliyor.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Batı Avrupa, Balkanlar ve Asya'dan gelen etkilerin karıştığı bir alan ve uygarlıkların buluşma noktası konumundaki İstanbul'u, bütün toplumun kimliğini yeniden şekillendiren sosyal ve kültürel değişimlerin sahnesi olarak değerlendiren Duben ve Behar'ın edebiyat eserlerinden gazete yazılarına, bireysel tanıklıklardan mahkeme kayıtlarına uzanan kapsamlı kaynakçası okuyucuya sağlam bir bilimsel perspektifin yanında ilginç ve sürükleyici bir öykü de sunuyor.

İLETİŞİM | BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
bupress@boun.edu.tr
Telefon/Faks: 0212 257 87 27
www.bupress.org

SİPARİŞ | www.pandora.com.tr Telefon/Faks: 0212 230 09 62-63
www.bupress.org
www.idefix.com
www.prefix.com.tr

MERHABALAR,

Mayıs sayımızda Y. Doğan Çetinkaya ve Mehmet Ö. Alkan bir emek tarihi dosyası hazırladılar. Çetinkaya ve Alkan'ın dosya giriş yazısında belirttikleri gibi, Türkiye'de evvelden beri emek tarihi çalışmak, akademide kalabilmek için bir avantaj teşkil etmiyor. Tarih Vakfı, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*'ni yayınlamış bir kurum. Yayın kurulu üyelerimiz Zafer Toprak'ın bu alandaki çalışmalarını, aynı şekilde Mete Tunçay'ın Türkiye solu üzerine çalışmalarını herkes bilir. Ancak son on yılda *Toplumsal Tarih*'te bastığımız yazılara ve Tarih Vakfı'nın kitaplarına baktığımızda da bu alandaki çalışmaların geriledigini görüyoruz, yani söz konusu sıkıntı sadece yukarıda sözünü ettiğim akademideki dışlamayla ilgili değil diye düşünüyorum. Geçtiğimiz yıllarda bize gelen emek tarihi ya da daha çok sendikal tarih denebilecek yazılardan basmadıklarımız oldu. Bana göre genel olarak o yazılardaki sıkıntı, sendika içi veya sendikalar arası sorunların genel okuyucuya manalı gelecek şekilde sorunlaştırılmamış olmasıydı. Bu alanda Türkiye'de ve dünyada olup bitenleri ve emek tarihi alanına komşu tartışmaları (kadın emeği, çevre) akılda tutan bir yaklaşıma daha çok ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. 245. sayımızda yayınladığımız dosya Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından evvel İstanbul'daki hamalların durumundan 15-16 Haziran 1970 büyük işçi eylemine kadar oldukça geniş bir tarih diliminde emek tarihiyle ilgili farklı olaylara değiniyor. Dosyada 9 yazarın makaleleri var, yazıların hiçbirisi kadın emeğiyle ilgili değil. Dosyanın bu tarih dilimindeki her sorunu ele almak gibi bir iddiası yok tabii ancak yazıların bir kısmının bu konuya ayrılması önemli bir eksikliği biraz olsun azaltabilirdi. Bunlar bir yana, editörlerin de söylediği gibi bu dosya umarım emek tarihyazımı için bir bahar olur. Sömürenin, ezen ve ezilenin olmadığı bir dünya için emeğin tarihini doğru ve herkesi etkileyecek bir şekilde yazmak zorundayız.

Neval Milanlıoğlu'nun yazısı Ermeni olduğu halde Tehcir'de nasılsa İstanbul'da kalmayı başarabilmiş Meclis-i Ayan eski üyelerinden Abraham Paşa'nın eşi Fulik Hanım'a ait büyük çiftlikleri Enver Paşa'nın tehditle, eşi Naciye Sultan adına ucuza kapatması ve birkaç yıl sonra Mütareke döneminde Fulik Hanım'ın bu satışın iptali için açtığı davayla ilgili. Bu makalede de görüldüğü gibi, Türkiye'de siyasi iktidar sahiplerinin bir kısmı öteden beri kendileri ve yakınları lehine her türlü yolsuzluğu yapabileceklerini düşünüyorlar.

Herkesin işçi bayramı kutlu olsun.

Ahmet Akşit

FİKR-İ TAKİP:
94.9 Açık Radyo'da 15 günde bir pazartesileri saat 15:30'da yayınlanan Fikr-i Takip'i Mayıs ayında da dinleyebilirsiniz. 12 Mayıs'ta Y. Doğan Çetinkaya'yı ağırlayacağız.
Peri Efe-Ahmet Akşit

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
12 ARALIK 1931 SON HALİFENİN DÜĞÜNÜ
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 **GERÇEĞİN PEŞİNDE BATHONEA NEDİR, NE DEĞİLDİR**
Oğuz Tekin

08 TARİH SERGİLERİ:
UZAK VE YAKIN TARİHİN TEMSİLİ
Nilay Özlü

12 I. DÜNYA SAVAŞI'NIN 100. YILDÖNÜMÜ
ANILARIN MUHAREBE MEYDANI, 1914-2014
Naz Vardar

13 APTULLAH KURAN ANMA KONFERANSI
KAPİTALİST KENTLEŞMENİN ÇELİŞKİLERİ
Betül Kaya

14 DAVID HARVEY İLE SÖYLEŞİ
KENT, AKADEMİ, ÇEVRE, SINIF...
Söyleşi: Ümit Fırat Açıkgöz

23-73 DOSYA: EMEK TARİHİ
TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI TARİHYAZIMINDA BAHAR
Dosya Editörleri: Y. Doğan Çetinkaya - Mehmet Ö. Alkan

24 **TÜRKİYE'DE İŞÇİ SINIFI, TARİHYAZIMI VE SINIF BİLİNCİ**
Y. Doğan Çetinkaya

30 **İSTANBUL GURBETİNDE ÇALIŞMAK VE YAŞAMAK**
Can Nacar

36 KISA BİR TASHİHİN UZUN HİKÂYESİ:
ANADOLU OSMANLI DEMİRYOLLARI ŞİRKETİ MEMURİN VE MÜSTAHDEMİNİ CEMİYET-İ İTTİHADİYESİ
Mehmet Ö. Alkan

40 **İSTANBUL TRAMVAY İŞÇİLERİ HAREKETİ VE TÜRKİYE SOSYALİST FIRKASI**
Erol Ülker

46 **KÖYLÜLER, İŞÇİLER VE KÖYLÜ-İŞÇİLER**
Sinan Yıldırmaz

52 KÜÇÜK SANAYİDE İŞÇİ OLMAK:
MAHMUTPAŞA DOKUMACILARI VE "DAVALARI"
Barış Alp Özden

58 SALONLARDAN MEYDANLARA DOĞRU
50'LERDEN 60'LARA İŞÇİ HAREKETİ GREV HAKKININ PEŞİNDE
M. Hakan Koçak

63 TÜRKİYE'NİN İLK SENDİKALAR YASASI DÖNEMİNDE
GREV HAKKI TARTIŞMALARI
M. Görkem Doğan

68 **15-16 HAZİRAN İŞÇİ DİRENİŞİ VE DİSK**
Süreyya Algül

76 ENVER PAŞA VE NACİYE SULTAN ALEYHİNE BİR DAVA
GAYRİMENKUL ALIMINDA İZLENEN GAYRİMEŞRU YOL
Neval Milanlıoğlu

84 OSMANLI BİTİNYA'SINDAN BİR AFET-İ DEVRAN:
SOFYA WITTOWA-POTOCKA
Hacer Topaktaş

90 ALLIANOI KAZISI'NDAN BİR *SOLIDUS* AĞIRLIĞI
EXAGIUM SOLIDI
Oğuz Tekin

92 **METE TUNÇAY'IN "OSMANLI SOSYALİST FIRKASI VE YAYINLARI" BAŞLIKLI KİTABIM HAKKINDA YAZISINA CEVAP**
Selçuk Gürsoy

94 **TANRILARIN HABERCİSİ, KURNAZ, İŞBİLİR HERMES**
Hazırlayan: Zerrin İren Boynudelik

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, Halife Abdülmecid'in kızı Dürrüşehvar Sultan ile Sultan V. Murad'ın oğlu ve Salaheddin Efendi'nin torunu Nilüfer Hanım Sultan'ın Haydarabad Nizamı'nın oğluyla evlendikleri çifte düğünü konu ediyor.

06 GERÇEĞİN PEŞİNDE BATHONEA NEDİR, NE DEĞİLDİR

Oğuz Tekin, İstanbul Küçükçekmece Gölü kıyısındaki Bathonea Antik Yerleşimi'nin de bulunduğu iddia edilen parsellerin TOKİ'ye devredilmesiyle başlayan tartışmayı değerlendiriyor.

08 TARİH SERGİLERİ UZAK VE YAKIN TARİHİN TEMSİLİ

Nilay Özlü, "Uzak Komşu Yakın Anılar: Türkiye - Polonya İlişkilerinin 600 Yılı" sergisi ve "20 Dolar 20 Kilo" sergisini "tarihin temsili" bağlamında ele alıyor.

94 TANRILARIN HABERCİSİ, KURNAZ, İŞBİLİR HERMES

Zerrin İren Boynudelik, "Avrupa Resminde Mitolojik Konulu Resimler" yazı dizisinde bu ay Donato Creti'nin betimlediği Hermes ve Paris *resmini tanıtıyor.*

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 245, Mayıs 2014

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş. 100. Yıl Mah. MAS-SİT 1. Cadde No: 34204/İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Nisan 2014

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12358

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
100,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

12 ARALIK 1931

SON HALİFENİN DÜĞÜNÜ

Tokyo'da Bilim ve İcatlar Müzesi'ni gezen İmparator Hirohito.

II. Abdülmecid'in iki tarafında iki asil çift. Solda, Prens Azam Cah ile Prenses Dürrüşehvar; sağda Prens Muazzam Cah ile Prenses Nilüfer Hanım; Halife'nin önünde oturmuş olarak genç prensesler Hanzade Hibetullah ve Neslişah [aslında: Hanzade Sultan, Necla Hibetullah Sultan, Neslişah Sultan, Türkân Hanım Sultan ve Rana Hanım Sultan], (sağ sayfa üstte).

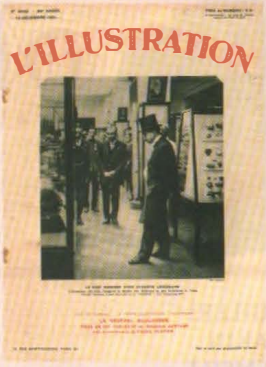
Sadi-Foto.

Dürrüşehvar Sultan'ın gelinlikle resmi, 1931. "Afacan Mahi'ciğime" sözüyle Naciye Sultan ile Enver Paşa'nın kızı Malıpeyker'e ithafı, (sağ sayfa altta).

Yazarın koleksiyonu.

L'Illustration dergisinin 12 Aralık 1931 tarihli ve 4632 numaralı sayısında yer alan kısaca bir haberle küçük bir resim, Osmanlı tarihinin son tezahürlerinden birini okurlara sunuyordu: 12 Kasım 1931'de Nice'te sürgünde bulunan Halife Abdülmecid'in (1868-1944) kızı Dürrüşehvar Sultan (1914-2006) ile Sultan V. Murad'ın (1840-1904) oğlu ve Salaheddin Efendi'nin (1861-1915) kızı Adile Sultan'ın (1887-1973) kızı Nilüfer Hanım Sultan'ın (1916-1989) Haydarabad Nizamı'nın oğullarıyla çifte düğünleri. 1924'te bütün aileyle birlikte sürülen ve devrik hükümdar Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in 16 Mayıs 1926 günü San Remo'da ölümüyle birlikte hanedanın başına geçen Abdülmecid, uzun yıllar Nice'in Cimiez semtindeki Palais Carabacel'de ikamet etmişti. Ülkesinden kovulmuş, maddî imkânları hemen hemen yok olmuş, siyaseten silinmeye yüz tutmuş olan hanedanını ayağa kaldırmak için halifenin aklına zengin ve güçlü Müslüman ailelerle ittifaklar kurmak gelmişti. Bu anlamda Haydarabad Nizamı'ndan daha iyisi zor bulunurdu. İngiliz Hindistanı'nda hâlâ belirli bir bağımsızlık sahibi olan ve daha da önemlisi dünyanın en zengin kişisi sayılan bu Müslüman hükümdarıyla dünür olduğu takdirde sorunlarının çoğunu halledebilecekti. Daha ileri tarihlerde Hindistan, Mısır, Ürdün, Irak gibi ülkelerin kraliyet aileleriyle kurulacak benzer evlilik temelli ittifaklar sürgündeki hanedanın takip ettiği hayatta kalma politikalarının önemli bir unsuru olacaktır.

O tarihte Haydarabad Nizamı olan VII. Asaf Cah Osman Ali Han (1886-1967), gerçekten de dünyanın en

zengin kişisi unvanını hak ediyordu. Tahminlere göre 1930'larda 2 milyar dolarlık bir servete sahip olan Nizam, 18. yüzyılda Moğollardan bağımsızlık kazanan Türk kökenli Asaf Cahi hanedanının yedinci hükümdarı olarak 1911'den 1948'e kadar ülkesini yönetmişti. 1947-1948'de yaşanan kriz neticesinde Hindistan tarafından ilhak edilen Haydarabad o tarihte bir eyalete dönüştürülmüştür. Nizam'ın 150'ye vardığı söylenen çocuklarının en büyükleri olan Azam Cah ile Muazzam Cah, ikisi de aynı anneden 1907 yılında – biri şubat, diğeri aralıkta olma üzere – doğmuştur. Azam Cah 1970'e kadar, Muazzam Cah ise 1987 senesine kadar yaşamıştır.

Dürrüşehvar Sultan ile Azam Cah'ın iki çocuğu olmuştur: Bereket Ali Han (1933) ile Kerameti Ali Han (1939). Dürrüşehvar Sultan başından itibaren Haydarabad'da çok faal bir rol oynamış, özellikle kadınların sağlık ve eğitimleri konusunda bugün hâlâ anılan mücadeleler vermiştir. Nilüfer Hanım Sultan'ın ilişkisi zamanla kopmuş. Evliliği 1952'de feshedilmiştir.

L'Illustration, okurlarının dikkatini çekmek için her türlü yola başvurmuş, özellikle de bir nevi Oryantalizme başvurarak düğünü Bin Bir Gece Masalları'ndan bir hikâye olarak sunmuş, ardından da öykünün başlıca kahramanlarını mümkün olduğunca cazip göstermek için elinden geleni yapmıştır. Bunu yaparken de damat tarafının "amber tenli" olduğundan bahsederek hafifçe ırkçı imalarda bulunduğu gibi, en büyük özellikleri Müslüman olmak olan bu kişilere hiç düşünmeden "Hindu" yaftasını yapıştırarak epey cahilce bir genellemeye de başvurmuştu.

Yazıya eşlik etmek için ise muhtemelen halifenin kâtipliği tarafından kendilerine verilen düğünün resmi fotoğrafını basmışlardı. Çok iyi bilinen ve çok örneklerine rastlanan bu fotoğrafta ilginç olan, Osmanlı tarafının – halifenin fesi dışında – son derecede Avrupai görüntüsüyle damatların mahalli kıyafetleri arasındaki tezattır. Çiftlerin önünde yere oturmuş nedimeler grubuyla ilgili verilen bilgi ise kısmen yanlış ve eksikti. Görünen beş küçük kızın tam kimlikleri şunlardır: (Arka sırada, soldan sağa) Sabiha Sultan ile Ömer Faruk Efendi'nin kızı Neslişah Sultan [Münim] (1921-2012) ve Naciye Sultan ile Enver Paşa'nın kızı Türkân Hanım Sultan [Mayatepek] (1919-1989); (ön sırada, soldan sağa) Sabiha Sultan ile Ömer Faruk Efendi'nin kızı Necla Hibetullah Sultan [İbrahim] (1926-2006), Naciye Sultan ile Kâmil Bey'in kızı Rana Hanım Sultan [Eldem] (1926-2008) ve Sabiha Sultan ile Ömer Faruk Efendi'nin kızı Hanzade Sultan [İbrahim] (1923-1998).

NİCE'TE BÜYÜK MÜSLÜMAN DÜĞÜNÜ

Aynen Bin Bir Gece Masalları gibi: Bir varmış, bir yokmuş, İstanbul'un son halifesi II. Abdülmecid hazretleri kızı prenses Dürrüşehvar ile Nice'te sürgünde ama Rahman ve Rahim'in buyruğuna razı olmuş olarak yaşıyorlarmış. "İmparatorluk İncisi" manasına gelen Dürrüşehvar[1] adını da daha iyi taşıyan düşünülemezdi: On yedi yaşında, uzun boylu, mavi gözlü sarışın, etkileyici bir güzelliğe sahip, Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce konuşup yazan bir prenses...

Gün gelmiş ki Hindistan'ın hâlâ bağımsız Müslüman hükümdarların en güçlüsü, efsanevi Golkonda altın madenlerinin[2] sahibi Haydarabad Nizam'ının sarayında bu prensesin marifetleri duyulmuş. Nizam'ın veliahdı Prens Azam Cah hazretleriyle Emirü'l-Müminin'in kızı arasında bir izdivaç için görüşmeler başlamış. Aynı fırsatla bir de veliahdın genç kardeşi Muazzam Cah ile Halife'nin ailesinde diğer bir mülteci olan ve İstanbul'da hüküm sürmüş olan sondan bir önceki padişah Sultan Abdülhamid'in tahttan indirip yerine geçtiği Sultan V. Murad'ın torununun kızı Prenses Nilüfer Hanım hazretleri arasında bir izdivaç konuşulmuş. Bunun üzerine de birden bire amber tenli ama maalesef hepsi alelade Avrupai takım elbiseler giymiş muhteşem Hinduların oluşturduğu bir alayın Riviera'da peydahladığı görüldü.

Birinin müstakbel eşinin yüzünü görmesini onun meşru sahibi olunca kadar yasaklayan haremlerin eski kötü âdetlerinin aksine, Hindu damat adayların uzak diyarlarından göz diktiklerine burada kendi gözleriyle onaylamalarına izin verildi. Ve hemen ertesi gün, yani geçen 12 Kasım, sürgünlerin ikamet ettikleri villada sadece tanıdıklar arasında bu çifte nikâh kıyıldı. II. Abdülmecid hazretlerinin bizzat riyaset ettiği ve sadece bir tür yetkili vekilleri tarafından temsil edilip kendileri hazır bulunmayan hanımların gözünden uzak gerçekleştirilen ve sadece bir mukavelenin imzalanıp ardından herkesin Mekke'ye yönelip dua etmesinden ibaret olan "nikâh" töreni, on beş dakika bile sürmedi. Bu az çok bizim resmi nikâhımıza tekabül ediyor. Birkaç gün sonra ise prenslerin tören kıyafetlerini giydikleri "Resm-i Düğün", yani düğün töreni gerçekleşti. Ne var ki asıl kutlamalar duyulmamış bir ihtişamla çiftin gelişi için Haydarabad'da gerçekleşecektir.

Fakat Mustafa Kemal'in kovabildiği ama İslam dünyası üzerinde dini üstünlüğünü yok edemediği kişiye damat olarak müstakbel Nizam hâlâ çözülmesi gereken hilafet meselesine az ya da çok dahil olmuş olacaktır. Bilindiği üzere İstanbul'daki padişah Osmanlıların imparatoru olduğu gibi aynı zamanda Peygamberin halifesi ya da vekili konumundaydı ki bu da Hristiyanlıkta papanın az çok mukabili sayılabilir. Zira Ankara'daki meclis saltanatı ladini bir güç olarak lağvedebilmişse de kendi ulusuyla aynı dinden olan bütün ulusları bağlayacak dini bir karar almaya tabii ki yetkili değildi. Böylece bu ittifak büyük devletleri hilafet meselesine yeni bir çözüm bulmaya itebilir.

DİPNOTLAR

1 Dürr (inci), şeh (şah) ve var (layık, uygun) kelimelerinden türetilmiş bu isim "şahlara layık inci" manasına gelmektedir.

2 Haydarabad'a kısa mesafede bulunan ve asıl elmas madenlerinin bulunduğu yer.

GERÇEĞİN PEŞİNDE

BATHONEA NEDİR, NE DEĞİLDİR

İstanbul Küçükçekmece Gölü'nün güney kıyılarında Bathonea Antik Yerleşimi'nin de bulunduğu iddia edilen parsellerin TOKİ'ye devredilmesinin ardından hem bu alanın nasıl adlandırılacağı hem de inşaatın yapılması karşısında yoğun tartışmalar başladı. Geçen sayıda Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi tarafından yapılan açıklamayı yayınlamıştık. Bu sayıda, tartışmalarda ismi zikredilen Oğuz Tekin'in konuyla ilgili görüşlerine yer veriyoruz.

OĞUZ TEKİN

7 Mart 2014 tarihinde Ömer Erbil imzasıyla *Radikal* gazetesinde yayımlanan "Hititler Yaptıysa TOKİ de Yapar. Bathonea Antik Kenti'ne TOKİ evleri" başlıklı haber, kabaca Küçükçekmece Gölü havzasındaki sözde Bathonea Antik Kenti'nin bulunduğu araziye TOKİ'nin inşaat yapacağı üzerineydi. Habere göre tapusu İstanbul Üniversitesi'nde olan arazi, üniversitenin Çapa ve Cerrahpaşa'daki hastane binalarının yenilenmesi ve Avcılar'daki kampüse de bir sosyal tesis yapılması karşılığında TOKİ'ye devredilecekti. Bu haber sonrası İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü de bir basın açıklaması yaptı. Üniversite'nin yazısının bir yerinde inşaat yapılacak alanının Bathonea olmadığına ilişkin benim yazılarıma da referans verilmişti. Daha sonra Ömer Erbil, 8 Mart 2014 tarihli *Radikal* gazetesinde "İÖ'den İbretlik Açıklama: Adının Bathonea Olduğu Bile Şüpheli" başlıklı yeni bir haber daha yayımlandı. Öyle anlaşılıyor ki Ömer Erbil benim bu konudaki makalelerimi okumuş ve adımı da vererek görüşlerimi objektif olarak bu haberine aktarmıştır. Ancak yine de, adı Bathonea olmasa da antik bir yerleşim olduğu açık olan bir yere, "Bathonea olmadığı savına sığınarak inşaat yapılmasına karşı durulması gerektiğini" söylüyordu. Daha sonra çeşitli bilim adamları ve sivil toplum kuruluşları da antik bir yerleşimin olduğu yere inşaat yapılmasının mümkün olmayacağı yönünde ardı ardına açıklamalar yaptılar.

Adının geçtiği bu haberler nedeniyle benim de bu konuda kısa da olsa bir açıklama yapmam kaçınılmaz oldu. Ben neyin karşısındaydım, neyin yanındaydım? Hikâyenin başlangıcı Prof. Dr. Semavi Eyice'nin *TTOK Belleteni*'nde ve *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları* dergisinde yayımlanan "Tarihte Küçükçekmece" yazısına gitmektedir. O yazısında Semavi Eyice, "Küçükçekmece dolaylarında Bathonea adında küçük bir yerleşme yerinin varlığı da, bazı mezar kitabelerinden tahmin edilebilir ise de kesin yeri bilinememektedir", şeklinde bir ifade kullanmıştı. Ancak, mezar kitabelerinde geçen Bathonea, bir yerleşim yeri değil, bir tür cemaat anlamına gelen *hekatostya* adıdır; aslında Eyice de phyle olabileceğini söylemektedir. Eyice'nin ifadesinden sadece yerleşim sözcüğünün öne çıkarılması doğru değildir. Byzantion'da (İstanbul) Bathonea gibi bilinen başka *hekatostya*'lar de vardır (Örn. Philoktorea, Krateinea). Nitekim Semavi Eyice bunun bir tahmin olduğunu da vurgulamış ve sonraki yazılarında bir daha bu konu üzerinde durma gereğini duymamıştır. Üstelik üzerinde Bathonea adının geçtiği lahit MS 1. yüzyıla tarihlenmektedir;

Küçükçekmece Gölü havzasında yürütülen kazı alanına antik bir yer adı vermek gerekiyorsa, burası Constantinopolis'in ta kendisidir.

oysa kazı yapılan alanın tarihi esas olarak –kalıntılardan, sikkelerden ve diğer arkeolojik buluntulardan anlaşıldığına göre- Geç Roma ve Erken Bizans dönemlerine aittir (MS 4.-7. yüzyıllar); arada 400-500 yıl gibi uzun bir zaman vardır ve bu da üzerinde ayrıca düşünülmesi gereken bir konudur. Kazı Başkanı Şengül Aydıngün, Eyice'nin yukarıdaki ifadesini ciddiye almış ve Küçükçekmece'de yüzey araştırması ve kazı yaptıkları yerin Bathonea olduğunu ileri sürmüştür. 2008-2009 yıllarında *Cumhuriyet Bilim Teknik, Milliyet, National Geographic Türkiye, Atlas web, Aktüel Arkeoloji* ve Google'dan ulaşılabilecek yüzlerce yerde "Bathonea Kayıp Kenti Bulundu" haberleri ve yazıları yayımlandı. Bu gerçek dışı haber ve yazılar üzerine söz konusu yerin Bathonea olamayacağı üzerine üç yazı kaleme aldım. Bunlar *Toplumsal Tarih, TEBE Haberler* ve *Arkeoloji ve Sanat* dergilerinde yayımlandı. Bunun üzerine Kazı Başkanı Aydıngün, kazı yaptıkları yerle ilgili yazılarında Bathonea adının yanına bir soru işareti koymuştur. Aydıngün'ün yaptığı son yayınlarda Bathonea'nın kayıp kent vurgusu yer almamakta, aksine bir yerleşim olarak anlaşılmasına vurgu yapılmaktadır. Kuşkusuz bu noktaya gelinmesi sevindiricidir, ancak yeterli değildir. Çünkü Bathonea adının yanına bir soru işareti konulması, ileride bu yerin Bathonea olduğunun kanıtlanabileceği ihtimalini de taşımaktadır. Oysa böyle bir durum hiçbir zaman olamayacaktır; bile bile soru işaretiyle Bathonea denmesi oldukça düşündürücüdür. Bunun sürdürülmesinde tek neden olabilir: isimsiz bir yer kazmaktansa, ismi olan bir yer kazmak... Benim fikrimi sorarsanız, Küçükçekmece Gölü havzasında yürütülen kazı alanına antik bir yer adı vermek gerekiyorsa, burası Constantinopolis'in ta kendisidir; merkezinde değil ama banliyösünde bir yerdir; işlevi üzerine çeşitli tahminlerde bulunabilir; mimarlık tarihçisi Prof. Dr. Mustafa H. Sayar bir Yol İstasyonu olabileceğini söylemiştir.

Buraya kadar anlatmaya çalıştığım Bathonea'nın gerçekte ne olduğu üzerineydi... Bathonea adı üzerine yaptığım bu olumsuz açıklamalar kuşkusuz söz konusu yerin önemini azaltmamalıdır. Aslında "Bathonea" üzerine yazdığım üç yazı ve bu konuda yaptığım söyleşiler, hep Bathonea adı üzerinedir, söz konusu yerin önemsiz ve "küçük" bir yer olduğu üzerine değildir. Bugüne değin ortaya çıkarılan kalıntılar ve buluntular, söz konusu yerin ne denli önemli olduğunu kuşkuya yer bırakmayacak kadar kanıtlamıştır. Kazı başkanı, çeşitli ülkelerden ve üniversitelerden çok sayıda uzmanı bir araya getirerek Küçükçekmece Gölü havzasındaki bu antik yerleşimi gün ışığına çıkarmak için elinden geleni yapıyor. Ortaya çıkarılanlar, uzmanlara ve bilim insanlarına olduğu kadar yüksek lisans ve doktora öğrencilerine de olağanüstü bir kaynak sağlıyor. Aslına bakılırsa, Efes, Aspendos, Perge gibi Antik Çağ'ın büyük kentlerin kazı çalışmalarına ne kadar önem veriliyorsa, kentlerin egemenlik alanlarındaki yerleşimlerine de küçük-büyük ayrımı yapılmadan aynı derecede önem verilmelidir. Büyük antik kentlerin topografyası ve fiziki dokusu hakkında bildiklerimizi, bu kent merkezlerinin dışındaki yapılanmalar hakkında yeterince bilmiyoruz. Küçükçekmece kazıları Byzantion/Constantinopolis için bu fırsatı veriyor; böylesine önemli ve sorumluluk gerektiren bir projenin yanlış bir adlandırmayla (Bathonea) gölgelenmesi, hiç de hak edilmeyen bir durumdur. Benim de bilim kurulu üyesi olduğum Küçükçekmece kazılarının Byzantion/Constantinopolis'in çevre dokusunun anlaşılmasında büyük rol oynayacağına kuşku yoktur. Umarım, bu yazı, itirazımın neye olduğu konusunda yeterince açıktır.

CUMHURİYET YENİ İNSAN YENİ HAYAT

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Aralık 2013'te İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nde açılan "Cumhuriyet: Yeni İnsan Yeni Hayat" sergisi, Aykut Köksal ve Turan Tanyer'in danışmanlığında, Ekrem Işın'ın küratörlüğünde gerçekleşiyor. 1930'lardan başlayarak arkeolojiden müziğe, mimarlıktan edebiyata ve sahne sanatlarına çok çeşitli alanlarda önemli yer edinmiş kişilerin hayatlarına dair fotoğraflar, afişler, çizimler, resim, kitap ve belgeler sunuluyor.

Sergiinin giriş kısmında Cumhuriyet'in erken döneminden afişlere yer verilmiş. Bunlar arasında Sümerbank'ın tasarrufu öğütlediği afiş, Ankara şarabı afişi, çeşitli gazete afişleri ve 21 Ekim 1945 tarihinde yapılan nüfus sayımının afişi gibi oldukça ilginç ve değerli afişler bulunuyor.

Afişlerin bulunduğu koridorun sonunda, erken Cumhuriyet döneminin önemli figürlerinden Baba Karpiç lakaplı Georges Karpitch'e yer veriliyor. Sovyet Devrimi'ni izleyen yıllarda İstanbul'a gelip ilk restoranını "Bon Gout" (İyi Tat) adıyla Tepebaşı'nda açmış; izleyen yıllarda bunu "Restaurant Georges Karpitch", "Şehir Lokantası" gibi lokantalar izlemiştir. 1935 yılında Türk vatandaşlığını ve Karpiç Keçeci ismini alan Baba Karpiç'in fotoğrafları; menüleri, çeşitli kuruluşlardan aldığı teşekkür yazıları sergide yer alan belgeler arasında bulunuyor. Baba Karpiç'in misafirleri arasında II. Dünya Savaşı yıllarında Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği görevini yürütmüş olan Franz von Papen gibi ünlü simalar bulunduğu görülüyor. Sergiinin diğer bölümünde Cumhuriyet'le birlikte gelen yeni hayat ve bu yeni hayatın "yeni insan"ları; Halet Çambel, Muhsin Ertuğrul, Ahmed Adnan Saygun, İlhan Usmanbaş, Sedad Hakkı Eldem, Turgut Cansever ve Oktay Rifat hakkında kaynaklara ulaşılabiliyor.

Örneğin, sergide Muhsin Ertuğrul'la ilgili bölümde Ertuğrul'un "Şehvet Kurbanı" filminin setinde çekilmiş fotoğrafları ile "Bir Millet Uyanıyor" ve "Leblebici Horhor Ağa" gibi filmlerden karelerin yanı sıra film afişlerine yer veriliyor. Oktay Rifat'ın fotoğrafları arasında ise Ara Güler, Metin Eroğlu ile fotoğrafı ve Orhan Veli, Şinasi Baray ve Melih Cevdet Anday ile birlikte görüntülendikleri fotoğraf dikkat çeken objeler arasında... Mimarlar Turgut Cansever ve Sedad Hakkı Eldem'in projeleri ve tasarladıkları yapıların fotoğrafları da sergide bulunan diğer önemli belgeler...

Erken Cumhuriyet döneminin ünlü bestecileri İlhan Usmanbaş ve Ahmet Adnan Saygun'a da yer verilen sergide, Usmanbaş'ın müziğinde çokseslilığı uygulamaya geçirip Cumhuriyet'in çoğulcu bir dille konuşmasını sağladığı gibi bilgiler verilirken; Yunus Emre Oratoryosu'nu besteleyen Saygun'un bölümünde ise kendisinin fotoğrafları, nota kâğıtları, nota defterleri ve konser afişleri yer alıyor.

Son bölümde de, yakın zamanda vefat eden ve Keban Barajı kurtarma kazılarından Pişmiş Kale kazısına kadar kazılarda görev almış, Türkiye'nin ilk kadın arkeologu Halet Çambel ile ilgili malzemelerin bulunduğu tarafta, Çambel'in Çayönü kazılarındayken çekilmiş fotoğrafları ve kullandığı aletler sergileniyor. Sergi 18 Mayıs 2014 tarihine kadar ziyarete açık.

TARİH SERGİLERİ

UZAK VE YAKIN TARİHİN TEMSİLİ

Sabancı Müzesi ve Depo İstanbul, geçtiğimiz ay iki önemli sergiye ev sahipliği yaptı. Sabancı Müzesi'nde hâlen devam eden "Uzak Komşu Yakın Anılar: Türkiye - Polonya İlişkilerinin 600 Yılı" sergisi ve Depo İstanbul'da 4 Mart - 5 Nisan tarihleri arasında sergilenen "20 Dolar 20 Kilo" projesi uzak ve yakın tarihimizden kesitler sunuyor. Son derece farklı kurgu, konsept ve tasarım ögeleri barındırsalar da her iki sergiyi "tarihin temsili" bağlamında değerlendirmek anlamlı görünüyor.

NİLAY ÖZLÜ

19. yüzyıla damgasını vuran Romantizm akımı ile insanın geçmiş ile ilişkisi farklı bir boyutta tezahür etmeye başlar. Modern birey geçmiş ile olan doğal bağlarının kopuşunu telafi etmek üzere geçmişi ele geçirmeye, geçmişi araçsallaştırmaya çabalar dolayısıyla da geçmişi temsil etme yoluna gider. Stephen Bann'a göre tarih metinleri, tarihi oyunlar, hikâyeler, romanlar, filmler, resimler, binalar, panoramalar ve müzeler geçmişi temsil etme yöntemleri arasındadır. Günümüzde tarih sergilerini de bu kategoriler içinde değerlendirmek anlamlı görünüyor. Bir başka deyişle pre-modern dünyada kolektif bir hafıza ile nesilden nesle organik olarak aktarılan geçmiş ile modern dönemde, ancak tarihin araçları kullanılarak ilişki kurmak mümkündür. Bu yazının amacı ise tam da bu ilişkinin niteliğini sorgulamak; tarih sergileri üzerinden nasıl bir geçmiş kurguladığımızı ve bu geçmiş ile nasıl ilişkilendiğimizi güncel iki örnek üzerinden incelemek olacaktır.

Serginin küratörü Büyüktaşçıyan: "20 Dolar 20 Kilo, geçmiş ve tarih ile kucaklaşarak geleceği kurmaya cesareti olanlar için aralanan bavulun içindekileri keşfetmeye davet etmektedir."

Sabancı Üniversitesi Sabancı Müzesi'nde düzenlenen "Uzak Komşu Yakın Anılar" sergisi Türkiye ve Polonya cumhurbaşkanları himayesinde, her iki ülkenin kültür ve dışişleri bakanlıklarının katkısı ve hem Türkiye hem Polonya'nın seçkin müze, kütüphane, kilise gibi kurumlarının desteği ile ortaya çıkan oldukça iddialı ve kapsamlı bir proje. Türkiye - Polonya ilişkilerinin 600 yıllık serüvenini anlatmayı hedefleyen bu sergi, hem Osmanlı hem de Polonya tarihine aşina olmak için iyi bir fırsat sunuyor. Bu anlamda "Uzak Komşu Yakın Anılar" sergisi resmi kurumların desteği ile resmi tarihin sayfalarından seçkiler sunarken; her iki ülkenin kurguladığı "milli" tarihlerin örtüştüğü, farklılaştığı ve ayrıştığı sayfaların yan yana gelişi ile anlam kazanıyor. Böylece serginin ziyaretçisi, kendisine dayatılan mutlak tarih anlatısının dışında bir başka tarih anlatısı ile karşılaşma ve farklı kahramanlık hikâyeleri anlatan resmi tarihler arasında bir karşılaştırma yapabilme imkânı buluyor. Ancak serginin tarihyazımı anlamında en güçlü yönünü oluşturan bu kavramsal çerçevenin sergi kapsamında yeterince vurgulanmamış olmasını bir zaaf olarak not etmek gerekir.

Depo İstanbul'da yer alan "20 Dolar 20 Kilo" sergisi ise Babil Derneği, Açık Toplum Vakfı, AB Sivil Düşün ve Anadolu Kültür gibi sivil inisiyatif ve kurumların desteği ile ortaya çıkan kapsamlı bir araştırma ve sözlü tarih projesinin parçası... Yakın tarihimizin karanlık sayfalarından birine daha ışık tutan bu proje, 1964 yılında vatanlarını terk etmeye zorlanan on binlerce Rum vatandaşın unutulan, unutturulan hikâyesini ödeta afişe ediyor. Bu anlamda resmi tarih kurgusunun sağlam bir eleştirisini sunduğu kadar; milliyetçi, ulusalcı ve dini değerler ile yoğrulan bu tarihi de yapı bozumuna uğratıyor. Böylece sivil, kolektif ve dışlayıcı olmayan bir tarihyazımına da alan açmayı hedefliyor. Sergi bavul alegorisini son derece güçlü bir şekilde kullanarak, hem söyleminin altını doldurmayı hem de son derece vurucu bir yaşanmışlık etkisi yaratmayı başarıyor.

Belki de her iki sergi arasındaki en önemli fark birinin uzak, diğerinin yakın geçmişe odaklanması veya çok farklı zaman aralıkları ele almaları değil birinin daha objektif diğerinin daha sübjektif, yani özne odaklı, bir tutum takınması. Polonya ve Türkiye'nin farklı müze ve kurumlarından derlenen son derece değerli ve nadir 348

eserin bir araya getirildiği "Uzak Komşu Yakın Anılar" sergisi objelerin *aurası* ve otantikliği üzerinden kurgulanıyor. Ancak sergi kapsamında bir araya getirilen yüzlerce değerli objenin yan yana durması belirli bir hikâye veya söylem üretmiyor. Kronolojik bir anlatısı olan sergi, Osmanlı ve Polonya'nın "yakın" ilişkilerini benzer dönemlere ait fermanlar, beratlar, gravürler, minyatürler, resimler, porselenler, çiniler, kıyafetler, silahlar ve muhtelif eşyaların yan yana getirilmesi üzerinden inşa ediyor. Sabancı Müzesi'nde görebileceğiniz bu nadir eserler Osmanlı-Polonya arasındaki ilişkinin varlığına kanıt oluştursa da, bu ilişkinin niteliğine dair mutlak bir söz söylemiyor. Bu anlamda sergilenen objeler, ortaya konan tarihi bilgileri görsel olarak desteklerken, bir tarih söylemi dayatmaktan ziyade ziyaretçilerin kendi hikâyelerini üretmesine de alan bırakıyor. Ancak sergi, 600 yüzyıllık bir dönem içinde iki ülke arasında ortak bir hafızanın varlığına veya bu kolektif hafızanın bu sergi aracılığıyla oluşturulmasına dair çok sınırlı söz üretiyor.

Öbür tarafta "20 Dolar 20 Kilo" sergisinin temel amacı toplumsal hafızanın çatlaklarına sızmak, toplumsallık adına güçlü bir söylem üretmek ve hatta bu mesajı son derece net ve soru işaretlerine yer bırakmayacak şekilde izleyiciye iletmek. 1964 Rum Tehciri'ni yaşanmışlıklar, anılar, fotoğraflar ve birinci elden tanıklıklar üzerinden anlatan ve ziyaretçilerde güçlü bir empati duygusu yaratan sergi, sözlü tarih çalışmalarının son derece vurucu etkisini sonuna kadar kullanıyor. Söylenmiş olanı eleştirirken, söylenmemiş olanı ortaya koyarak farklı bir tarihyazımına alan açıyor. Doç. Dr. Ilay Örs'ün sözleriyle: "Söz yaşamı deneyimleyenlere verilebildiğinde, bambaşka bir tarih yazılabilir." Proje bir yandan yerlerinden edilen yaklaşık 50.000 Rum'un sesine kulak verirken, bir yandan da dönemin gazeteleri aracılığıyla devletin ve kurumların söylemini ortaya koyuyor. Ancak dönemi yaşayan ve bu drama şahit olan Türk vatandaşlarının sesini sergide duyamıyoruz. Kolektif hafızamızın eksik bir halkasını tamamlamak üzere yola çıkan bu proje, 50 yıl önce bu dramı yaşayan bireylerin tanıklıkları ve bu bireyler ile doğrudan ilişki kurmamızı sağlayan çeşitli görsel-işitsel belgeler ve filmlerle -dilinden, dininden, ırkından bağımsız olarak- insan temasını vurgulamayı başarıyor.

Nietzsche, *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası* adlı eserinde, modern bireyin tarih ile ilişkisini incelemiş ve tarihin insanlık adına değil, güç ilişkileri ile ilişkilendirilerek kullanılmasını eleştirmiştir. Nietzsche'ye göre geçmişi temsil etmek üzere çeşitli yöntemler geliştirmiş olan modern insan, geçmişi bugünü zayıflatmak ve geleceği yıkmak adına kullanmamalı; bilakis geçmiş bilgisini geleceğin ve şimdinin hizmetine sokmalıdır. Serginin küratörü Hera Büyüktaşçıyan'ın da vurguladığı gibi "20 Dolar 20 Kilo, geçmiş ve tarih ile kucaklaşarak geleceği kurmaya cesareti olanlar için aralanan bavulun içindekileri keşfetmeye davet etmektedir." Bu anlamda, sergi geçmişi ele alırken, geleceğe dair bir tasarruf da öneriyor; yani toplumsal barışın inşa edilmesi için önce geçmiş ile yüzleşmenin ve hatta geçmiş ile hesaplaşmanın gerekliliğini ortaya koyuyor. "Uzak Komşu Yakın Anılar" sergisi ise ne günümüzde Türkiye topraklarında yaşayan Polonyalılar üzerine, ne de iki ülkenin gelecekteki ilişkileri üzerine güçlü bir önermede bulunuyor.

Sözünü tarih üzerinden üreten ve geçmişi temsil etme iddiasında bulunan bu iki güncel sergi, geçmişi algılayışları, geleceğe bakışları ve tarihsel malzemeyi ele alışlarıyla birbirlerinden farklılaşıyor. Birbirinden farklı ölçeklerde, farklı sergileme pratikleri, temsil yöntemleri ve araştırma teknikleri kullanmış olsalar da, her iki serginin de özenli ve dikkatli bir araştırma sürecinin sonucunda ortaya çıktığını teslim etmek gerekir. Tarihi sergiler, insanların geçmiş ile daha dolaysız bir ilişki kurmalarına ve kendilerine dayatılan resmi tarihi sorgulamalarına imkân veriyorlar. Bu tip sergilerin, özellikle İstanbul'da sayıları giderek artan güncel sanat sergileri arasından sıyrılarak önemli bir boşluğu doldurduğuna ve eleştirel bir bakış açısının kurgulanmasına katkı sunduğuna inanıyorum. Bu anlamda, sergiler tarihyazımının tek ve mutlak olmadığını, Hayden White'ın vurguladığı gibi tarihyazımının aslında bir hikâye, bir temsil olduğunu bir kez daha ortaya koyuyorlar. Belki de önemli olan hikâyenin ne anlattığı kadar, nasıl anlatıldığına dair ipuçları yakalayabilmek...

Sözünü tarih üzerinden üreten ve geçmişi temsil etme iddiasında bulunan bu iki güncel sergi, geçmişi algılayışları, geleceğe bakışları ve tarihsel malzemeyi ele alışlarıyla birbirlerinden farklılaşıyor. Birbirinden farklı ölçeklerde, farklı sergileme pratikleri, temsil yöntemleri ve araştırma teknikleri kullanmış olsalar da, her iki serginin de özenli ve dikkatli bir araştırma sürecinin sonucunda ortaya çıktığını teslim etmek gerekir.

Uzak Komşu Yakın Anılar: Türkiye - Polonya İlişkilerinin 600 Yılı Sergisi'nden ayin cüppesi ve Karecena hussar zırhı.

20 DOLAR 20 KİLO

Depo İstanbul kurulduğundan bu yana söylenmeyeni, dillendirilmeyeni, unutulanı,

20 Dolar 20 Kilo Sergisi'nden.

bastırılanı dile getiren projeleri ile İstanbul'un kültür-sanat arenasındaki ayrıcalıklı yerini ve muhalif çizgisini koruyor. Geçtiğimiz Mart ayında yine oldukça iddialı bir projeye ev sahipliği yapan Tütün Deposu, Türkiye'nin yakın tarihine ışık tutan bir sergi ile karşımıza çıktı. 4 Mart - 5 Nisan tarihleri arasında izleyicilere kapılarını açan "20 Dolar 20 Kilo" sergisi 1964 yılında gerçekleşen Rum Tehciri'ni çarpıcı bir şekilde gözler önüne serdi.

Kapsamlı araştırmaların, arşiv taramalarının ve sözlü tarih çalışmalarının sonuçlarının paylaşıldığı bu projenin koordinasyon yönetimi BABİL Derneği, proje danışmanlığı ise Rıdvan Akar tarafından yürütüldü. İstanbullu Rumların Evrensel Federasyonu projenin stratejik partneri olarak ve Açık Toplum Vakfı, AB Sivil Düşün ve Anadolu Kültür ise proje destekçileri olarak görev aldılar. "20 Dolar 20 Kilo" sergisi yaklaşık 50.000 Rum asıllı vatandaşın ülkeden sürgün edilmesiyle son bulan 1964 olaylarını konu ederek üstü örtülen, toplumsal hafızanın derinliklerine itilen bir travmayı su yüzüne çıkardı.

Kıbrıs olaylarının tırmandığı ve Yunanistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin iyice gerginleştiği bir zaman aralığında, Türkiye Devleti Yunan pasaportu taşıyan 12.000 Rum vatandaşı pazarlık masasına sürmekten çekinmez. 16 Mart 1964 günü bahsedilen 12.000 kişi yanlarına 20 kilo eşya ve 200 TL (o günün kuruyla 22 Dolar) alarak ülkeyi terk etmek zorunda bırakılır. Büyükdedeleri Yunanistan sınırları içerisinde kalmış olan topraklarda doğmuş olduğu için Yunanistan pasaportu taşımak zorunda kalan, ancak Rumca konuşmak dışında Yunanistan ile doğrudan ilişkisi ve bağı bulunmayan bu insanlar apar topar ülkelerinden çıkarılır. Sonradan kendilerine katılan 30.000 kadar Türk pasaportlu Rum vatandaşı ile beraber yaklaşık 50.000 kişi, 1- 2 ay gibi kısa bir süre zarfında Türkiye mozaiğinden yitip gider. Böylece amaçlanan "tek dil, tek din, tek bayrak" idealine bir adım daha yaklaşılır.

20. yüzyıldan başlayarak giderek artan şiddetle uygulanan homojenleştirme ve Türkleştirme projesinin son halkasını oluşturan 1964 Olayları yani "Apelasis"; Türkiyeli Rumların uğradığı 1922 tarihli büyük felaket "Katastrofi"nin, akabinde gelen nüfus mübadelesinin ve "Septemvriana"nın yani 6-7 Eylül 1955 olaylarının ısrarlı ve bilinçli devamı olarak okunmalıdır. Sergide bu sembolik ve fiziki şiddetin mağduru olan kişilerin veya yakınlarının tanıklıkları, dönemin medyasının nefret söylemi ve büyük sürgünün fotoğrafları göz önüne seriliyordu.

Küratörlüğünü Hera Büyüktaşçıyan'ın üstlendiği sergi toplumsal belleğimizin kara deliklerinden birine daha ışık tutmakla kalmıyor, resmi tarihin kıyısında kalmış hikâyeleri, insan ögesini ön planda tutarak 50 yıl rötarla da olsa iletmeyi başardı. Bugün doğallıkla ve hatta umursızlıkla dile getirilen %99'u Türk ve Müslüman bir nüfusun ne bedeller ödenerek; kimlerin acıları ve mal varlıkları üzerine inşa edildiğini çarpıcı bir şekilde vurguluyor. "20 Dolar 20 Kilo" sergisi ile toplumsal belleğimizin eksiltilmiş, unutturulmuş bir parçası daha hafızalarımızdaki ve vicdanlarımızdaki yerini alıyor. Cengiz Aktar'ın da vurguladığı gibi "Uluslaşma uyarınca varlıkları tamamen silinen Ermeniler ve Süryaniler; yollanan, kovulan ve yok edilen Rumlar; varlıkları yok sayılan Kürtler, Aleviler; kamusal alandaki varlıkları gayrimeşrulaştırılan Müslümanlar, bu topraklarda yaşayanların neredeyse tamamı ile ilgili hatıra ve hafıza geri geliyor artık. Apelasis, yani 1964 Rum Tehciri bu arkeolojinin bir parçası."

UZAK KOMŞU YAKIN ANILAR: TÜRKİYE - POLONYA İLİŞKİLERİNİN 600 YILI

Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi 7 Mart - 15 Haziran tarihleri arasında Türkiye ile Polonya arasındaki tarihi ilişkileri konu eden "Uzak Komşu Yakın Anılar: Türkiye - Polonya İlişkilerinin 600 Yılı" sergisine ev sahipliği yapıyor. Türkiye'den Topkapı Sarayı Müzesi, Türk İslam Eserleri Müzesi, Sadberk Hanım Müzesi ve Sakıp Sabancı Müzesi koleksiyonlarından seçilen eserlerle beraber, Polonya'dan Varşova Ulusal Müzesi, Güzel Sanatlar Akademisi, Wawel Kraliyet Şatosu, Polonya Askeri Müzesi,

Krakow Ulusal Müzesi'nden ve pek çok diğer müze, arşiv, kütüphane, manastır ve kilise koleksiyonlarından seçilen toplam 348 eser bu sergi kapsamında İstanbullu sanat ve tarih severlerle buluşuyor. Küratörlüğünü Nazan Ölçer, Tadeusz Majd ve Zeren Tanındı'nın üstlendiği sergi Polonya ve Türkiye cumhurbaşkanlarının himayelerinde, dışişleri ve kültür bakanlıklarının desteği ile gerçekleştirildi. Farklı koleksiyonlardan derlenen pek çok tarihi eserin bir araya getirildiği sergide Türkiye - Polonya ilişkileri üç dönem içerisinde değerlendiriliyor: Serginin birinci bölümü 15. yüzyılda başlayan ve 17. yüzyıla kadar devam eden karşılıklı ilişkileri ele alıyor. İkinci bölüm ise Osmanlı İmparatorluğu ile Polonya Krallığı arasında bir kırılma noktası olan 1683 tarihli II. Viyana Kuşatması'na odaklanıyor. Serginin üçüncü bölümü ise 1683 tarihinden sonraki dönemi konu alıyor.

Serginin ilk bölümünde, Polonya Kralı'nın Osmanlı Sultanı I. Mehmed'e 1414 yılında göndermiş olduğu ilk elçi ile başlayan ve giderek artan karşılıklı ilişkiler ele alınıyor. Osmanlıların neden Polonya'yı Lehistan olarak adlandırdıkları sorusu ile başlayan sergi, dönemin başkentleri Bursa ve Krakov'u, dönemin sultan ve krallarını temsil eden çeşitli resim, gravür, ferman, ahitname, doküman ve kişisel eşyaları içeriyor. 15. ve 16 yüzyıllarda gelişen diplomatik, ticari ve kültürel ilişkiler özellikle Polonya'ya ihraç edilen çeşitli kumaş, halı, çini ve dokumalar üzerinden temsil ediliyor. Özellikle Osmanlı kumaş ve dokumalarının çeşitli dini ve resmi tören kıyafetlerinde kullanılmak üzere yerel form ve formatlarda kullanılması, gündelik objeler ve tüketim mallarının kültürel etkileşimin mecrası olarak nasıl işlev gördüğünün de iyi bir örneğini teşkil ediyor. Sergilenen tören kıyafetleri ve objeler hem Osmanlı hem de Polonya kültüründen öğeler barındırarak ortak bir geçmişin izlerini barındırıyor, kültürel homojenlik kavramlarını sorgulamamıza neden oluyor.

Osmanlı-Polonya ilişkilerinin yoğunlaştığı 17. yüzyılda her iki ülkede meydana gelen başlıca siyasi, kültürel, sanatsal ve mimari gelişmeler ve öne çıkan politik figürler çeşitli kişisel eşyalar, kıyafetler, mektuplar, saray kitapları, gravür, tablo, şehir ve bina görüntüleri üzerinden anlatılıyor. Ayrıca, serginin küratörlerinden Nazan Ölçer'in de belirttiği gibi, her iki dünya savaşında da ağır bir şekilde tahrip edilen Polonya'da saklanan Osmanlı eserlerinin ve özellikle kumaşların, Türkiye'de bulunan benzer koleksiyonlardan daha zengin ve daha iyi korunmuş durumda olması ise serginin diğer bir dikkat çekici özelliği.

Sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun değil, Avrupa tarihinin de bir dönüm noktası kabul edilen Viyana kuşatmalarını ele alan ikinci bölüm savaşı farklı bir perspektiften okumaya olanak sağlıyor. Özellikle II. Viyana Kuşatması'ndan geriye kalan her iki ülkeye ait çeşitli savaş ekipmanları, silahlar, zırhlar, kalkanlar, koşum takımları ve ayrıca serginin önemli eserlerinden birisi olan Osmanlı savaş çadırı, pre-modern dönem savaş pratiklerine dair önemli bilgiler ortaya koyuyor.

Bu önemli tarihsel olayın, kuşatmanın taraflarınca farklı temsil ve algılarının sergi kapsamında bir araya getirilmesi de tarihyazımının sorgulanması adına önemli bir girişim. Ancak sergi bu tip eleştirel bir söylem kurgulamaktan ve karşılaştırmalı bir tarih okuması yapmaktan ziyade, Osmanlı-Polonya ilişkilerinin seyrine ve yoğunluğuna değinen kronolojik bir tarih kurgusu öneriyor.

Örneğin, II. Viyana Kuşatması'nın sonlanmasında ve Osmanlıların yenilgisinde önemli rol oynayan Polonya Kralı III. Jan Sobieski'yi yücelten resimler ve gravürler sergide yer buluyor. Avrupa'yı Osmanlı tehdidinden kurtaran bu büyük kralın Hıristiyanlığın koruyucusu, bir aziz ve mitolojik bir kahraman olarak tasvir edildiği resimler ile ülkelerine ağlayarak dönen bitik durumdaki Osmanlı askerini konu eden gravürler, farklı bir resmi tarihe tanıklık etmemize ve Avrupa gözünden Osmanlı'ya bakmamıza olanak sağlıyor.

20 Dolar 20 Kilo Sergisi'nden.

Benzer biçimde II. Viyana Kuşatması sonrasını konu alan serginin üçüncü ve son bölümü ise Polonya ve Osmanlı topraklarında meydana gelen gelişmeleri ve iki ülke arasındaki ilişkileri farklı bir bakış açısı ile anlatıyor. Zor durumda kalan iki ülkenin siyasi ve askeri işbirliğine ilişkin farklı vakalar ve örnekler sergide kendine yer buluyor. Örneğin, 1795 yılında Prusya, Avusturya ve Rusya tarafından paylaşılan Polonya'dan Osmanlı'ya sığınan Polonya askerlerinin hikâyesi; Lehistan taburunun kumandanı Polonya kökenli Sadık Paşa'nın (Michał Czaykowski) Osmanlı kuvvetlerine katılması; 19. yüzyılda Osmanlı sarayına davet edilen Polonyalı ressam, müzisyen ve gezginlerin anıları ve eserleri serginin bu bölümünde yer alıyor.

Bu bölüm aynı zamanda modernleşme ve reform sancıları içindeki Osmanlı Devleti'nin Batı gözünden de bir resmini çiziyor. Örneğin, Osmanlı ordusuna katılan bir asker olan Semerau-Siemianowski'nin kartpostal ve karikatür koleksiyonu, II. Meşrutiyet sonrası dönemin sosyo-politik atmosferini son derece canlı bir şekilde tasvir ediyor. Benzer biçimde Polonyalı ressam Stanislaw Chlebowski'nin tarihi olayları konu alan tabloları hem sanat değeri hem de tarihyazımı ve tarihin temsili bakımından oldukça ilgi çekici.

Sabancı Müzesi'nin geniş imkânları ve her iki ülkenin resmi destekleri doğrultusunda hazırlanan bu sergi Osmanlı ve Polonya'ya ait nadir eserleri tarihi bir duyarlılık içerisinde sunması bakımından görülmeye değer.

I. DÜNYA SAVAŞI'NIN 100. YILDÖNÜMÜ

ANILARIN MUHAREBE MEYDANI, 1914-2014

NAZ VARDAR

İstanbul Goethe Enstitüsü, I. Dünya Savaşı'nın 100. yıldönümü dolayısıyla "Anıların Muharebe Meydanı, 1914-2014" projesini hayata geçirdi. Güneydoğu Avrupa'daki Goethe enstitülerinin ortak yapımı olan projeyi yöneten belgesel film yapımcısı Regine Dura ve belgesel tiyatro yönetmeni Hans-Werner Kroesinger Tarabya Kültür Akademisi'nin bursiyerleri olarak bir yıldan fazladır İstanbul'da araştırmalarına devam ediyorlar. Proje kapsamındaki "Open Spaces" sergisine ve "Bastırılmış ve Unutulmuş" belgesel tiyatro performansına kaynak oluşturması için 22-23 Mart tarihlerinde "Anıların Muharebe Meydanı-Savaşı Anlatmak" başlıklı belgesel atölye çalışması ve bir belgesel-tiyatro atölye çalışması düzenlendi.

Beş kişilik, farklı yaşlardan ve farklı arka planlardan bir grup olarak Dura ile birlikte I. Dünya Savaşı üzerine iki günlük bir çalışma gerçekleştirdik. Atölye çalışmasının amacı medyaya ilk kez geniş çaplı yansımış bir savaş olan I. Dünya Savaşı'nı fotoğraflar ve hikâyeler üzerinden değerlendirerek ortak bir I. Dünya Savaşı anlatısının mümkün olup olmadığını tartışmaktı. Bu sebeple herkes kendisi için I. Dünya Savaşı'nı anlatan bir materyalle atölyeye katıldı. Atölye sırasında ilk olarak, seçtiğimiz iki fotoğraf üzerine kendi betimlemelerimizi yazdık. Bunları birbirimizle paylaştığımızda savaş üzerine bireysel algımızın ne kadar farklılaşabileceğini görme imkânımız oldu. Bu iki fotoğraf ve katılımcıların kendi seslerinden açıklamaları "Open Spaces"de ziyaretçilere sunuldu. Atölye çalışmasının geri kalan bölümünde de kendi projelerimiz üzerinde konuşarak bunları nasıl hayata geçirebileceğimiz ve "Open Spaces" sergisinde nasıl sunacağımız konusunda yardım aldık. Böylece herkes ilgi alanları ve getirdiği malzemeler doğrultusunda kendisi için I. Dünya Savaşı'nın ne anlama geldiğini anlatma ve sunma imkânı buldu.

Tasarımını yine Dura'nın üstlendiği "Open Spaces" sergisi 9-18 Nisan tarihleri arasında Tophane'de Tütün Deposu'ndaydı. Dura ve Kroesinger'in Alman-Türk silah arkadaşlığına odaklanmaları dikkat çekiciydi. Dura'nın da belirttiği gibi, kendileri I. Dünya Savaşı'ndaki Alman-Türk silah arkadaşlığının varlığından ancak İstanbul'a geldiklerinde haberdar olmuş ve Almanya'daki okullarda bu konudan bahsedilmemesine çok şaşırmışlardı. Kendi araştırmalarına ek olarak "Anıların Muharebe Meydanı-Savaşı Anlatmak" belgesel atölyesindeki katılımcıların farklı odaknoktaları olan dört projesi de sergide yer aldı.

Benim projem aile tarihimiz etrafında gelişti. Balkan Savaşları'ndan sonra Bosna'nın Jezerski köyünden Aydın'ın Karaağaçlı köyüne göçen ailemin yeni bir hayat kurma mücadelesi I. Dünya Savaşı'na denk geliyor. Büyük büyük dedem Şaban Alkış'ın göç hikâyesiyle ilgili kızı Gülhan Alkış ve kuzenim Volkan Alkış ile internet üzerinden röportaj yaparak bunu kısa bir video hâline getirdim. Aslında nesillerdir aile adımızda, büyük büyük dedemin 12 yaşında göç ettiği "savaşın kara kan düşürdüğü" bir manzarayı "al kış"ı taşıdığımızı öğrendim. Bu videoyu farklı yer değiştirme hikâyeleri olan iki fotoğrafla daha destekleyerek savaşa doğrudan maruz bırakılan bireylerin hikâyelerinin devam eden nesillere nasıl etki ettiğini gördüm.

Boğaziçi Üniversitesi'nde tarih bölümü öğrencisi olan Sevinç Çalhanoğlu da projesini ezbere dayalı I. Dünya Savaşı öğretimi üzerine tasarladı. Hazırladığı videoda, dört ortaokul öğrencisinden onlara ezberletilen I. Dünya Savaşı'nı tıpkı derste tahtaya çıkıp anlattıkları gibi anlatmalarını istedi. Amacı, kısaltmanın da kısaltması olan, savaşın neden ve sonuçlarının madde madde, sorgulamadan ezberletirilişine dikkat çekmekti. Ayrıca, kendi üzerinde etkilerinin çok olduğunu söylediği lise hocalarıyla yaptığı röportajda, eğitimcilerin erberci eğitim sisteminin I. Dünya Savaşı anlatısı üzerine yorumlarını ve yöntemlerini ele alıyor.

Atölye katılımcılarından yönetmen Hamit Annak, I. Dünya Savaşı fotoğraflarından kısa metrajlı deneysel bir film ile sergiye katkıda bulundu. Kullandığı fotoğraflar arasında bireysel hikâyeleri olduğuna inandığı anı fotoğrafları ve savaşın gerçekliğini anlatan vurucu anlar vardı. Fotoğrafları, ses efektleri ve görsel efektlerle zenginleştirerek o anların ziyaretçilerin algısında yer etmesini amaçladı. Böylece, I. Dünya Savaşı'ndaki bireyleri ve onların psikolojilerini anlamaya ve hissettirmeye çalıştı.

Uludağ Üniversitesi Tekstil Mühendisliği öğrencisi olan Harun Furkan Tökel de hazırladığı kolajda I. Dünya Savaşı'nı liderler, askerler, siviller ve kayıplar üzerinden değerlendirdi.

Sergide yer alan "work spaces" başlıklı bölümde Dura, ziyaretçilere kendi düşünceleri, yorumları ve materyalleriyle sergiye katkıda bulunmalarını sağladı. Bu sayede "Open Spaces" sergisinin kendi kendine büyüyen, zenginleşen, interaktif bir arşiv olması planlandı.

Projenin İstanbul ayağı, Alman Başkonsolosluğu'nun Tarabya'daki yazlık rezidansında bulunan Alman Şehitliği'nde gerçekleştirilen "Bastırılmış ve Unutulmuş" belgesel-tiyatro performansıyla sona erdi. Dura ve Kroesinger, projeyi Bosna-Hersek ve Sırbistan'da da yerli gençlerin, tarihçilerin ve yerel hikâyelerin katkısıyla devam ettirecek, araştırmalarının son hâlini de Berlin'de sergileyecekler.

APTULLAH KURAN ANMA KONFERANSI

KAPİTALİST KENTLEŞMENİN ÇELİŞKİLERİ

Harvey sermayenin bir diğer çelişkisi için para ve emek arasındaki diyalektiğe bakabileceğimizi söyledi. Para emeğin piyasadaki somut temsili ise, bu diyalektiğe baktığımızda paranın gittikçe temsil ettiği varsayılan şeyden, yani emekten uzaklaştığını görürüz.

BETÜL KAYA

Antropolog ve siyasal iktisatçı David Harvey 27 Mart 2014 tarihinde Boğaziçi Üniversitesi'nde Aptullah Kuran Anma Konferansı çerçevesinde "Kapitalist Kentleşmenin Çelişkileri" başlıklı bir konuşma yaptı.

David Harvey konuşmasına sorgulanmadan kabul edile gelen bir argümanı tartışmaya açarak başladı ve "kapitalizm kendi yapısal çelişkileri sonucu çökmeye mahkûm" ifadesinin herhangi bir gerçekliğe tekabül etmediğini belirtti. Bilakis kapitalizmin kendi iç çelişkileri üzerinden sıklıkla ortaya çıkan krizler yoluyla kendisini yenileyerek geleceğini garanti altına aldığını ve bu kriz anlarının aslında kapitalizmin devamlılığını sağlayan mekanizmalara dönüştüğünü ifade etti. Dolayısıyla Harvey'e göre kapitalizmi anlayabilmek için hem krizlerini hem de çelişkilerini iyi analiz etmek gerekmektedir. Bu minvalde, kendisinin *17 Contradictions and the End of Capitalism* (2014) başlıklı son kitabında ele aldığı konu sermayenin çelişkileridir.

Harvey daha *Kapital*'in birinci sayfasında, sermayenin ilk diyalektik çelişkisini görmenin mümkün olduğunu söyledi: Bu da Marksist değer teorisinin açıkladığı kullanım değeri ve değişim değeri arasındaki gerilimdir. Kapitalizmde serbest piyasanın insafına bırakılan kullanım değeri gittikçe yok olmuştur. Bu noktada bir ürünün kullanım değerinin değişim değerine dönüşmesi söz konusudur. Salt birikim için biriktirmeyi amaçlayan fetişistik istek esasında mevcut değişim değeri sisteminin hegemonyasını korumasının bir nedenidir. Dolayısıyla sermaye birikimi bu şekilde kontrolsüzce artma eğilimindeyken, piyasada talebin nasıl yaratılacağı ve değerin nasıl gerçekleştirileceği bir sorun olarak ortaya çıkar. Bu sorunun çözümü de kentsel mekânı bu değeri yaratmak için kullanmaktır. Harvey kapitalist kentleşme yardımıyla piyasada talebin mobilize edilerek sermayeye kendisini yeniden üretme imkânlarının tanındığını belirtti. Nitekim kontrolden çıkan değişim değeri sistemi yüzünden artık hiçbir reel kullanım karşılığı olmaksızın üretilen konut ve büyük inşaat projeleri eliyle oluşturulan kâr, şehirlerin aşırı bir hızda büyümesine yol açmaktadır. Bu demek oluyor ki kapitalizmin yarattığı bu aşırı birikim temayülü neticesinde yatırım amaçlı oluşturulan ve satın alınan mekân sayısının inanılmaz boyutlarda olması kullanım değeri ve değişim değeri arasındaki ihtilafın bir sonucudur.

Harvey sermayenin bir diğer çelişkisi için para ve emek arasındaki diyalektiğe bakabileceğimizi söyledi. Para emeğin piyasadaki somut temsili ise, bu diyalektiğe baktığımızda paranın gittikçe temsil ettiği varsayılan şeyden, yani emekten uzaklaştığını görürüz. Öte yandan değişim değeri herhangi bir ölçüt olmadan, yani para olmadan, düşünülemeyeceği için aslında emek ve onu temsil eden para arasındaki çelişki ile kullanım değeri ve değişim değeri arasındaki çelişki birbiriyle ilişkilidir. Emekten gittikçe bağımsızlaşan paranın aynı oranda hayalileştiğini söylemek mümkündür.

Harvey'e göre bu şekilde bir noktada konut piyasası üzerinden hayali sermayenin dolaşımı vesilesiyle değişim değeri yaratmak için tamamen kâr amaçlı üretilen kentsel mekânların eninde sonunda atıl kaldıklarına da tanıklık ediyoruz. Öyle ki artık kapitalist kentlerdeki kullanılmayan ev sayısı, evsiz insan sayısından daha fazla diye belirten Harvey, kapitalist kentleşme hızının doğru sosyal politikalarla önüne geçilmesinin gerekliliğini vurguladı. Örneğin, belli bir müddet kullanılmayan evlerin kamu malı hâline gelmesinin düşünülebileceğini söyledi. Türkiye'nin de son zamanlarda büyük bir ekonomik büyümenin gerçekleştiği bir ülke olarak bunu büyük inşaat projeleri yaratarak elde ettiğini, ancak bu düzeydeki bir üretime karşılık gelen gerçek bir talebin olmamasının tam da ifade edilen üretimle değerin gerçekleşmesi arasındaki çelişkiye tekabül ettiğini belirtti.

Öte yandan üretmeden para kazanan sermaye eliyle bugün gelir adaletsizliğinin çok büyük boyutlara ulaştığına dikkat çekti. Bu şekilde kentlerde karar verenlerin ve eyleyicilerin büyük sermayelere sahip küçük bir azınlıktan ibaret olmasına karşın, şehrin geriye kalan çoğunluğunun şehre dair uygulanan politikalarda karar mekanizmalarının tamamen dışında olmalarıyla daha da perçinlenen bir kent hakkından mahrumiyet söz konusudur. Bu nedenle Harvey aslında şehir hayatını kentlerde yaşayarak yaratanların, şehirleri üzerinde söz hakkı olması gerektiğini vurguladı.

Son olarak konuyu geçtiğimiz 10-15 yıl içinde yeni ultra-zenginler yaratan sosyal medyaya getiren Harvey, sosyal medya ve arama motorlarında kullanıcı olarak yarattığımız değere dikkat çekti ve bu tip sitelerin doğaları gereği sömürü mekanizmalarına dönüştüklerini dile getirdi. Üreticisi olduğumuz içeriğe "tüketici" pozisyonunda erişir görünürken kullanıcılar olarak sömürüldüğümüzün altını çizdi. Bu sürecin çok ilginç olduğunu belirten Harvey, kendi tüketimimiz için üretim yapmak adına harcadığımız emeğin aslında değer olarak karşılığını alamadığımızı ifade etti. Bu noktada hem entelektüel mülkiyet hakları ve telif hakları üzerinden hem de mülk edimi üzerinden spekülasyonla oluşturulan rantiye sistemi günümüzde tanık olduğumuz sermaye dinamiklerinin dönüştüğü şeydir. Artık sermaye birikimi fiziksel üretim üzerinden değil, bu tip rantiye mekanizmaları üzerinden oluşturulmaktadır.

1970'lerden itibaren dünyanın muazzam bir fiziksel dönüşüm geçirdiğini ve bunun nasıl bir çevresel felakete dönüşmekte olduğunu düşününce, Harvey, bu çaptaki fiziksel dönüşümün daha fazla devam edemeyeceğini ya da etmemesi gerektiğini kabul ederek işe başlamak gerektiğini söyledi. Konuşmanın sonunda en başta dile getirdiği "kapitalizm eninde sonunda doğal olarak çöküşe geçecek" algısını – çünkü bu, bu şekilde gerçekleşmeyecektir – bir kenara bırakmamız gerektiğini, değişimin bizlerin harekete geçmesiyle mümkün olacağını vurguladı.

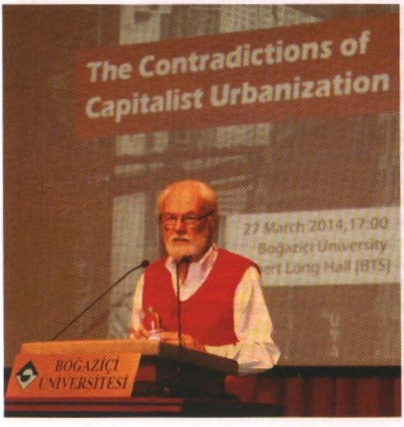
DAVID HARVEY İLE SÖYLEŞİ

KENT, AKADEMİ, ÇEVRE, SINIF...

Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü tarafından bu yıl onuncusu düzenlenen Aptullah Kuran'ı Anma Konferansı'nın konuşmacısı David Harvey oldu. Çalışmalarıyla birçok aktivist ve farklı disiplinlerden araştırmacıyı derinden etkileyen Harvey'nin kapitalist kentleşme ve kent hakkı üzerine geliştirdiği fikirler, tartışmalı kentsel dönüşüm ve altyapı projelerinin yaşandığı Türkiye'de, özellikle de Gezi Direnişi'yle beraber daha sık gündeme gelmeye başladı. Marksist coğrafyacı Harvey ile söyleşimizi aktivizmden akademiye, kent çalışmalarından HES'lere geniş bir yelpazede gerçekleştirdik.

SÖYLEŞİ:
ÜMİT FIRAT AÇIKGÖZ

Aktivist bir akademisyen olarak tecrübelerinizle başlamak istiyorum. 2004'te bir röportajda, 1968 senesinde bir kitap üzerinde çalışmakta olduğunuzu ve yoğun siyasi hareketlilikten büyük ölçüde bihaber olduğunuzu söylemiştiniz. Sonraki yıllarda akademik faaliyetleriniz ile siyasi aktivizm arasındaki dengeyi nasıl yakaladınız? Vereceğiniz yanıt, içinde bulunduğumuz siyasi mücadele atmosferinde Türkiye'deki akademisyen ve öğrenciler için özel bir anlam taşıyor.

Aptullah Kuran Anma Konferası'nda David Harvey.

Siyasi aktivizm ile başlamak gerekirse, ben herhangi bir siyasi parti örgütlenmesinde etkin görev almıyorum. Benim siyasi aktivizm ile olan ilişkim; etrafımda olup bitenlerin ne ölçüde siyaseten aktif olduğuyla çok alakalı... Akademisyen olarak, bir ayağımı akademide diğerini dışarıda tutmaya her zaman özen gösterdim. Siyasi hareketleri mümkün olduğunca desteklemeye, hak ettiğini düşündüklerime akademi dışında ulaşabildiğim kaynakları kullanarak yardım etmeye çalıştım. Herhangi bir siyasi örgüte bağlı olmadan farklı siyasi örgütlere destek verdiğim oldu.

1968'den sonra Baltimore'a ilk gittiğimde bile savaş karşıtı hareket, sivil haklar hareketi ve kentsel ayaklanmaları da içeren yoğun bir siyasi hareketlilik söz konusuydu. Ben kentsel ayaklanmaların kökenleri üzerine araştırma yapıyordum; bu da bana kentteki koşulları iyileştirmeye çalışan farklı gruplarla konuşma imkânı verdi. Adalet gibi meselelerle ilgileniyorduk, kurşun zehirlenmesi gibi sorunlar üzerine çalışan insanlarla tanışmıştım. Bu yolla toplumsal hareketlerle bağlantıda oluyordum. Konut konusunda uzmanlığım olduğundan kira kontrolü hareketi ile birlikte çalıştım. Sahada aktivistlerle çalışabilmek benim için önemli bir ilham kaynağı oldu. Daha sonra geliştirdiğim bazı iyi fikirler, bu tecrübeler sonucunda ortaya çıktı. Bu nedenle sahadan -dilerseniz tabandan diyelim- gelen bilgi ve verilere çok saygım var. Benim için mesele, tüm bunları akademi içerisinde etki yaratacak bir dile çevirebilmekti. Çünkü akademi içerisinde belli kodlar var ve başarılı bir akademisyen olmak için bu kodlara sadık kalmak, ortaya bir veri koymak ve belli disiplin araçlarıyla müzakere etmek zorundaydım. Yani benim için büyük meselelerden biri dışarıda edindiğim tecrübeyi alıp akademi içerisinde kabul görecek bir dile, bir dizi materyale çevirebilmekti. Tabii ki bir müddet sonra,

akademik eğitimim arttığı ölçüde bu kodların dışında kalma özgürlüğü edindim. Şimdi elbette kodları umursamıyorum; bu noktaya yaklaşık on sene evvel ulaştım ve akademik kodları dikkate almadan yazmak istediğimi yazmaya karar verdim.

Yıllardır birlikte çalıştığım öğrencilere şunu söylerim: "Sizi mümkün olduğu kadar ve istediğiniz kadar siyasi aktivizmin içinde olmaya teşvik ediyorum, ancak akademisyen olmak istiyorsanız belli şeylere dikkat etmeli, belli şeyler üzerine çalışmalısınız. Benim danışman olarak görevim sizin standartları yakaladığınızdan emin olmaktır." Bu bazen anlaşmazlıklara neden oldu; bazı çalışmaları kabul etmiyor, siyasi olarak harika olsalar da akademik çevrenin beklentilerini karşılamadıklarını söylüyordum. Siyasi meselelerin dikkate alınmasını sağlayacak alanların açık tutulmasını, bunu mümkün kılacak insanların akademide bulunmasını önemsiyorum. Fakat bunu yapabilmek için tavizler vermek gerekebiliyor. Beni sorumluluktan kaçan bir burjuva olmakla suçlayan aktivist öğrencilerim oldu. Bazen de haklıydılar. Gelip size bu tür eleştiriler yapacak öğrencilerinizin olması her zaman iyidir. Akademide, nelerin yapılıp yapılamayacağına dair yoğun bir müzakere ortamındayken, kendinizi haddinden fazla oto-sansüre tabi tutabiliyorsunuz. Belki biraz daha radikal bir pozisyon edinmeliyim. Radikal fikirlerin seslendirilme alanları her daim açık tutulmalıdır. Akademi ve üniversiteler önemli kurumlar ve gücü elinde tutanlar, benim gibilerin bu alanları açık tutmak istemelerine pek sıcak bakmayabiliyor.

Eleştirel bir disiplin olarak coğrafya, Türkiye'de pek tanınmıyor. Bir coğrafyacı olarak, disiplininizi nasıl tanımlarsınız?

Disiplin, üç temel mesele etrafında şekilleniyor: Birinci mesele; mekândan (*space*), mekânın üretiminden, mekân ilişkilerinin insanların karşılıklı etkileşimleri üzerinde oynadığı rolden ne kastettiğimizle ilgili... İkincisi genel olarak yer (*place*) üretimi süreçleri olarak adlandırılan meseledir. Bu bir kenti ya da bölgeyi fiziksel olarak üretmenin yanı sıra insanlar ve yaşadıkları yerler arasında belli ilişkiler üretilmesini de kapsar. Elbette, yaşanan yerlere bağlılık hissi yaratılması da buna dâhildir. Örneğin milliyetçilik, belli bir toprağa bağlılık hissinin yaratılmasının bir yoludur. Üçüncü mesele, çevrenin (*environment*) dönüşümüyle alakalıdır. Eğer üretim dili üzerinden tanımlayacak olursak, eleştirel coğrafya, mekân, yer ve çevre üretiminin insan toplulukları üzerindeki sonuçlarıyla ilgilenir.

Sizin çalışmalarınız kuvvetli bir tarihsel arka plandan besleniyor. Tarih, antropoloji ve coğrafya arasındaki diyalog ve etkileşimler hakkında ne düşünüyorsunuz? Bu disiplinler arasındaki sınırlar ne kadar anlamlı?

Bence bu sınırların hiçbir anlamı yok... Fakat elbette akademinin örgütlenme biçimlerinden biri disiplin araçlarıdır. Bu konuda her zaman şaka yollu Foucault'ya atıf yaparak, disiplinlerin ceza ve gözetimle ilgili olduğunu söylerim. Eğer tarihçilerin ya da antropologların uyması gereken sınırları aşarsanız, akademinin alanlara ayrılmış (*territorialization*) olması nedeniyle bunun bir bedeli olur. Bu çok garip bir durum çünkü birçok bakımdan disiplinler bu tür alanları tarif eder, ancak aynı zamanda önde gelen kurumların çoğunun disiplinler arası, disiplinler ötesi çalışmaları teşvik ettiğini görürüz. Bu oldukça çelişkili bir durum... Örneğin insanlar çevre meselelerine ya da özel olarak asit yağmuru, üretim ya da küresel ısınma gibi konulara odaklandıklarında; fizikçileri, çevrebilimcileri, coğrafyacıları, antropologları, iktisatçıları bir araya getirmeden mevcut dinamikleri anlamanın mümkün olmadığını görürler. Tek bir disiplinin araçlarıyla çözülemeyecek birçok sorun var. Ben her zaman, bir coğrafyacı olarak tarifi diğerlerinden daha zor yapılan bir disiplinin parçası olmaktan mutluluk duydum. Bununla beraber erken dönem radikal çalışmalarım coğrafya olmadıkları gerekçesiyle coğrafya dergilerince reddedildi. Ancak coğrafya disiplini

San Francisco'daki savaş karşıtı eylemlerden bir fotoğraf, 1968.

içinde çalışmalarımı çeşitlendirmek, başka alanlara temas etmek örneğin sosyolojide olduğundan daha kolaydı. Şimdi bir antropoloji programında öğretim üyesiyim. Elbette antropologların alanıyla sınırlı değilim, birçoğunun çalışmalarını beğeniyorum ve gayet iyi geçiniyoruz. Yine de çeşitli noktalarda "bu antropoloji değil, bu bizim burada yapmaya çalıştığımız şey değil" dedikleri oluyor. Bence sadece kentleşme, çevresel değişimler ya da herhangi başka bir mesele üzerine düşünüp, disiplinlerin sınırlarını dert edinmeyi bırakırsak daha iyi işler yaparız. Fikirlerim bu yönde olmakla birlikte akademik yapının ve düşüncelerimin akademide uygulanmayacak oluşunun da farkındayım. Yine dönüp dolaşıp mevcut akademik kodlar karşısında ne kadar taviz vereceğimize geliyoruz. 19. yüzyılda ortaya çıkıp tarih, coğrafya, antropoloji, sosyoloji gibi disiplinlerde kemikleşen bilimsel kalıpların bizi birbirimizle diyalog kurmamaya yöneltmesi çok garip bir durum.

David Harvey Türkiye'ye geldiğinde Hevsel Bahçeleri'nde nöbet eylemindeki gençleri ziyaret etti. Mart 2014.

***Paris, Modernitenin Başkenti* kitabınızda Paris arşivlerinin zenginliğinden ve bu arşivlerin derinlemesine bir analize tabi tutulduğundan bahsediyorsunuz. Fakat Ortadoğu üzerine, özellikle de 20. yüzyıl öncesi Ortadoğu üzerine çalışan araştırmacılar çok daha az belgelenmiş bir alanda hareket etmek durumundalar. Ayrıca arşivlere erişim ulus-devletler ya da bugün Suriye'de yaşananlar benzeri güvenlik sorunları nedeniyle kısıtlanabiliyor. Bu farklılık ile başa çıkmak için hangi araçlar ya da yaklaşımlar geliştirilebilir?**

Bunu cevaplamak zor... Ortadoğu üzerine çalışan öğrencilerim oldu. Onlar için arşivlere erişim her zaman ciddi problem teşkil etti. Bu öğrenciler genellikle kişisel bağlantılarıyla arşivlere erişebildiler. Kimi durumlarda, arşivlerde eksikler vardı.

Mevcut arşiv kaynaklarının son derece kısıtlı olduğu alanlarda çalışanlara büyük sempati duyuyorum. Keşke bu sorunla baş edebilmek için stratejiler önerebilseydim.

Teoriyle veya genelleştirme eğilimiyle yerel bağlamın kendine özgü dinamikleri arasındaki tansiyonu nasıl değerlendiriyorsunuz? Modernite teorileri, sizin çalışmalarınız da dâhil olmak üzere, Ortadoğu gibi "Batı-dışı" bağlamlara ne ölçüde uygulanabilir?

Nasıl olduysa, benim bununla ilgili bir problemim olmadı. Sanırım William Blake'ti "Dünya bir kum tanesinin içindedir "i diyen... Üzerine araştırma yaptığım yerel meselelerin, her zaman belli bir mekânda bir araya gelen bir dizi evrensel dinamiğin yansıması olduğunu gördüm. Doktora tezim, İngiltere'nin küçük bir parçası olan Kent bölgesinde 19. yüzyıldaki tarımsal değişim üzerineydi. Epey ufak bir konu olduğu söylenebilir. Ancak benim için çarpıcı olan, burada olup bitenlerin Londra'daki finansal ilişkilerde yaşanan dönüşümden bağımsız anlaşılamıyor oluşuydu. Kent'te yaşanan dönüşümü, Karayipler'de olup bitenlerden bağımsız düşünmek de mümkün değildi: Kent'teki tarımsal çıkarlarla Karayipler'deki plantasyon sahipleri arasında bir ittifak söz konusuydu. Bu ittifak nasıl ve neden ortaya çıkmıştı? Bunlar oldukça ilginçtir ve 19. yüzyıl ortalarında Britanya'da ortaya çıkan, Manchester merkezli serbest ticaret hareketinin nereden kaynaklandığıyla bağlantılıdır. 'Küçük' bir mesele üzerine çalışsam da, kısa zamanda meselenin küresel sermaye birikiminin bir yansıması olduğunu, bütün bir küreselleşme sürecinde bir kum tanesine baktığımı kavradım. Bundan bahsettiğimde insanlar şanslı olduğumu söylediler. Bense "Hayır, şanslı olduğumu düşünmüyorum. Bunu aramaya hazırsanız her zaman bulursunuz, sadece böyle bağlantıları kurmaya açık olmanız gerekir" dedim. Kent'teki tarımsal çıkarlar ile Karayipler'deki plantasyon sahipleri arasında bir ilişki var ve bu bana büyük iş çıkarıyor" demek yerine ben bunun nedenlerini merak ediyorum. Neden Kent'teki küçük toprak sahipleri (*yeoman farmers*) ile çok farklı çıkarlara sahip olan Karayipler'deki plantasyon sahipleri birdenbire bir ittifak içine giriyorlar? Tüm bunlar belli bir merak etme biçimiyle alakalı... Evrensel prensipleri hiçbir zaman reddetmiyorum ama aynı zamanda, bu evrensel prensiplerin yerel koşullarda nasıl tezahür ettiğiyle ilgileniyorum. Bundan dolayı, aynı anda iki boyutla düşünmeyi hiçbir zaman metodolojik problem olarak görmedim. Hatta severek yaptığım çalışmalardaki yaratıcı gerilimlerden biri bu oldu. Aslına bakarsanız, yazdığım kitapların bir kısmı epey soyut ve teorik, ancak bağlamı okursanız, belli bir yerde neler olduğu sorusuna yanıt bulmaya çalıştıklarını görürsünüz. Örnek olarak Marksist teori hakkındaki *Sermayenin Sınırları*'nı verebilirim ki belli açılardan epey zor bir kitaptır. Ancak orada yaptığım, Baltimore'da olup bitenleri anlama-

ya çalışmaktı. Kitapta Baltimore'u zikretmedim fakat Baltimore aslında kitabın her yerindeydi. Neden arazi meselesini anlamaya çalışıyordum? Çünkü kentteki ev piyasası ve arazi gelişimi konularına derinlemesine kafa yoruyordum. Sonuç itibariyle, benim lteori ve yerellik çekişmesi ile alakalı herhangi bir sorunum yok. Bazen neden herkesin bunu bir problem olarak gördüğünü anlamakta zorlanıyorum.

tan alta söz konusu olan devamlılıklar nelerdir? Modernite ve postmodernite sorununu ele aldığımda, Paris üzerine yapmış olduğum çalışmalar ve modernitenin doğası üzerine fikirlerimin de ışığında, postmodernitenin birçok temel önerisinin Baudelaire ve benzerleri tarafından çok evvelden dile getirilmiş olduğu kanaatini edindim. Böyleyken, neden burada büyük bir kırılma olduğundan bahsediliyor? Moderniteden ya da Paris'te

Çoğu mimarlık ve kent tarihi çalışmasında politik-ekonomi tartışması ya hiç yoktur ya da epey arka planda kalır. Sizce mimarlık ve kent tarihçileri, mülkiyet ilişkileri ve sınıf mücadelesini çalışmalarının bir parçası hâline nasıl getirebilirler?

Bu, mimariyi ya da mimari eseri nasıl tanımladığınıza bağlıdır. En iyi mimarlık düşünürlerinin, Aldo Rossi

'Küçük' bir mesele üzerine çalışsam da, kısa zamanda meselenin küresel sermaye birikiminin bir yansıması olduğunu, bütün bir küreselleşme sürecinde bir kum tanesine baktığımı kavradım. Bundan bahsettiğimde insanlar şanslı olduğumu söylediler. Bense "Hayır, şanslı olduğumu düşünmüyorum. Bunu aramaya hazırsanız her zaman bulursunuz, sadece böyle bağlantıları kurmaya açık olmanız gerekir" dedim.

***Postmodernliğin Durumu* kitabınızda, modernite ve postmodernite arasındaki esaslı devamlılıkları vurguluyorsunuz. *Paris, Modernitenin Başkenti* kitabınızda ise modernitenin keskin bir kırılmaya tekabül ettiği fikrine karşı çıkarak, hem program hem de fiziksel pratik bağlamında Paris'in Haussmannlaştırılmasının Haussmann'dan çok evvel başladığını ortaya koyuyorsunuz. Tarihsel devamlılıklara olan ilginiz ne ölçüde Marksizm'den besleniyor?**

Tarihsel materyalizm ya da benim adlandırmayı tercih ettiğim şekliyle tarihsel-coğrafi materyalizmin, zaman ve mekân içerisinde toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerini anlamak amacıyla metodolojik çerçeveler bulmakla ilgilendiğini düşünüyorum. Bu bağlamda, İkinci İmparatorluk Paris'ine bakıldığında süregiden bir dönüşüm ortaya çıkıyor. Yıllar içinde *longue-durée* ile daha fazla ilgilenir oldum. Tabii bunda Giovanni Arrighi ile Johns Hopkins Üniversitesi'nde ortak açtığımız derslerin ve sohbetlerimizin de etkisi oldu. Devrimsel kırılma fikri *longue-durée* düşüncesinde önemli hâle geliyor: Derinlerde, alt-1848-1849 yıllarında bir kırılma olduğu fikrinden bahsedecek olursak, hakikaten o tecrübe ile bir şeyler ciddi anlamda dönüştü. Fakat dönüp Fourier ya da Saint-Simoncuların 1830'lar ve 1840'larda Paris'in yeniden yapılandırılması önerilerine baktığınızda, Haussmann'ın kentsel dönüşüm yaklaşımını yoktan var etmediğini, tüm bunların çok önceden ortaya konulduğunu görürsünüz. Burada da devamlılıklar bana bir tür radikal, devrimci kırılma fikrinden daha etkileyici geliyor. Aslında tüm bunlar, devrimin, hatta krizin sadece bir an ya da bir dizi olay olmadığı, bir süreç olduğu fikrine bağlanıyor. Ben de olaylar ya da şeyler yerine süreçler üzerine düşünmeye meyilliyim. Bu, bir bakıma, 19. yüzyılda kentte tarımın dönüşümü üzerine yaptığım, olan bitenin bir dönüşüm sürecinden ibaret olduğunu gözlemlediğim erken çalışmalarda filizlenen bir fikir oldu. Belli önemli olaylara veya anlara, ani hareketliliklere tabii ki dikkatle bakarsınız ancak ben *longue-durée* fikriyle daha fazla ilgileniyorum, bu da beni Braudel ve Giovanni Arrighi gibi kişilere çekiyor. Ne var ki ikisiyle de ciddi anlaşmazlıklarım oldu; Braudel ile yazdıkları üzerinden, Giovanni ile kişisel olarak...

Georges- Eugène Haussmann (1809-1891) İkinci İmparatorluk döneminde Paris'in yeniden inşa edilmesinde ve modernleştirilmesinde önemli rol oynayan Fransız kent yöneticisi.

gibi muhafazakâr olanların bile, bir kentleşme teorisi vardır. Benim zihnimde, bir binayı inşa etmek ile bir kentsel süreç yaratmak arasında fark var. Mimarların, kentsel süreçleri çok daha iyi özümsemeleri gerektiğini düşünüyorum. Genel anlamda mimarlığın kentleşme ile olan bağını kopardığını görmek üzüntü verici... Bunun, kısmen, mimarların çalışma koşullarıyla ilgisi var. Başlangıçta epey ilginç bir şehirci olan Rem Koolhaas'a bakın. Sanırım zamanla şehirci olma konusunda sinik bir tavır geliştirdi ve artık sadece binalar tasarlamak ve iş almak, yani yıldız mimarların yaptığı malum işleri yapmakla ilgileniyor. Tüm bunların

sonucu, mimarlık camiası tarafından oldukça olumsuz katkılar sunulan bir kentleşme süreci içinde olmamızdır. Karşımıza ya Türk şehirlerinin çeperlerindeki dehşet verici, oraya bir otoban buraya bir AVM ortaya apartmanlar şeklinde tezahür eden TOKİ kentleşmesi türü, yaratıcılık yoksunu, berbat bir kentleşme pratiği çıkar, ya da yıldız mimarlar kentlere marka olacak yıldız binalar üretirler. Bilbao'daki Getty binası buna bir örnek... Bence kentsel sürecin ne anlama geldiği konusunda duyarlılık azalıyor. Bu da kentleşmenin nasıl anlaşıldığını doğrudan etkiliyor. Benim hep vurgulamaya çalıştığım şeylerden biri, sermaye birikiminin siyasi ve ekonomik dinamiklerini anlamadan kentleşmenin anlaşılamaz oluşudur. Ve aslına bakarsanız bu, üzerine derinlemesine çalışılan bir mesele olmadı. Yıllarca bunun daha iyi anlaşılması için mücadele verdim, sanırım artık daha fazla kabul görüyor. Ancak hâlâ, kentleşmeye yaklaşımların sermaye birikimi teorisinden beslendiği noktada değiliz. Birçok şehirci bunu neredeyse bir tür harici mesele olarak görüyor. Oysa sermaye birikimi teorisi neden Türkiye veya Çin'de bu tür kentleşme süreçleri yaşadığımızı anlamak için temel öneme sahip. Bu süreçler kendiliğinden mi ortaya çıkarlar yoksa sermaye birikiminin dinamiklerinden beslenen belli itkilerin sonucunda mı vücut bulurlar? Artı değerin kâr getirecek şekilde emilimi için yapılı çevreye odaklanılıyor. Kentleşmenin mimari pratiklerle bağlantılarının anlaşılması ve beraber düşünülmesi noktasına ulaşmak için gidilecek uzun bir yol olduğunu düşünüyorum. Günümüzde birtakım genç, muhalif ve yetenekli kent plancısı var. New York'ta yaşayan bir tanesiyle işbirliği yapmaya hazırlanıyoruz. Ekvator'da ortak araştırma faaliyetleri yürütüyor, birtakım projeler üzerine düşünüyoruz. İçinde bulunduğumuz dönemde, bu tür faaliyetleri mümkün kılacak bir açılım söz konusu... Umarım politik ekonomi, sahadaki pratikler, toplumsal hareketler, sermaye birikimi tarafından dinamiklerin dikte edildiği kentsel politik-ekonomik bağlamlar ve kent süreçlerine aktif katılım ile kent hakkını yeniden kazanmaya çabalayan grupların müdahalelerini birbirine bağlayan iyi modeller ortaya koyabiliriz.

Hem tarihsel hafıza hem de yaratıcı çözümler gündeme getirilerek bir kaynağın ortak mülkiyet olduğu, buna uygun olarak yönetilmesi gerektiği öne sürülebilir. Kaynakların kullanımını devletin yönetmesinden farklı bir perspektiften söz ediyoruz. Ortak mülkiyetin, onun kullanımından en fazla etkilenenler tarafından yönetilmesi çok önemli bir politik sorunsaldır.

Ümit Fırat Açıkgöz, David Harvey ile birlikte.

Paris, Modernitenin Başkenti kitabınızın son bölümünde, Sacré-Coeur Bazilikası'nın, uzun yıllara yayılan inşaatı sırasında, muhafazakâr ve sosyalist gruplar arasında Paris Komünü'nün hatırası üzerinden mücadelelere sahne olduğundan bahsediyorsunuz. Benzer bir biçimde, İstanbul'da Gezi Parkı ve Taksim Meydanı'nın modern ve seküler ulus-devletin tezahür ettiği bir mekân olarak ortaya çıkışı, aynı çevreyle özdeşleşmiş emperyal ve çok kültürlü geçmişin yok sayılmasına dayanıyor. Bugün meydana hâkim bir konumda bulunan Atatürk Kültür Merkezi ise, aynı Sacré-Coeur Bazilikası gibi uzun ve sancılı bir inşa süreci sonunda ortaya çıktı. Birer mücadele alanı ve hafıza mekânı olarak bu iki örneği beraber düşünecek olursanız, neler söylersiniz?

Sacré-Coeur ve Gezi Parkı kendilerine özgü süreçler sonunda ortaya çıktı. Bu özgüllükler üzerine düşünüp yazdığınızda, aslında mekân, hafıza ve inşa gibi son derece evrensel meselelerle uğraşıyorsunuzdur. Hatırlanması istenen nedir? Unutulması istenen ve saklanan nedir? Kamusal hafızada yer tutması için vurgulanan nedir? Gezi tarihini pek bilmiyorum. Fakat araştırmacıların tam da bu minvalde yazdığını görmeyi çok isterim. Bu sayede insanlar mekânı farklı biçimde algılamaya başlarlar ve görürler ki, söz konusu olan, anlam ve semboller üzerine çetin bir mücadeledir. Ben böyle bir tarihin yazılabileceğini düşünüyorum. Örneğin New York'taki Times Meydanı üzerine, meydanın bugünkü hâlini alması sürecindeki mücadeleleri ortaya koyan iyi bir literatür var. Bu çerçevede Times Meydanı'nın Disneyleştirilip ortaya çıkış sürecindeki mücadeleleri göz ardı eden bir anlatıyla yeniden yaratılmasına karşı ciddi bir tepki oldu. Bugün, tartışma ve mücadelelerden azade bir kentte yaşıyor görünüyoruz, oysa kent, derin tartışma ve mücadeleleri barındıran bir yer. Bu mücadele tarihini diriltip gündeme getirmek son derece mühim... Bunun birçok kent için yapıldığını görmeyi çok isterdim. Paris ile ilgili epey çalışma yapıldı, ama ilginç bir şekilde Sacré-Coeur üzerine pek yapılmadı. Benim yazdığım şekilde Sacré-Coeur üzerine kimsenin yaz-

madığını fark ettiğimde çok şaşırmıştım. Aslına bakarsanız Sacré-Coeur üzerine yapılmış çokça çalışma var, ama bunların hepsi Katolik bakış açısı üzerine kurulu ve diğer tüm öğeleri göz ardı ediyor. Bugün eğer Sacré-Coeur'e çıkarsanız, benim üzerine yazdığım mücadele tarihinden hiç söz etmeyen bambaşka bir anlatıyla karşılaşırsınız. Günün birinde gidip bir stant açarak ziyaretçilere, binanın aslında nasıl bir tarihe sahip olduğunu gösteren muhalif broşürler dağıtmayı düşünmüyor değilim.

1979'da Sacré-Coeur Bazilikası üzerine yazdığınız makaleyi şu cümleyle bitiriyorsunuz: "Tüm tarih, en nihayetinde, sınıf mücadelesi tarihidir." Makale hemen hemen hiç değişmeden *Paris, Modernitenin Başkenti* kitabında yeniden basılmış ama bu cümle çıkarılmış. Neden böyle bir karar verdiniz?

Bu cümle, makalede bir polemik unsuruydu. Sınıflardan bahsetmekten kaçınan o zamanki coğrafya disiplininde sınıf mücadelesinin önemini vurgulamak istemiştim. O zamanlar coğrafyacılar, coğrafyanın emperyalist geçmişte büyük rol oynamasına rağmen emperyalizmden bile bahsetmekte isteksiz davranıyorlardı. Ben de makalenin sonuna, yayıncı itiraz edecek olsa bile, bu polemik cümlesini yerleştirmek istedim. Fakat yıllar sonra kitap çıktığında, buna ihtiyacım olmadığını düşündüm çünkü sınıf mücadelesi kitabın her yerindeydi. Bir tür klişe ile bitirmek yerine bu cümleyi çıkarmanın daha doğru olacağına karar verdim.

Modern ulus-devletler, devasa barajlar inşa etmek ya da büyük bataklıkları kurutarak tarıma ve yerleşime açmak gibi projelerle doğayı tahakküm altına almakla övünürlerdi. Günümüzün neoliberal Türkiye Devleti ise doğayla daha farklı bir ilişki kurarak doğayı pazarlıyor. Hâlihazırda ülke çapında yüzlerce dere, enerji üretecek özel şirketlere satılmış durumda. Bu süreç ekolojik dengeler ya da bu dereler sayesinde yaşamlarını sürdüren yerel halkın ihtiyaçları dikkate alınarak yürütülmüyor. Modern devlet ile neo-liberal devletin doğayı sömürme stratejilerindeki farkları nasıl değerlendirirsiniz?

Neo-liberal devlet her şeyi pazarlama prensibi üzerine kuruludur. Teoride argüman şudur: Özel mülkiyet sahipleri kontrol ettikleri kaynağın sürdürülebilirliğine daha fazla özen gösterirler. Bu elbet teoridir, pratikte olansa farklıdır. Tarihsel olarak barajlar gibi çok büyük projeler sermayenin organize etme ve sonuçlandırma kapasitesini aşıyordu. Fakat günümüzde, sermaye geniş konsorsiyumlar oluşturma kapasitesine sahip. Bildiğiniz gibi Manş Tüneli bile bir özel yatırımdır. Çevre yönetimi büyük ölçüde devletten özel sektöre aktarılmakta olan bir alan hâline geldi. Bu bir taraftan devletlerin sahneden çekilmek istemesiyle, diğer taraftan da sermayenin kendi pratikleri ve doğayla kurduğu ilişki üzerinden bu meseleyi yönetme kapasitesiyle alakalı. Bunun otomatik olarak çevresel zararlar üreteceğini söyleyemem çünkü kapitalist etkinlik, bazı açılardan belli kaynakların sürdürülebilir olmasına özen göstermek durumundadır. Örneğin tarım ticareti, genellikle toprağı zayıflatmayacak tarımsal pratikler konusunda oldukça hassastır; hatta belli kullanım amaçları doğrultusunda toprağı geliştirmeye çalışır. Neo-liberalizmle beraber, hem dehşet verici hem de epey ilerici pratiklere rastlamak mümkün hâle geldi. Öte yandan devlet kontrolünün çevresel felaket yarattığı örnekler de mevcut. Stalinizm zamanında Sovyetler Birliği, çevresel meselelere özen gösterme konusunda çok kötü bir karneye sahip: Aral Gölü'nün kuruması, Baykal Gölü'ndeki kirlilik gibi örnekler var. Doğayla olan ilişkimize yeni ve kapsamlı bir yaklaşım getirecek kurumsal düzenlemeler üzerine uzun uzadıya düşünmemiz gerekiyor. Neo-liberal çözümün etkili bir şekilde çalışmadığını düşünüyorum, ancak aynı şekilde, devlet sistemi de çalışmıyor. Büyük barajlar türü projeler ciddi eleştirilere uğradı. Dünya Bankası artık böyle projeleri finanse etmiyor. Bu kısmen Hindistan'daki Narmada Barajı projesindeki tecrübelerden sonra aldığı bir karar. Sanırım Dünya Bankası, eline raporlar geçtikçe finanse ettiği projenin hiç de iyi bir fikir olmadığını anladı. Brezilya örneğinde, Amazon'daki baraj projeleri ilerici bir hükümetin varlığına rağmen devam ediyor. Bana öyle geliyor ki çevreciler, çevresel sorunların daha etkin bir biçimde ele alınmasını sağlayacak kurumsal düzenlemeleri ortaya koymak konusunda ciddi sıkıntılar yaşıyor.

Toprak mücadelesi: zaferin simgeleri.

Sebastião Salgado, *Terra: Struggle of the Landless*, London: Phaidon Press, 1988.

Türkiye'de kuvvetli ve organize olmuş bir muhalefet, su kaynaklarının özelleştirilmesine karşı mücadele yürütüyor. Bu kaynakları kullanan ve özelleştirilmesinden ilk zarar görecek insanlar da sıklıkla bu muhalefet hareketlerine aktif biçimde katılıyor. Kent hakkı hareketiyle bu tür bir "doğa hakkı" hareketini aynı mekân politikalarının bir parçası olarak düşünmek mümkün olabilir mi? Bu iki hareketin enerjisini ortak stratejiler geliştiren, daha kuvvetli bir muhalefete dönüştürmek mümkün müdür?

Bence, su kaynaklarının yerel kontrolü meselesinde bahsettiğimiz şey bir tür ortak mülkiyet meselesidir. Antropologların yaptığı çalışmalara bakıp, ortak mülkiyet kaynaklarının yönetimi, yerel meclis tipi yapılanmalar gibi kurumsal düzenlemeleri incelersek, tarihsel olarak oldukça ilerici, doğal kaynakları kullanan insanların karar mekanizmalarında söz sahibi olduğu örneklerin bulunduğunu görürüz. Aslına bakarsanız ABD'de, su tahsisinin halk meclislerinde karara bağlandığı örnekler söz konusuydu. Solun bir kısmı tarafından benimsenen meclis yapılanmaları, mecliste karar alma gibi kurumsal mekanizmaların günümüzde kent ölçeğinde yeniden gündeme geldiğini görüyoruz. Belli şekillerde yönetilmesi gereken ortak mülkiyet fikrinin, bir temel hak olarak, bu bağlamda hayata geçirilmesi söz konusu... Farklı ortak mülkiyet şekilleri de mevcut. Herkese değil, belli bir grup insanın kullanımına açık olan ortak mülkiyet alanları var. İlgili kaynakların kullanımından doğrudan etkilenen insanlar tarafından ortaklaşa yönetilen, nehir havzası gibi alanlar bunlar. Ayrıca herkesin kullanımına açık olan ortak mülkiyet alanları var. Hem kentte hem de kırsalda mevcut kaynakların kullanılması konusunun, ortak mülkiyet kavramı çerçevesinde yeniden gündemde olduğunu düşünüyorum. Bu konuda faydalanabileceğimiz zengin bir tarih var. Hem tarihsel hafıza hem de yaratıcı çözümler gündeme getirilerek bir kaynağın ortak mülkiyet olduğu, buna uygun olarak yönetilmesi gerektiği öne sürülebilir. Kaynakların kullanımını devletin yönetmesinden farklı bir perspektiften söz ediyoruz. Ortak mülkiyetin, onun kullanımından en fazla etkilenenler tarafından yönetilmesi çok önemli bir politik sorunsaldır.

Hatırlanması istenen nedir? Unutulması istenen ve saklanan nedir? Kamusal hafızada yer tutması için vurgulanan nedir? Gezi tarihini pek bilmiyorum. Fakat araştırmacıların tam da bu minvalde yazdığını görmeyi çok isterim. Bu sayede insanlar mekânı farklı biçimde algılamaya başlar ve görürler ki, söz konusu olan, anlam ve semboller üzerine çetin bir mücadeledir. Ben böyle bir tarihin yazılabileceğini düşünüyorum.

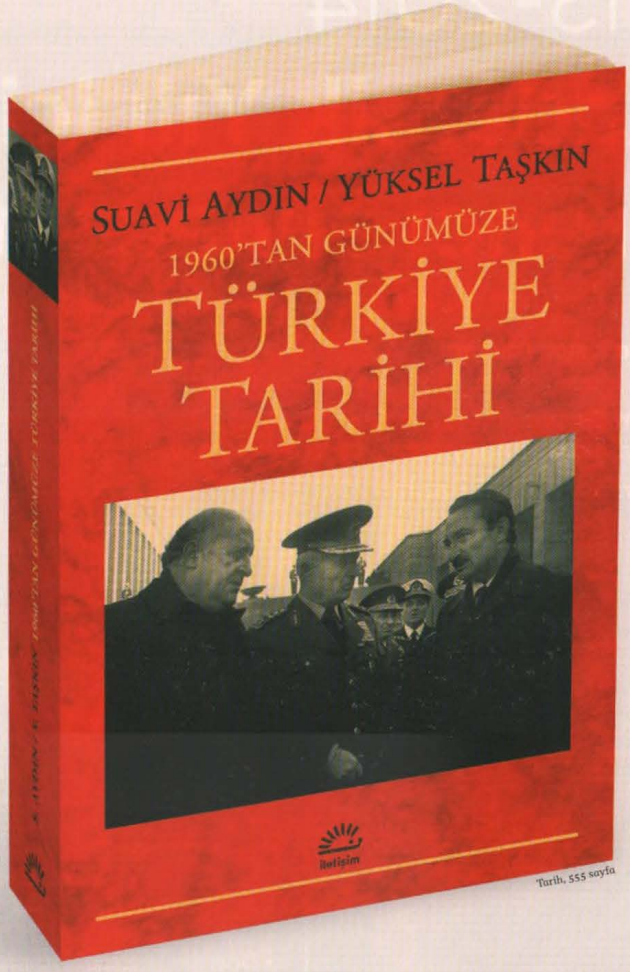
Çalışmalarınızda günümüzdeki kentsel dönüşüm pratiklerinin küresel karakterinden sıklıkla söz ediyorsunuz. Brezilya'dan Çin'e birçok ülkede benzer süreçler yaşanıyor. Kent hakkı talebi çerçevesinde (sizin tabirinizle, kentleşme ile artı değerin kullanımı ilişkisinde söz sahibi olma hakkının demokratikleştirilmesi bağlamında) bir küresel mücadele nasıl mümkündür? Hem yerel hem de küresel ölçekte dini, mezhepsel ve ulusal kimlikler üzerinden keskin bölünmeler yaşanmaktayken, örneğin Sao Paolo, İstanbul ve Mumbai'nin yerlerinden edilen sakinleri nasıl bir araya gelip temel hak taleplerini dile getirebilirler?

Kolay (!) sorular soruyorsunuz... Herhangi bir cevabım yok. Ne yapılabileceği hakkında gerçekten bir fikrim yok. Umut verici gelişmeler oldu elbette. Örneğin Dünya Sosyal Forumu insanları bir araya getirdiğinde, etnik ve ulusal farklara rağmen bir ortaklık belirmiş görünüyordu. Ancak Dünya Forumu ve Kentsel Sosyal Forum biraz enerjilerini yitirmiş görünüyorlar. "En azından oturup birbirimizle konuşuyoruz" temelli, iyi hissettirici bir başlangıç söz konusu oldu. Ancak zamanla, kolektifleyleme geçme yolları bulunamadıkça belli hayal kırıklıkları yaşandı. Sanırım belli organizasyonların diğerleriyle bağlantı kurmasını sağlayacak birtakım inisiyatifler var. Brezilya'daki Topraksız Köylü/İşçi Hareketi bunlardan biri, ki Nijerya'daki petrol sömürüsü konusunda epey ajitasyon yaptılar. Yakın geçmişte, bir arada olmaktan dolayı iyi hissettiğimiz oldu, ama önemli ilerlemeler kaydedemedik. Bugün ise düş kırıklıkları yerini belli bağlantı arayışlarına bıraktı. MST [Movimento dos Trabalhadores Sem Terra, Topraksız Köylü/İşçi Hareketi] gibi örgütlenmeler olumlu işler yapıyor. Elbette dünya üzerindeki her hareketle ilişki kuramazlar, balinaları kurtarmak gibi işler yapamazlar ancak belli sınırlı hedefleri var ve bağlantılar oluşturmaya çalışıyorlar. Fakat asıl büyük soru işareti, eğer bir grup, üç ya da dört başka grupla bağlantı kurarsa buradan daha büyük bir örgütlenme çıkıp çıkmayacağı ile ilgili... Potansiyel olarak çok geniş görünen Uluslararası Çiftçi Hareketi gibi dünya çapında üç-dört milyon üyesi bulunan organizasyonlar var. Ancak böyle organizasyonlar, aktivizmlerini nasıl mobilize edecek, her daim işbaşında olan fraksiyoner güçlerle nasıl başa çıkacaklar? Bu sorulara çözüm getirecek iyi bir önerim olmasını isterdim ama yok.

* Bahsedilen William Blake şiiri "Auguries of Innocence" olmalı... Şiirin ilk kıtası şöyle: "To see a world in a grain of sand/ And a heaven in a wild flower/ Hold in infinity in the palm of your hand/ And eternity in an hour".

iletişim

Yakın tarihe etraflı bir bakış...

1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi, 1960-2014 arasında yaşanan siyasi, iktisadi, toplumsal ve kültürel dönüşümlere, önemli eşiklere yer veriyor, tarihsel dönemeçlere işaret ediyor. Gazete, dergi arşivleri, günlük gazeteler, anılar, kurumsal tarihler ve dönemin ayrıntılarına açıklık getirebilecek araştırmalar metinde kutular olarak yer alıyor ve ayrı ayrı okunabilecek birer referans oluşturuyor.

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Tarih Yüksek Lisans Programı

2013-2014 Akademik Yılı için öğrenci alınacaktır.

Başvuru ve Kayıt Takvimi:
Başvuru: 1 Mayıs – 30 Mayıs 2014
Yazılı Bilim Sınavı: 30 Mayıs 2014, Cuma 19:00
Başvuru yapan tüm adaylarımız yazılı sınava davetlidirler.
Mülakatlar: 31 Mayıs / 1 Haziran 2014

Tarih Yüksek Lisans Programı, tarih, sosyal veya beşeri bilimler bölümleri (lisans ve/veya yüksek lisans) mezunlarına disiplinlerarası açılımları olan tarih disiplininde bilimsel araştırma için gerekli altyapıyı kazandırmayı amaçlamaktadır. Ağırlık, öğrencinin araştırma faaliyetine verilmektedir. Bu sebeple, öğrenciyle danışmanı arasında öngörülen yoğun işbirliği, programın en ayırt edici niteliğini oluşturmaktadır. Programın öğrenim dili İngilizce'dir.

Akademik Kadro:
- Prof. Dr. Ayhan Aktar
- Prof. Dr. Murat Belge
- Prof. Dr. A. Haluk Dursun (Topkapı Sarayı Müzesi Başkanı)
- Prof. Dr. Suraiya Faroqhi
- Prof. Dr. Christoph K. Neumann (Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi)
- Prof. Dr. Jale Parla
- Prof. Dr. Mete Tunçay
- Prof. Dr. Meyda Yeğenoğlu Mutman
- Prof. Dr. Levent Yılmaz
- Doç. Dr. Bülent Bilmez
- Doç. Dr. M. Erdem Kabadayı
- Doç. Dr. Ferda Keskin
- Yard. Doç. Dr. Başak Tuğ

İletişim ve Bilgi:
mekabadayi@bilgi.edu.tr | 444 0 428 | http://history.bilgi.edu.tr

İstanbul Bilgi Üniversitesi
LAUREATE INTERNATIONAL UNIVERSITIES

Türkiye İşçi Sınıfı Tarihyazımında Bahar

DOSYA EDİTÖRLERİ: Y. DOĞAN ÇETİNKAYA - MEHMET Ö. ALKAN

"Türkiye emek tarihine büyük emeği geçmiş Donald Quataert'in anısına saygıyla"

Büyük iktisadi krizler ve toplumsal altüstler eşliğinde de olsa neo-liberal bir çağda yaşıyoruz. Bir yarım yüzyıla yakın zamandır sınıfların artık bir önem arz etmediği vaaz edildi. Tarihyazımında toplumsal tarih çalışmalarında dahi bir geri çekilme gözlendi. İşçi sınıfına veda edildi. Orta sınıfların toplumun genelini temsil eden temel gerçeklik olduğu iddia edildi. Sendikaların çözüldüğü, işçi sınıfı siyasetinin prestij ve güç kaybettiği bir yarım yüzyıl deneyimlendi. Ancak durum böyleyken, sosyal politikalar geri çekilirken, eğitim paralı bir hal alırken bu süreç içinde büyüyenler neo-liberal söylemin ötesinde farklı bir deneyim yaşıyorlardı. Eğitim hızla paralı hale gelirken, akademik hayat bu alana yeni girenler için güvencesiz bir hal almışken, öğrenci hareketi ve araştırma görevlilerinin örgütlediği hareketler de yükselişe geçiyordu. Orta sınıf olarak tarif edilen birçok kesim kendisinin aslında *prekarya*'yı oluşturduğunu keşfediyordu. Bunlardan bahsetmemizin sebebi sınıfların öldüğünün ilan edildiği bir çağda neden toplumsal sınıflar üzerine yapılan çalışmalarda ciddi bir uyanış olduğunu açıklamak.

Türkiye'de işçi sınıfı tarihi üzerinde en az kalem oynatılan alanların başında geliyor tarihyazımında. Bu alanda ilk eserleri verenler de aslında işçi sınıfı hareketi içinden gelenler veya onunla ilişkilenmiş kişilerdi: Hüseyin Avni Şanda, Lütfi Erişçi ve Kemal Sülker gibi. Bu alanın neden akademi dışında kaldığını Oya Sencer [Baydar] ve Zafer Toprak'ın deneyimleri biraz açıklıyordu. İlkine bu alanda o güne kadar yapılan çalışmalardan en iyilerinden bir tanesini yazmış olmasına rağmen doktora verilmemişti. Toprak ise Hakkı Onur müstearıyla yazabilmişti ancak. Bundan dolayı alan Y. Rozaliyev, A. Şnurov ve D. Şişmanov gibi Sovyet Türkologların eserlerinin çevirilerine terk edilmişti. 1970'li yıllarda sosyo-ekonomik tarihte yaşanan uyanış ise haddinden fazla yapısalcıydı ve toplumsal aktörlere gözlerini kapamıştı.

Bu gelenek ve bakiye içerisinde özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye işçi sınıfı tarihi araştırmalarında nicelik ve niteliksel olarak çok önemli bir uyanışın yaşanması aslında tarihyazımındaki genel eğilimin devam ettiğini gösteriyor. Zira ilk paragrafta değindiğimiz neo-liberal sistem içinde yetişmiş genç kuşak tarihçiler içinden emek tarihiyle ilgilenen çok sayıda kişi çıkıyor. Hatta 2000'li yıllarda bu alanda bir patlama yaşandığı bile iddia edilebilir.

Elinizde tuttuğunuz dosya modern Türkiye tarihinin farklı dönemleri üzerine yeni kuşak çalışmalardan bir seçme sunuyor. Amacımız sadece yeni ortaya çıkmaya başlayan bir literatürden bir seçme sergilemek.

Bu çerçevede Y. Doğan Çetinkaya teorik ve kavramsal ön kabullerin tarihyazımında oynadıkları önemli rolün altını İl. Meşrutiyet ve Mütareke döneminde liman işçileri üzerinden verdiği örneklerle çiziyor. Can Nacar 19. yüzyılın sonlarında İstanbul'da göçmen işçi olarak çalışanların hikâyesini canlı bir şekilde resmediyor. Mehmet Ö. Alkan "Anadolu Osmanlı Şimendiferleri/Demiryolları Şirketi Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i İttihadiyesi" adlı örgüt hakkında önemli bir tashih yapıyor. Erol Ülker Mütareke döneminde Türkiye Sosyalist Fırkası ile tramvay işçilerinin hareketi arasındaki ilişkiyi değerlendiriyor. Sinan Yıldırmaz işçi sınıfı tarihinde sıklıkla gündeme gelen köylülük ve işçilik mevzusunu yeniden gözden geçiriyor. Barış Alp Özden 1940'lı ve 1950'li yıllarda İstanbul Mahmutpaşa'daki küçük dokuma sanayiinde çalışan işçilerin deneyimini yazıyor. Hakan Koçak ve M. Görkem Doğan ise aynı konuya, grev hakkına, farklı pencerelerden bakarak 1950'li, 1960'lı yıllara bir kapı aralıyorlar. Süreyya Algül'ün 15-16 Haziran Olayları ve DİSK'in kuruluşunu değerlendirdiği yazısı dosyamızın son makalesi.

TÜRKİYE'DE İŞÇİ SINIFI, TARİHYAZIMI VE SINIF BİLİNCİ

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

İşçi sınıfı tarihini yazarken temel tespitlerden önce hangi kavramın nasıl bir içerikle kullanıldığının açıklanması iktiza eder. Literatürdeki temel belirsizlikler daha çok bu konudaki anlaşmazlıktan neşet ediyor. Bu makalede ayrıntılı bir şekilde üstünde durulacağı gibi, toplumsal sınıfları teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak görmek yerine birer toplumsal ilişkiler yumağı olarak tanımlamak gerekir. Üretim ilişkisi bu konuda temel bir başlangıç olabilir.

1995 yılında Türkiye işçi sınıfı tarihi için önemli bir derleme yayınlandı. Daha sonra Türkçesi de yayınlanan ve Türkiye çalışmalarına çok önemli katkılarda bulunmuş Donald Quataert ve Erik J. Zürcher tarafından derlenen bu kitap II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı'dan Cumhuriyet'e işçilerin tarihini ele alıyordu.[1] Bu kitap o zamana kadar literatürde var olan iki farklı eğilimi içermesi bakımından da önemliydi. Kitap bir bütün olarak bakıldığında aslında işçi sınıfının ortadan kalktığının vaaz edildiği neoliberal çağda geçmişe dönük olarak önemli bir uyarıda bulunuyordu: Tarih sadece egemenlerin, zenginlerin, devlet adamlarının tarihinden ibaret değildir. Kitabı derleyenlerin derdi temelde bu gerçeği vurgulamaktı. İşçilerin, üreticilerin tarihte oynadıkları farklı rollerin altı çizilmeye çalışılıyordu. Aslında yazıların hemen hepsinde işçi sınıfı tarihinin önemi hatırlatılıyordu. Ancak derleyenlerin istekleri hilafına bu konudaki hâkim paradigma kendisini açık etmekten geri durmamıştı.

Öyleyse neydi bu hâkim paradigma? Bu hâkim paradigma Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemlerinde kapitalist üretim ilişkilerinin ve dolayısıyla modern bir işçi sınıfının ortaya çıkmadığı iddiasıydı. Bu inançla ve özellikle tarih yazanlarda mevcut seçkinci bakış açısının da bir sonucu olarak aşağıdakiler tarihin konusu olamıyordu. Devlet, yöneticiler, her türlü iktidarın sahipleri, büyük iktisadi ve sosyal yapılar tarihin ana konusunu işgal ediyordu. Bu ortamda işçiler üzerine söz söyleyenler daha çok Türkiye ve daha genelde "Doğu" tarihinin Avrupa'dan farkı üzerinde duruyorlar ve çatışan iki sınıfın -kapitalistler veya burjuvazinin ve işçi sınıfının- bu topraklarda temayüz etmediğinin altını çiziyorlardı. Bu ortamda işçi sınıfından bahsetmek, onun tarihini yazmak yine işçi sınıfı içinden gelenlere, işçi sınıfının mücadeleleri ile yakından ilgilenenlere ve sosyalist bir dünya görüşüne sahip olanlara kalıyordu. Hatta sosyal ve iktisadi tarih çalışmalarının revaçta olduğu senelerde dahi işçi sınıfı tarihinin farklı veçheleri üzerine ciddi çalışmalar yapılmıyordu.[2]

Bu çerçevede Feroz Ahmad değindiğim derlemedeki makalesinde aslında hâkim paradigmanın temel önermelerini tekrarlıyordu.[3] Aslına bakılırsa bu hâkim paradigma Türkiye'ye has da değildi. İşçi sınıfı tarihyazımında evrensel olarak görülen iddiaların bir bakıma Türkiye'ye tercüme edilmesiydi. Örneğin Feroz Ahmad Türkiye'de 20. yüzyılın ilk yarısında dahi işçi sınıfından daha çok zanaatkârlardan bahsetmenin mümkün olduğunu söylüyordu. Zira ona göre ücretli emeğin çalıştığı yaygın üretim birimi küçük atölyelerdi. Bundan dolayı Türkiye'de sınıf bilinci tam olarak ortaya çıkamıyor, lonca zihniyeti aşılamıyordu. Ahmad sınıf bilincinin ortaya çıkmasını engelleyen katıksız bir işbölümünün mevcut olduğunu iddia ediyordu. Yine bu şartlar altında kimlik konusunda çok ciddi bir kafa karışıklığının mevcut olduğunu vurguluyor ve kimlik söyleminin geleneksel temellere dayandığının da altını çiziyordu. Sonuç itibarıyla ona göre sadece Almanya'da eğitim görmüş veya çalışmış işçiler dışında sınıf bilincine sahip bir işçi kesiminden söz etmek pek mümkün değildi. Bir de bunun üstüne

Ahmad "sınıf mücadelesi söylemini yürütmek için gerekli kavramların Türkçede karşılıklarının" olmadığını belirtiyordu.[4]

KAPİTALİZM, SANAYİ VE İŞÇİ SINIFI

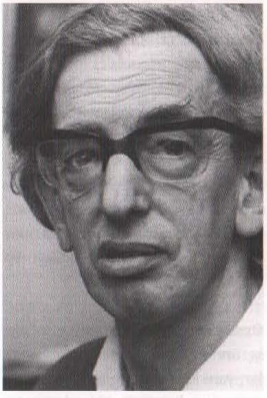
Türkiye üzerine olan tarihyazımında kapitalizm ve işçi sınıfından bahsedildiğinde genelde atıfta bulunulan sanayi ve sanayi işçisidir. Yani literatürün önemlice bir bölümü kapitalizmi Sanayi Devrimi, işçi sınıfını da fabrika tipi sanayi tesislerinde çalışan mavi yakalı ücretli işçilerle eşitlemektedir. Oysaki işçi sınıfının oluşumu, proleterleşme süreci teknolojik gelişmelerin bir sonucu değil, toplumsal üretim ilişkilerinin dönüşümünün bir tezahürüydü. İşbölümü, emeğin ihtisaslaşması ve uzmanlaşması, emeğin üretim araçları ve bilgisi üzerindeki mülkiyetini ve kontrolünü kaybetmesi, emeğin disiplin altına alınması, yedek işgücü ordusu işsiz kitlelerin oluşması, modern sanayinin ortaya çıkışı ve yaygınlaşmasından çok önceleri gerçekleşmişti bile.[5] Yani Sanayi Devrimi'nden çok önceleri tarımda çalışan birçok üretici, kentlerde zanaatkârlar, kalfalar, çıraklar proleterleşmişti. Üreticiler üretim araçları üzerindeki mülkiyet ve kontrollerini yitirmişlerdi. İşçilerin üretim araçlarına ve emeklerine yabancılaştıkları proleterleşme süreci onları birer işçiye dönüştürmüştü.[6] Zanaatkârlar kapitalistleşemiyorlarsa büyük ölçüde sahibi oldukları üretim araçlarının üzerindeki kontrollerini hızla kaybediyorlardı. "Kapitalizm ve proleterleşme aynı tarihsel görüngünün iki yüzüydüler" ve işçi sınıfının oluşumunda da çok farklı biçim ve düzeyleri mevcuttu.[7]

Bundan dolayı basitçe bir yerde sanayi var mı yok mu diye kontrol edip buradan yola çıkarak kapitalizm ve işçi sınıfı üzerine ahkâm kesmek doğru bir tavır değildir.

Bunun yanında unutulmaması gereken bir diğer husus da kapitalizmin ilerleyen aşamalarında sadece devasa sanayi kompleksleri yaratmadığıdır. Raphael Samuel'in yıllar önce dikkat çektiği üzere küçük ve orta boy üretim merkezleri kaybolmak bir yana varlıklarını sürdürmüş ve hatta bazı zamanlarda yaygınlıklarını artırmışlardır. Bu da ona göre kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişiminin bir sonucuydu ve nitekim birçok yerde buhar gücü ile el işçiliği yan yana var olamaya devam etmişti.[8] Dahası işçi sınıfı sadece mavi yakalı sanayi işçilerinden ibaret olamadığı gibi, aslında farklı tür emek biçimlerini de içeriyordu. Hatta Marcel van der Linden ve Michael Hanagan'ın birçok kez belirttikleri üzere kapitalist sistem içerisinde özgür ücretli emekçiler dışında da farklı emek türleri yaşamaya devam etmiştir. Peki, özgürlüğünden yoksun olan işçileri kapitalist üretim ilişkileri içinde nasıl analiz etmek gerekir? Yazarların buna verdiği cevap yine üretim araçlarından kopma ve emeğin metalaşmasıdır. Günümüzde kapitalist ekonomi içinde ve dünyanın birçok yerinde tutsak edilen, pasaportlarına el konulan ve zorla çalıştırılan işçilerin yaygınlaşması bu tanımlamanın ne kadar önemli olduğunu ortaya koyuyor.[9]

Ancak Marksist tarihçiler arasında da bu konularda fikir ayrılıkları ortaya çıkabiliyor. Hatta aynı ekol içinde yer alanlarda dahi. Örneğin Hobsbawm işçi sınıfının oluşumunu belli bir hayat tarzı ve kültürünü de içerecek şekilde mavi yakalı sanayi işçi sınıfını temel alarak anlatıyordu. Bundan dolayı da odaklandığı zaman aralığı daha çok 19. yüzyılın ikinci yarısı oluyordu.[10] Oysa Britanyalı Marksist Tarihçiler grubunun bir başka üyesi E.P. Thompson ise işçi sınıfının oluşumunu sanayi işçisinin ortaya çıkışından çok öncelere tarihlemişti. Bu konuda eşine az rastlanır nitelikteki çığır açan eseri *The Making of the*

İşçiler, yapısal dönüşümlere maruz kalan nesneler değil, kendi oluşumlarının da aktif özneleridir. Bu çerçevede benzer şekilde zanaatkârlar gibi toplumsal kesimleri, loncalar gibi kurumları, geleneksel diye kodlanan söylemleri donmuş unsurlar olarak değil, hareket halindeki bir dünyanın dönüşüm geçiren gerçeklikleri olarak tahlil etmek tarihyazımına yeni kapılar açacaktır.

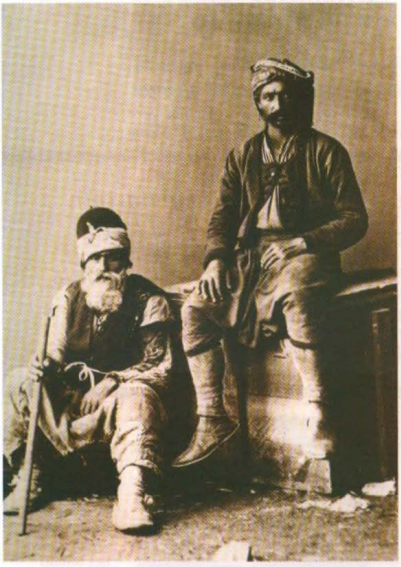

Hobsbawm işçi sınıfının oluşumunu belli bir hayat tarzı ve kültürünü de içerecek şekilde mavi yakalı sanayi işçi sınıfını temel alarak anlatıyordu. Bundan dolayı da odaklandığı zaman aralığı daha çok 19. yüzyılın ikinci yarısı oluyordu.

E.P. Thompson ise işçi sınıfının oluşumunu sanayi işçisinin ortaya çıkışından çok öncelere tarihlemişti.

English Working-Class'ta 19. yüzyılın hemen başına kadar yaşanmış deneyime odaklanıyordu.[11] Asıl olarak da kaybolmakta olan zanaatkârların deneyimleri ve sınıf bilinçleri ile ilgileniyordu. Yapısal tanımlamaları ve tahlilleri reddeden Thompson sınıfı daha çok tarihsel bir olgu olarak değerlendiriyordu. Zira o, Sanayi Devrimi gibi devasa süreçlerin bir sonucu ve bir nesne olarak işçi sınıfının değil, kendi oluşumunun aktif ve bilinçli bir öznesi olan işçi sınıfının hikâyesini anlatıyordu. Bundan dolayı da proleterleşme sürecinin farklı biçimlerine yoğunlaşıyor ve ortaya çıkan sınıf bilinci ve kültürünün ne kadar çeşitlilik arz edebileceğini resmediyordu. Bütün bu zengin deneyim ve kültürü işçi sınıfının oluşumu olarak tahlil ediyordu.

Hamallar, İstanbul. 19.yy ikinci yarısı.

DAI Arşivi. Vasiliaki Kartsopulo, Bahattin Öztuncay.

Yahudi hamal, İzmir.

E.P. Thompson yazdığı eserlerde vasıfsız, geçici, gündelikçi işçilere, fakirlere, tarım işçilerine sıklıkla gönderme yapmış da olsa daha çok vasıflı zanaatkârlar üzerinde durmakla itham edildi. Zira bu eleştirilere göre bu zanaatkârlar işçi değildi. Aslında bu eleştirilerin altında yatan zihniyet kapitalizmi sanayi ile işçi sınıfını da sanayi kol işçisi ile eşitleyen anlayıştı.[12] Ancak yine önemli bir işçi sınıfı tarihçisi William Sewell'in de altını çizdiği üzere 1871 Paris Komünü'ne kadar sınıf bilincine sahip işçi hareketleri hiçbir şekilde ortaya çıkmakta olan sanayinin ve fabrikaların bir ürünü değildi. Bu işçiler çoğunlukla proleterleşme sürecini deneyimleyen zanaatkârlardı. Bundan dolayı kapitalist üretim ilişkilerinin, metalaşmanın yaygınlaştığı bir ortamda geleneksel lonca teşkilatları içinde hareket etmeye ve bu yolla kendilerini korumaya çalışan esnafı geleneksel zanaatkârlar olarak kabul etmek mümkün değildir. Kapitalizm makinelerin hâkim üretim aracı haline gelmesinden çok önceleri zanaatkârları ve toprak üzerinde mülk sahibi olmayan üreticileri işçi derekesine indirmişti bile.

Oysaki kapitalizmi, bir toplumsal ilişki, üretim ilişkisi olarak tanımlayanlar, yani kapitalist ile işçi arasındaki ilişki olarak tespit eden farklı tanımlar da mevcuttur. Bundan dolayı kavramları nasıl tanımladığımız daha baştan nasıl bir tarih yazacağımızı da belirlemektedir. Nitekim Türkiye üzerine olan tarihyazımında hâkim paradigma, kapitalizmden piyasa ekonomisini ve daha çok da Sanayi Devrimi'ni anladığı için Türkiye tarihinde ne sermaye sınıfının ne de bir işçi sınıfının ortaya çıktığına inandığından uzunca bir müddet bu alanda araştırma yapmaktan imtina etmiştir. Günümüzde bu bakış açısı çok büyük oranda aşılmıştır. Yeni jenerasyon Türkiye tarihçileri ve emek tarihi alanında yapılan yeni çalışmaları ve yeni bir kuşağın neden E.P. Thompson gibi tarihçilerden 1990'lardan sonra derinden etkilendiklerini başka bir çalışmada değerlendirdiğim için burada asıl olarak erken bir örnek üzerinde durmak istiyorum.[13]

Daha başka birçok çalışma hatırlatılabilecekse de ben yine makalenin başında andığım derlemeye dönmek istiyorum. Feroz Ahmad'ın çalışması göstermeye çalıştığım gibi aslında kendinden önceki egemen tarihyazımının temel iddialarını devam ettiriyordu. Ancak aynı çalışmada yer alan Sherry Vatter'in makalesi derlemedeki diğer bir eğilimi temsil ediyordu. Ve bu makale özellikle genç kuşak Ortadoğu emek tarihçileri üzerinde önemli etkilerde bulunmuştu.[14] Vatter bu makalesinde Şam'da kalfaların verdikleri mücadeleler üzerinde durur. Varlığını sürdüren lonca yapısının ve zanaatkârlığa dayanan üretimin işçi mücadelesinin ortaya çıkmasına engel teşkil etmediğini gösterir. Hatta mücadelenin de ötesinde onun için Şam'da kalfaların oluşturdukları bir hareketten söz etmek daha anlamlıdır. Dahası benim de şimdi üzerinde duracağım gibi, bu lonca yapısının, geleneksel söylemin ve yapıların mücadeleyi meşrulaştırdığını gösterir. Hatta böyle bir mücadele ve hareketin ortaya çıkmasını kolaylaştırdığını iddia eder.

İŞÇİLEŞMEYE DİRENEN İŞÇİLER: LİMAN İŞÇİLERİNİN HİKÂYESİ

Zanaatkârların kendi geleneksel örgütlenmelerini ve söylemlerini devam ettirme ve sürdürme mücadeleleri ilginç bir şekilde işçi olmadıklarına delil olarak gösterilmiştir. Halbuki bu tavır aslında deneyimlemekte oldukları proleterleşme sürecinin de bir tezahürü ve görüngüsüydü. Bu tavrın neden ayrıca bir direniş olduğunu açıklamaya geçmeden önce bir diğer önemli konuya da geçerken değinmek gerekiyor. Bu da terminoloji sorunudur. Yine literatürde işçiye geçmişte ne dendiği işçi sınıfının olup olmadığına,

Osmanlı'nın son döneminde limanlardan yük taşımak oldukça kritik bir işti. İzmir Limanı 19.yy sonu-20.yy başı.

belli bir bilinç biçimine sahip olup olmadığına da delil sayılıyordu: işçi, amele, irgat, rençber vb. Oysaki çok açıktır ki kullanılan terminolojiden daha çok içeriğinin nasıl formüle ediliyor olduğu konumuz açısından daha doğrudur. Ortodoks Marksist kavramların aranması ancak bu konuda politik bir bilince sahip işçinin arandığı anlamına gelir. Yoksa farklı bilinç biçimleri farklı şekillerde kendini ortaya koyabilir. Bundan dolayı işçilere belli bir zaman diliminde ne dendiği veya onların kendilerini nasıl adlandırdıkları ve tanımladıkları kimlik tartışmaları açısından önemli de olsa işçi sınıfının varlığı/yokluğu ve toplumsal hareket olarak tahlili açısından ehemmiyet arz etmez.

Osmanlı İmparatorluğu'nda liman işçileri olan hamallar, mavnacılar, salapuryacılar, kayıkçılar ekonominin kalbi sayılan limanlarda stratejik bir konumda çalışıyorlardı. Limanlar ticaretin ve dünya ekonomisinin kalbinde yer alıyordu. Limanlarda çalışan işçiler ise burada çok önemli bir yer tutuyorlardı. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısında limanların modernleştirilmesi ve liman işçilerinin tekel konumunun ve toplumsal güçlerinin de kırılması için birçok proje yapılmıştı. Yabancı şirketler, rıhtım şirketleri ve idareleri verimliliği ve kârlarını arttırmak için modern limanların inşa edilmesi için girişimlerde bulunuyordu. Ancak daha başka birçok etkenin yanı sıra liman işçilerinin kendi konumlarını korumak için gerçekleştirdikleri direnişler bu isteklere uzun bir süre ket vuracaktı.[15] Hatta modern rıhtımların inşa edildiği zamanlarda dahi adeta dalga geçercesine mavnacılar gemileri karaya yanaştırmamayı ve çalışmaya devam etmeyi başarmışlardı. Liman işçilerinin eylemleri 1870'lerin grev dalgası içinde de müstesna bir yer işgal ediyordu.[16]

Ancak daha önemlisi liman işçilerinin ve özellikle hamallar ve mavnacıların loncalarını yaşatmak ve işçi olmamak için uzun süre direnmiş ve bu yolda çok değişik yollara başvurmuş olmalarıdır. Bu konuda yaptıkları en önemli direniş rıhtım şirketlerinin ve taşımacılık yapan şirketlerin baskılarına rağmen kendilerinin esnaf olduklarını, ücretle çalışan işçi olmadıklarını vurgulamaları, bunda diretmeleridir. Şirketler onların işçi olmalarını istiyorlardı çünkü direnişler karşısında hem grev kırıcı başka işçileri çalıştırmak hem de ücret düzeyleri ve çalışma rejimine müdahale etmek istiyorlardı. Mevcut haliyle varlığını sürdürmekte olan lonca teşkilatı ise bu müdahaleyi zorlaştırıyor, hatta imkânsızlaştırıyordu. Ne esnafa dahil olmayan işçi çalıştırabiliyor ne de çalışma rejimini istedikleri gibi düzenleyebiliyorlardı yasal olarak. Sendikanın, dayanışma sandıklarının, siyasi teşkilatların resmen ve fiilen birçok zorlukla karşılaştığı bir ortamda loncalar işçilere hâlâ çok önemli örgütsel bir korunak sağlıyordu. Bundan dolayı liman işçilerinin maaşlı eleman olmadıklarının altını çizmeleri ve loncalarına sahip çıkmaları onların işçi olmadıkları ya da herhangi bir sınıf bilincine sahip olmadıklarına değil, tam tersine gayet yüksek bir bilinç düzeyine ve örgütlülüğe sahip olduklarına işaret ediyordu.[17]

Türkiye tarihinin en önemli grev dalgası olan 1908 grevlerini imparatorluk çapında gerçekleştiren işçiler iktisadi birtakım taleplerini kabul ettirebilmişlerdi. Ancak sınıfsal talepler olarak tanımlayabileceğimiz talepleri ise büyük oranda yenilgi ile sonuçlanmıştı. Kurdukları sendikaları, örgütleri, dayanışma sandıklarını tanıtamamışlardı.[18] Zira hamallar, salapuryacılar, mavnacılar ve diğer liman işçileri açısından lonca zihniyetini devam ettirmek ve işçi olmadıklarını vurgulamak ücret, çalışma saatleri kısıtlanması, tatil taleplerinden daha radikal sınıfsal taleplerdi.

Ereğli kömür ocakları, Kozlu mevkii. Petro'nun kömür ocağı. 19.yy ikinci yarısı.

IRCICA Arşivi, Yıldız Koleksiyonu, *Vasilaki Karşopulo*, Bahattin Öztuncay.

Liman işçilerinin yegâne mücadele araçları da bizim çağdaş hareketlerden aşina olduğumuz grevler ile sınırlı değildi. Örneğin 1908 grevleri yenildikten sonra liman işçileri mücadelelerini "milli" bir hareket olarak ortaya çıkan boykot hareketinde devam ettirmeyi başarmışlardı. Kısa sürede birçok toplumsal kesimin bir parçası ve öznesi olan boykot hareketi içinde liman işçileri hareketin kahramanları olarak sivrilmişlerdi. İlk başta Osmanlıcı bir karakter arz eden ancak 1909'dan sonra gayrimüslimlere karşı tatbik edilmeye başlayan boykot hareketini liman işçileri kendi sınıfsal çıkarlarını sürdürmek için de kullanmışlardı. Bu hareket onların rıhtımlardaki geleneksel teşkilatlanmalarını koruyabilmelerine olanak sağlamıştı.[19]

Her ne kadar boykot hareketi içerisinde liman işçileri arasında kesimsel ve sektörel birçok problem yaşansa da birlikte ortak hareket ettikleri gözleniyordu. Kendileriyle ilgili iddialar, suçlamalar gündeme geldiğinde genelde ortak açıklamalar yapıyor, ayrıca imparatorluk çapında limanlar arasında bir iletişim ağı kuruyorlardı. Hatta siyasal ve toplumsal gerginliğin yükseldiği anlarda liman işçilerinin telgrafhanelere girerek aralarında iletişim kurmaları da hükümet tarafından yasaklanıyordu. Zira telgraf hatları sayesinde Beyrut, İzmir, Selanik, İstanbul gibi birçok liman kentindeki işçiler eylemlerini rahatlıkla koordine edebiliyorlardı.

Ancak yukarıda değindiğim gibi liman işçileri arasında da farklı tavırlar ve eğilimler ortaya çıkıyordu. Zira sınıf oluşumu sadece yapısal iktisadi ve teknolojik süreçlerin bir sonucu değil, yukarıda değindiğim gibi toplumsal ilişkilerin dönüşümünün bir sonucudur. Çünkü sınıf oluşum süreci üretim ilişkileri ve onunla eklemlenmiş diğer farklı toplumsal, iktisadi ve kültürel değişimlerle birlikte gerçekleşir. Siyasi müdahale de bu dönüşümde önemli bir rol oynar. Bunun için işçilerin etnik, dini, toplumsal cinsiyete dayalı, bölgesel, mesleksel vb. birçoközelliği sınıf oluşum süreçlerinde etkili olur.[20] Liman işçilerinin de çalıştıkları alan, iskele, geldikleri memleket, lonca hiyerarşisi, siyasal müdahaleler sınıf oluşum süreçlerine ve ortaya koydukları eylem ve hareketlere önemli etkilerde bulunmuştur. Bunların ifadesi olan kimlikler ve söylemler çokça altı çizildiği gibi bir kafa karışıklığının görüngüleri değil, sonsuz çeşitlilik arz eden toplumsal gerçekliğin bir tezahürüdür.

Liman işçilerinin kendi aralarındaki en önemli problem lonca hiyerarşisi içindeki devlet tarafından görevlendirilen yöneticilerdi: kethüdalar, kalfalar, ağalar, değnekçiler. Boykot hareketi içerisinde bunlar zaman zaman "milli" önderler olarak ortaya çıksalar da işçilerin bunların görevden alınması için talepleri de sık sık gündeme geliyordu. Hatta 1908 boykotu sırasında İstanbul Limanı'nda kudretli bir iki ağanın değiştirilmesi de başarılmıştı. Bu problem Mütareke dönemine kadar da devam etmişti. Öyle ki işçileri örgütlemeyi önüne koymuş Türkiye Sosyalist Fırkası ve onun gazetesi *İdrak* de bu konuya bigâne kalmamıştı.[21] *İdrak* gazetesi, lonca içinde işçilerin seçmedikleri ve üzerlerinde hem parasal hem de

fiziksel şiddet uygulayan bu kesim ile kısa bir süre içinde mahkemelik olmuştu.[22] İstanbul'da sandalcılar kâhyası Ali Osman Ağa'yı *İdrak* gazetesi işçilerin ücretlerinden haraç almakla, savaş zamanı İttihatçılarla ilişkisi dolayısıyla haksız şekilde zenginleşmekle, Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Galata şubesini basmakla, işçiler üzerinde baskı kurmakla itham etmişti. Ali Osman Ağa da bu suçlamalara karşılık vermiş ve iş mahkemeye kadar uzamıştır. Burada bizim açımızdan önemli olan husus Ali Osman Ağa'nın *İdrak* gazetesine gönderdiği ve basın kanunu ve cevap hakkı icabınca basılmasını rica ettiği yazısıdır.

Ali Osman Ağa şöyle yazmaktadır: "Biz sandalcıların kâhya ve reisleri dahi olsak sunuf-ı ahali arasında haiz olduğumuz mevki ancak amelelik mevkiidir."[23] Bu vurgu gerek bilinç gerekse de sınıf tartışmaları açısından değerlidir. Zira Ali Osman Ağa uzun yazısında sosyalist bir partinin yayın organına yazdığının da bilinciyle ona uygun bir dil ve terminoloji kullanıyor. Aynen cihan harbi öncesi hamalların basına gönderdiği birçok mektupta çıkarlarını "milli" dava içinde formüle ettikleri gibi. Ali Osman Ağa toplumda farklı sınıfların varlığını ve kendisinin de işçi sınıfı içinde özgül bir konuma sahip olduğunu teslim etse de bir sosyalist partinin kendisini de amele sınıfının bir parçası olarak kabul etmesi gerektiğini iddia etmektedir. Hatta daha da ileri giden Ağa, sosyalist fırkaya mesleğini öğretmekten bile geri kalmamaktadır.

SONUÇ

Burada değindiğim temel noktaları toparlarsak işçi sınıfı tarihini yazarken temel tespitlerden önce hangi kavramın nasıl bir içerikle kullanıldığının açıklanması iktiza eder. Literatürdeki temel belirsizlikler daha çok bu konudaki anlaşmazlıktan neşet ediyor. Yukarıda dile getirdiğim gibi toplumsal sınıfları toplumsal ilişkiler yumağı olarak tanımlamak gerekir, teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak görmek yerine. Üretim ilişkisi bu konuda temel bir başlangıç olabilir. Ancak, üretim araçlarının mülkiyetinden ve kontrolünden yoksun olmak da bu konuda bir ilk adımdır. Zira bunun dışında birçok unsur sınıf oluşum sürecine etkide bulunmaktadır. Bu da antagonist sınıflar içinde de farklı konumların, mevkilerin, kimliklerin, söylemlerin, kültürlerin ve toplumsal ilişkilerin oluşmasına yol açmaktadır. Yine işçiler, yapısal dönüşümlere maruz kalan nesneler değil, kendi oluşumlarının da aktif özneleridir. Bu çerçevede benzer şekilde zanaatkârlar gibi toplumsal kesimleri, loncalar gibi kurumları, geleneksel diye kodlanan söylemleri donmuş birtakım dünyaların unsurları olarak değil, hareket halindeki bir dünyanın dönüşüm geçiren gerçeklikleri olarak tahlil etmek tarihyazımına yeni kapılar açacaktır. Özellikle son on yıldır sayıları hızla artan işçi sınıfı tarihi çalışmaları da aslında bir bakıma bu yeni bakış açısının bir sonucudur. Nitekim artık sadece örgütlü ve belli bir siyasi bilince sahip bir kesimin tarihi değil, gündelik hayattan kendiliğinden hareketlere birçok veçhesi göz önünde bulunduran bir sınıfın tarihini araştıran çalışmalar gün geçtikçe artıyor.

DİPNOTLAR

1 Donald Quataert ve Erik J. Zürcher (Der.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998).

2 Bu literatürün genel bir değerlendirmesi için bkz. Y. Doğan Çetinkaya, " 'Sefaletten İhyaya:' Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi ve E.P. Thompson." *Tarih ve Toplum.yeni Yaklaşımlar*, No. 17, Bahar 2014; ya da Y. Doğan Çetinkaya, *The Young Turks and the Boycott Movement: Nationalism, Protest and the Working Classes in the Formation of Modern Turkey*, (Londra: I.B. Tauris, 2014), s. 30-35.

3 Feroz Ahmad, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923-1945," *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, s. 123-153.

4 Ibid., s. 136.

5 Christopher H. Johnson, "Patterns of Proletarianization: Parisian Tailors and Lodeve Woolens Workers," *Consciousness and Class Experience in Nineteenth-Century Europe*, John M. Merriman (Der.), (Londra: Holmes and Meier, 1979), s. 67.

6 Roland Aminzade, "The Transformation of Social Solidarities in Nineteenth-Century Toulouse," *Consciousness and Class Experience in Nineteenth-Century Europe*, s. 102.

7 "Introduction," *The Workplace before the Factory: Artisans and Proletarians 1500-1800*, Thomas Max Safley ve Leonard N. Rosenband (Der.), (Ithaca: Cornell University Press, 1993), s. 6-10.

8 Raphael Samuel, "Workshop of the World: Steam Power and Hand Technology in mid-Victorian Britain," *History Workshop*, No. 3, Bahar 1977, s. 8, 39.

9 Marcel van der Linden, "Labour History as the History of Multitudes," *Labour/Le Travail*, No. 53, Sonbahar 2003, s. 235-43; Michael Hanagan ve Marcel van der Linden, "New Approaches to Global Labour History," *International Labor and Working-Class History*, No. 66, Sonbahar 2004, s. 1.

10 Eric J. Hobsbawm, "The Making of the Working Class, 1870-1914," *Worlds of Labour*, (Londra: 1964).

11 E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, (Londra: 1963).

12 Thompson eleştirileri için bkz. Geoff Eley, "Edward Thompson, Social History and Political Culture: The Making of a Working-Class Public, 1780-1850," *E.P. Thompson Critical Perspectives*, Harvey J. Kaye ve Keith McClelland (Der), (Filadelfiya: Temple, 1990), s. 24. Craig Calhoun , *The Question of Class Struggle: Social Foundation of Popular Radicalism during the Industrial Revolution*, (Şikago: University of Chicago Press, 1982).

13 Emek tarihi üzerine çalışan yeni kuşak üzerine yapmışım değerlendirme için bkz. Y. Doğan Çetinkaya, " 'Sefaletten İhyaya:' Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi ve E.P. Thompson."

14 Sherry Vatter, "Şam'ın Militan Tekstil İşçileri: Ücretli Zanaatkârlar ve Osmanlı İşçi Hareketi, 1850-1914," *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998).

15 Bu sürecin ve çatışmanın canlı bir anlatımı için bkz. Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, (Ankara: Yurt Yayınevi, 1987), s. 86-102.

16 Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu 1839-1923," *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, s. 30.

17 Bu iddialar ayrıntılı olarak birbirinin devamı niteliğindeki şu iki kitapta bulunabilir: Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014) ve Y. Doğan Çetinkaya, *The Young Turks and the Boycott Movement: Nationalism, Protest and the Working Classes in the Formation of Modern Turkey*.

18 1908 grevleri için bkz. Hakkı Onur (Zafer Toprak), "1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler," *Yurt ve Dünya*, No. 2, Mart 1977; Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri," *Toplum ve Bilim*, No. 78, Sonbahar 1998; Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922), Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 230-268.

19 17. dipnottaki kaynaklar.

20 Bu tartışmanın başka bir kontekste yürütülen dahaayrıntılı birhalı için bkz. Y. Doğan Çetinkaya, "Gezi ve Toplumsal Sınıflar: Liberaller ile Karikatür Marksizm Arasında Sıkışmak." *Rağbanşığ*, No. 1, Mayıs 2014.

21 Y. Doğan Çetinkaya, "Sosyalizmi İdrak Etmek. Bir Mütereke Dönemi Gazetesi," *Mete Tunçay'a Armağan*, Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk (Der.), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007).

22 "Tavaif-i Müluk," *İdrak*, No. 2, 29 Nisan 1335-1919, Sah, s. 1.

23 Galata Arab Camisinde Mutasarrıf Bulunduğu Hanede Mukim Sandalcılar Cemiyet-i Hayriyesi Reisi Ali Osman, "Bir Cevab," *İdrak*, No. 8, 6 Mayıs 1335-1919, Pazartesi, s. 2.

İSTANBUL GURBETİNDE ÇALIŞMAK VE YAŞAMAK

CAN NACAR

19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başında İstanbul'a gelmiş göçmen işçiler, seyyar satıcılar ve zanaatkârlar kente nasıl uyum sağlıyorlardı? Nasıl iş buluyorlardı? Nerelerde kalıyorlardı? Kentteki diğer toplumsal aktörler ve siyasi örgütlerle ilişkileri nasıldı? Bu yazı söz konusu sorulara cevap aramakta ve göçmenlerin hem iş hem de barınacak yer bulmalarında hemşerilik ilişkilerinin önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Ayrıca bazı göçmen işçi gruplarının yeniçeriler gibi önemli toplumsal ve siyasi aktörlerle sıkı ilişkiler kurduklarını göstermektedir.

Ermeni taşra edebiyat geleneğinin önde gelen isimlerinden Hagop Mıntzuri 19. yüzyılın son yıllarında bir öğrenci ve fırıncı çırağı olarak yaşadığı İstanbul'u anlatırken Beşiktaş Rüştiyesi'nde hademe olarak çalışan Emin Ağa'dan bahseder. Mıntzuri'nin ifadesiyle "uslu, saf biri" olan ve herkesle selam durarak konuşan Emin Ağa akşam okul boşaldığında sınıfları süpürür, memleketi Eğin'in gurbet türkülerinden birini söylermiş:

"Kozana söyleyin bu yıl akmasın,
Akıp akıp yüreğimi yakmasın,
Benden selam edin nazlı beldeye,
Bu yıl da gelemem yola bakmasın."[1]

Emin Ağa, 19. yüzyıl boyunca Anadolu ve Rumeli'deki nazlı beldelerini bırakıp imparatorluk başkentine gelmiş binlerce gurbetçiden sadece biridir. Kimi kendine ait bir işyeri açan kimi

1826'dan önce İstanbul'da Tophane Çeşmesi.

Antoine Ignace Melling - Voyage Pittoresque De Constantinople Et Des Rives Du Bosphore, Paris; P. Didot L'aine, 1819.

de işçilik veya seyyar satıcılık yapan bu insanlar İstanbul'un ekonomik hayatında çok önemli bir rol oynamıştır. Nüfusu yüzyılın başında yaklaşık 300.000 iken 1885 yılında 875.000'e ulaşmış olan bu devasa kentte iş gücünün önemli bir bölümünü onlar oluşturmaktadır.[2] Osmanlı Devleti tarafından muhtemelen 19. yüzyılın başında Haliç ve Boğaz'ın Avrupa yakasında gerçekleştirilen detaylı bir sayıma göre bu iki bölgedeki toplam 3.970 işçi ve seyyar satıcının yüzde elli altısı göçmendir. Bu sayıma göre bazı meslekler göçmen işçiler tarafından neredeyse tekel altına alınmıştır. Örneğin, ekmek fırınları ile hamamlarda çalışan Hıristiyan ve Müslüman işçilerin büyük çoğunluğu Anadolu'dan gelmiş göçmenlerdir. Yüzyılın ortasına gelindiğinde İstanbul 90.000 göçmen emekçiye ev sahipliği yapmakta ve bu insanlar kentteki erkek nüfusunun yüzde otuz dokuzunu oluşturmaktadır. 1880'lerin başında ise kentin sadece işyerleri ve hanlarında 61.000 göçmen yaşamaktadır.[3]

19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başında İstanbul'a gelmiş göçmen işçiler, seyyar satıcılar ve zanaatkârlar kente nasıl uyum sağlıyorlardı? Nasıl iş buluyorlardı? Nerelerde kalıyorlardı? Kentteki diğer toplumsal aktörler ve siyasi örgütlerle ilişkileri nasıldı? Bu yazı söz konusu sorulara cevap aramakta ve göçmenlerin hem iş hem de barınacak yer bulmalarında hemşerilik ilişkilerinin önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Ayrıca bazı göçmen işçi gruplarının yeniçeriler gibi önemli toplumsal ve siyasi aktörlerle sıkı ilişkiler kurduklarını göstermektedir. Ancak yukarıdaki soruları tartışmaya geçmeden önce iki noktanın altını çizmek gereklidir. Birincisi, İstanbul'daki göçmen emekçilerin büyük çoğunluğu erkektir. Bununla beraber hem Osmanlı arşiv belgelerinde hem de bazı edebi eserlerde kente çalışmaya, özellikle de zengin evlerinde hizmetçilik yapmaya gelen kadınlardan bahsedilir. Örneğin, eserlerinde Ermeni toplumsal hayatını güçlü bir şekilde tasvir eden Krikor Zohrab *Postal* adlı hikâyesinde İzmit'ten Kadıköy'deki bir Ermeni evine hizmetçilik yapmaya gelen güzel Dikranuhi'nin yaşamını anlatır.[4]

İkincisi, göçmen emekçiler arasında İstanbul'da kaldıkları süre bakımından önemli farklılıklar vardır. İstanbul'a kimileri sadece birkaç aylık işler için gelirken kimileri de iki-üç yıl kalıp evlenmelerine ve bir parça toprak almalarına yetecek kadar parayla dönerlerdi. Bazıları ise başkentte on yıllar geçirmekte, memleketlerinde bıraktıkları ailelerini arada bir ziyaret etmekteydi.[5] Örneğin, Hagop Mıntzuri'nin babası ve diğer aile büyükleri Erzincan'ın Küçük Armudan köyünden İstanbul'a fırıncılık yapmaya gelmiş ve yıllarca kalmıştı: "Yirmiden altmışa, kırk yıl boyunca babalarımız beş yılda bir memlekete gelirlerdi. Topu topu on yıl kocalarıyla beraber olan analarımızın otuz yılı dullukla geçerdi. Neden? İstanbul'dan memlekete para yollayabilmek için."[6]

HEMŞERİLİK İLİŞKİLERİ VE KENTTE İŞ TUTMA

İstanbul'da geçim mücadelesi veren binlerce göçmen, çalışacak iş ve başlarını sokacak bir yer ararken genellikle tek başlarına hareket etmemişlerdir. Kendilerinden önce gurbete çıkmış akrabaları ve hemşerilerinden İstanbul hakkında bilgiler almış, kente vardıklarında ise onlar tarafından iş ve barınak bulma konusunda desteklenmişlerdir. Bunun sonucu olarak, aynı vilayetlerden gelen göçmenler belirli semtlerde ve iş kollarında yoğunlaşmışlardır. Örneğin, 1885 nüfus sayımına göre Davud Paşa semtindeki Kasap İlyas Mahallesi'nde elli bir tane manav küfecisi vardır ve bu küfecilerin kırk beş tanesi Arapkir doğumludur.[7] Haliç'in kuzeyindeki Galata ve Kasımpaşa'da ise 20. yüzyılın hemen başında Manastırlı ve Resneli yüzlerce Bulgar küfeci çalışmaktadır. Hükümet yetkilileri tarafından küfeci olarak kay-

Ermeni hamal. DE AMICIS, Edmondo.

Constantinople ouvrage traduit de l'Italien avec l'autorisation de l'Auteur par Mme J. Colomb et illustré de 183 dessins pris sur nature par C. Biseo, Paris, Hachette, 1883.

dedilmiş bu Bulgar göçmenlerin de manav küfecisi olması muhtemeldir. Zira büyük bir çoğunluğu yakın çevredeki bahçe ve bostanlarda yatıp kalkmaktadır.[8]

Cem Behar'ın ifade ettiği gibi İstanbul'a gelip manav küfecisi olmak ilk bakışta çok kolay görülebilir. Sırta bir küfe alıp kentin sokaklarını gezerek mevsimine göre çeşitli meyve ve sebzeler satmak ne büyük bir parasal sermaye ne resmi bir kurumdan izin ne de diploma gerektirmektedir. Ancak bu tür engellerin yokluğu her isteyenin manav küfecisi olabileceği anlamına gelmez. Bahçe-bostan sahiplerinden kredi ile alışveriş yapabilmek ve küfeci grupları arasında paylaşılmış mahalle ve sokaklarda rahatlıkla dolaşabilmek için çok önemli bir sermaye öğesi gereklidir. O sermaye öğesi de akrabalık ve hemşerilik ilişkileridir. Bu ilişki ağlarına dahil olmak seyyar manavlık yapabilmek için adeta bir önkoşuldur.[9] Benzer durum diğer birçok meslek için de geçerlidir. Örneğin, 19. yüzyılın son yıllarına kadar İstanbul Gümrüğü'ndeki mal taşıma işleri neredeyse tamamen Ermenilerin elindedir. Çoğu Doğu Anadolu vilayetlerinden gelmiş olan bu Ermeni hamallar (kentin diğer bölgelerindeki meslektaşları gibi) loncalarda güçlü bir şekilde örgütlenmiş ve başka hamalların gümrükte işe girmesini uzun bir süre önleyebilmişlerdir.[10]

Hemşerilik ilişki ağlarının önemli olduğu bir diğer meslek tütüncülüktür. İstanbul'da tütün alım ve satımı devlete ait bir işletme olan İnhisar-ı Duhan İdaresi tarafından 1872-1877 arası dönemde tekel altına alınmıştır. 1874 yılında İnhisar-ı Duhan İdaresi'ne ait bir fabrikada gerçekleştirilen detaylı bir soruşturma, idarece istihdam edilen tütün kıyıcılarının arasında pek çok Kemahlı olduğunu göstermektedir. Fabrikadaki bazı ustaların rüşvet aldıkları ve tütün çaldıkları iddiaları üzerine başlatılan soruşturmada toplam otuz sekiz tütün kıyıcısı sorgulanmıştır. Bunlardan on beş tanesi nereli oldukları sorusuna Kemah cevabını vermiştir. Suçlanan ustalardan biri olan Yanko'nun soruşturma sırasında verdiği ifade, Kemahlı işçiler arasındaki dayanışmaya dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu ifâdeye göre Kemahlı tütün kıyıcılarından Ali bir süre önce hastalanmıştır. Ali'nin yerine bir hemşerisi çalışmaya başlamış ancak durumdan ne Yanko'yu ne de ustabaşını haberdar etmiştir. Yanko durumu öğrenip yeni işçi ile konuşmaya kalkıştığında ise araya Kemahlı diğer işçiler girmiştir: "Hemşerileri dediler ki burada çalışıyor ilişme."[11]

İstanbul'da katliamlar: Bir Ermeni evine saldırı.

Review of Reviews, Ekim 1896,s. 290. Bibliotheque nationale de France, Paris.

KENTTE YATACAK BİR YER BULMA

İstanbul'un dükkânları, atölyeleri, mağazaları, bostanları ve bahçeleri gurbetçiler için sadece çalışıp geçimlerini sağladıkları işyerleri değildi. Birçoğu bu mekânlarda yaşamaktaydı. Örneğin, 19. yüzyılın başında Haliç ve Boğaz'ın Avrupa yakasındaki dükkân ve bahçelerde yaklaşık 3.000 kişi çalışmaktaydı ve bu işçilerin yüzde yetmiş üçü işyerlerinde yatıp kalkıyordu.[12] İşyerleri ilerleyen yıllarda da göçmenlere barınak olmaya devam etmiştir. Mesela, 1890'lı yıllarda Beşiktaş çarşısındaki ekmek fırını hepsi Doğu Anadolu'dan gelmiş on sekiz göçmen için hem işyeri hem de ev olmuştur. İşçilerin çoğu tavan arasında fırının yakacak odunlarından yapılmış karyolalarda yatıp kalkmaktadır.[13] 1905 yılında Kasımpaşa'da faaliyet gösteren iki ekmek fırınında ise hepsi Kalkandelenli olan yirmi Bulgar işçi çalışmaktadır ve bunlardan on dokuzu çalıştığı fırında ikamet etmektedir.[14]

Fırınlar ve kentteki diğer işyerleri, seyyar olarak çalışan veya boşta kalmış göçmenler için de barınak olmuştur. Bazı seyyar satıcılar gece konaklama karşılığında, kaldıkları işyerlerinin ürünlerini satmaktadır. Bu kişilerden biri 19. yüzyılın sonunda Beşiktaş'ta seyyar ciğercilik yapmakta olan Kosovalı Arnavut Rado'dur. Kızarmış ciğerin yanında çarşıdaki fırının ekmeklerini satmakta, buna karşılık fırında yatmaktadır.[15] Kasımpaşa'daki bahçe ve bostanlarda ise Manastır ve Resneli yüzlerce Bulgar küfeci kalmaktadır. Örneğin, semtteki Debbağhane Meydanı'nda bulunan Faik Efendi'nin bostanı 1905 yılı yaz aylarında otuz bir Bulgar küfeciye ev sahipliği yapmaktadır. Bu küfecilerden altısı Manastırlı, yirmi beşi Resnelidir. Semtin Hacı Ahmed Mahallesi'nde Karamanlı Niko'nun sahip olduğu bostanda ise on altısı Manastırlı, biri Resneli olmak üzere toplam on yedi küfeci yatmaktadır.[16] Bu küfeciler gündüz saatlerinde muhtemelen Kasımpaşa ve civar semtlerin sokaklarında dolaşmakta ve kaldıkları bahçelerin-bostanların ürünlerini satmaya çalışmaktadırlar.[17]

İstanbul'da henüz iş bulamamış ya da işinden ayrılmış bazı göçmenler ise mağaza ve dükkânlarda hemşeri ilişkileri sayesinde kalabilmekteydiler. Kentin bu işsiz göçmenlerinden biri Sivas vilayetine bağlı Karahisar-ı Şarki'den 1879 yılında gelmiş olan Varak'tır. İstanbul'a altmış beş yaşında gelen bu Ermeni ihtiyar iki seneden fazla ekmekçi olarak çalışmış ancak daha sonra işsiz kalmıştır. İşsiz kaldığı dönemde Üsküdar'da bir ekmek fırınındaki hemşerilerinin yanında yatıp kalkmıştır.[18]

Göçmenlerin işyerleri dışında kalabilecekleri diğer mekânlar hanlar, bekâr odaları, hamamlar ve kahvehanelerdi. Bu mekânlar arasından yatıp kalkacakları yerleri belirlerken çoğunlukla hemşerileriyle birlikte hareket etmişlerdir. Örneğin, Kasımpaşa'da Yüzbaşı Emin Efendi'ye ait (Taş Han namıyla anılan) bekâr odalarında 1905 yılı yazında onüç Resneli Bulgar küfeci yaşamaktaydı.[19] Sivaslı göçmenlerin 19. yüzyılın sonlarında kaldıkları mekânlardan biri Sultanahmet'teki Haseki Hamamı'nın külhanıydı. Bazı göçmenler ise hemşerileri tarafından işletilen kahvehanelerde geceliyordu. Mesela Galata'daki Muşlu Sarkis'in kahvehanesinde 1882 yılında en az dört Muşlu göçmen kalmıştı.[20]

İstanbul'a gelip iş ve barınacak yer arayan birçok göçmenin asıl derdi kazançlarını biriktirip memleketeki para yollayabilmek veya parayla dönebilmekti. İşyerlerinde, bekâr odalarında, hamamlarda ve kahvehanelerde yatıp kalkmaları bu yüzdendi. İş bulamadıklarında ya da karşılarına daha fazla para kazanma fırsatı çıktığında ise içlerinden bazıları yeni göç planları yapıyordu.19. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'un farklı semtlerinde Mısır ve Balkanlar'daki büyük altyapı projelerinde çalışmak üzere işçi yazılmaktaydı. Yüksek ücret vaat edilerek toplanan bu işçiler arasında hatırı sayılır sayıda göçmen vardır.[21] Örneğin, 1880'li yılların hemen başında İngiliz hükümeti memurları tarafından toplanıp Mısır'a çalışmaya yollanan 102 işçinin seksen dördü taşra vilayetlerinden farklı zamanlarda İstanbul'a gelmiş (yarısı bir iş sahibi yarısı işsiz gezen) Ermenilerdir.[22]1887 yılı yazında ise bir İtalyan ve iki Osmanlı vatandaşı tarafından Süveyş Kanalı'nda çalışmak üzere 400 işçi yazılmıştır. Bu iki Osmanlı vatandaşından biri yukarıda bahsi geçen Taş Han'da mukimdir ve topladığı işçiler arasında muhtemelen aynı handa geceleyen göçmenler de vardır.[23]

Baskın haberinin duyulmasıyla birlikte, başını alt sınıflardan Müslüman ahalinin çektiği çeteler Ermenilere saldırmaya başlamıştır. Olaylar durulduğunda binlerce Ermeni hayatını kaybetmiştir. Ölenler arasında çok sayıda hamal da vardır. Hayatta kalan Ermeni hamallar memleketlerine geri gönderilmiştir. Onların yerini Türkler ve yine Doğu Anadolu vilayetlerinden gelmiş Kürt göçmenler almıştır.

HAMALLAR, YENİÇERİLER VE SİYASİ PARTİLER

İstanbul'da geçim mücadelesi veren bazı göçmen işçi, seyyar satıcı ve zanaatkârlar kentin önemli toplumsal ve siyasi aktörleriyle yakın ilişkiler kurmuşlardır. Bu ilişkileri kullanarak zaman zaman ekonomik çıkarlarını korumaya çalışmış zaman zaman da politik taleplerini ifade etmişlerdir. Kentteki toplumsal ve siyasi aktörlerle en yoğun ilişki halinde olan gruplardan biri hamallardır. Yazının bu son bölümünde onların 19. yüzyıl İstanbul'undaki hikâyesi anlatılacaktır.

19. yüzyılın başında İstanbul'daki en önemli toplumsal ve siyasi aktörlerden biri Yeniçeri Ocağı'ydı.Yeniçeriler 17. yüzyıldan itibaren başta İstanbul olmak üzere Osmanlı kentlerindeki ekonomik yaşama tüccar, zanaatkâr ve işçi olarak aktif bir şekilde katılmaktaydılar. Bu durumun bir sonucu olarak ocak mensupları ile bazı işçi ve zanaatkâr grupları arasında oldukça güçlü ilişkiler kurulmuştu.[24] Örneğin, İstanbul'daki

İstanbul'dan saka, kayıkçı ve hamal.

1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri. Elbise-i Osmaniyye. Osman Hamdi Bey ve Mariede Launay. Sabancı Üniversitesi.

ların hayatları radikal bir şekilde değişmiştir.

Osmanlı devlet elitleri, Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasına karşı güçlü bir muhalefeti engellemek için, özellikle İstanbul ve Edirne gibi belli başlı kentsel merkezlerde, baskıcı uygulamalara girişmişlerdir.[25] İstanbul'daki Kürt ve Türk hamalların birçoğu bu durumdan nasiplerini almıştır. Bazıları Yeniçeri Ocağı'nın

yerine kurulan yeni orduya katılmalarına rağmen öldürülmüş, bazıları da memleketlerine sürgün edilmiştir. Peki, öldürülen ve sürgün edilen hamalların yerini kimler almıştır? 1820'li yıllarda İstanbul'daki hamal nüfusunun önemli bir bölümünü Ermeniler oluşturmaktadır. Kürt ve Türk hamallardan boşalan pozisyonlara da,devlet elitlerinin isteğiyle, Doğu Anadolu'dan gelmiş Ermeni göçmenler yerleştirilmiştir. Sultan II. Mahmud ve üst düzey Osmanlı bürokratlarının İstanbul'da kendilerine en sadık gördükleri unsur muhtemelen Ermenilerdir.[17]

Ermeni göçmenler 19. yüzyılın son yıllarına kadar İstanbul'daki hamal nüfusunun çoğunluğunu teşkil etmiştir, 1895 ve 1896 yılları, bu kalabalık emekçi kitlesinin kentteki varlığı için bir dönüm noktası olmuştur. 1895 yılı Eylül ayında Hınçakyan Partisi, Anadolu'daki Ermeni nüfusu hedef alan katliamları protesto etmek ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı vilayetlerde ekonomik ve idari reformlar talep etmek üzere bir gösteri düzenleyeceğini duyurmuştur.[18] 30 Eylül günü gerçekleşecek gösteri Kumkapı'daki Ermeni kilisesinden başlayacak ve Bab-ı Ali'de son bulacaktır. Gösteriye katılan kalabalık kitlenin çoğunluğunu taşralı yoksul Ermeni emekçiler, özellikle de hamallar oluşturmuştur. Bu insanlar Hınçakyan'ın gösteriye katılım çağrısına olumlu cevap vermişlerdir zira memlekette bıraktıkları aileleri için endişelenmekte ve reformların gerekliliğine inanmaktadırlar.[19]

Başkentte Eylül 1895'te gerçekleşen büyük gösteri ile artan gerilim, bir yıl sonra Taşnaksutyun Partisi militanlarının Galata'daki Osmanlı Bankası binasını basmasıyla zirveye ulaşmıştır.[20] Baskın haberinin duyulmasıyla birlikte, başını alt sınıflardan Müslüman ahalinin çektiği çeteler Ermenilere saldırmaya başlamıştır. Olaylar durulduğunda binlerce Ermeni hayatını kaybetmiştir. Ölenler arasında çok sayıda hamal da vardır. Hayatta kalan Ermeni hamallar ise memleketlerine geri gönderilmiştir. Onların yerini Türkler ve yine Doğu Anadolu vilayetlerinden gelmiş Kürt göçmenler almıştır. Böylece İstanbul'daki hamalların etnik ve dini profili ikinci defa köklü bir değişime uğramıştır.[21] Ancak bu değişim, aynı ilkinde olduğu gibi, ortaya uysal bir emekçi kitlesi çıkarmamıştır. 1896 sonrası dönemde, göçmen hamallar hem limandaki altyapı yatırımlarının tehdit ettiği işlerini korumak için uzun soluklu bir mücadele vermiş hem de kentteki bazı önemli toplumsal hareketlere öncülük etmişlerdir.[22] 1920'li yılların başında kaleme alınan İngiliz raporlarında onlardan hâlâ kentin en örgütlü işçi grubu olarak bahsedilmektedir.[23]

DİPNOTLAR

1 Hagop Mintzuri, *İstanbul Anıları (1897-1940)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), s. 72.

2 Cengiz Kirli, "A Profile of Labor Force in Early Nineteenth-Century Istanbul," *International Labor and Working Class History*, no. 60 (2001): 125-140, 125; Cem Behar, *A Neighborhood in Ottoman Istanbul: Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle* (Albany: State University of New York Press, 2003), s. 51.

3 Kirli, "A Profile of Labor Force in Early Nineteenth-Century Istanbul," s.134 ve 137; Florian Riedler, "Armenian Labour Migration to Istanbul and the Migration Crisis of the 1890s," *The City in the Ottoman Empire: Migration and the Making of Urban Modernity* içinde, der. Ulrike Freitag, Malte Fuhrmann, Nora Lafive Florian Riedler (New York: Routledge, 2011), s.160-176, 163 ve 165.

4 Krikor Zohrab, "Postal," *Ermeni Edebiyatı Numuneleri-1913* içinde, der. Sarkis Srents (İstanbul: Aras Yayınları, 2012), s. 68-103. İzmit'ten İstanbul'a hizmetçilik yapmaya gelen Ermeni kadınlar için ayrıca bkz. BOA, ZB, 429/129 (16 Ağustos 1323/ 29 Ağustos 1907).

5 Donald Quataert, "The Port Worker Guilds and the Istanbul Quay Company," *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908: Reactions to European Economic Penetration* içinde (New York: New York University Press, 1983), s. 95-120, 97.

6 Mintzuri, *İstanbul Anıları*, s. 104.

7 Behar, *A Neighborhood in Ottoman Istanbul*, s.114.

8 BOA, Y, PRK, ZB, 36/11, Lef:1 (28 Temmuz 1321-10 Ağustos 1905). Bu yazıda bahsi geçen Bulgar göçmenlerin tümü Osmanlı vatandaşıdır.

9 Behar, *A Neighborhood in Ottoman Istanbul*, s.114-116.

10 Quataert, "The Port Worker Guilds and the Istanbul Quay Company," s. 98-100.

11 BOA, ZB, 6/17, Lef:8 (20 Nisan 1291-8 Nisan 1874).

12 Kirli, "A Profile of Labor Force in Early Nineteenth-Century Istanbul," s.133.

13 Mintzuri, *İstanbul Anıları*, s. 101.

14 BOA, Y, PRK, ZB, 36/11, Lef:1 (28 Temmuz 1321-10 Ağustos 1905).

15 Mintzuri, *İstanbul Anıları*, s. 15.

16 BOA, Y, PRK, ZB, 36/11, Lef:1 (28 Temmuz 1321-10 Ağustos1905).

17 İstanbul'daki bazı hamallar ise mağaza ve dükkânlarda bekçi olarak yatıp kalkmaktadır. Bu hamallardan biri olan Mığırdıç 1880 yılında Sivas'tan İstanbul'a gelmiş ve Galata'da hamal olarak çalışmaya başlamıştır. Geceleri ise Galata'daki bir manifatura tüccarının mağazasında bekçi olarak kalmaktadır. Bkz. BOA, Y, PRK, ZB, 2/22, Lef:1 (21 Eylül 1298-3 Ekim 1882).

18 BOA, Y, PRK, ZB, 2/22, Lef:1 (21 Eylül 1298-3 Ekim 1882).

19 BOA, Y, PRK, ZB, 36/11, Lef:1 (28 Temmuz1321-10 Ağustos 1905).

20 BOA, Y, PRK, ZB, 2/22, Lef:1 (21 Eylül 1298-3 Ekim 1882).

21 Yeniköy'de meyve satıcılığı yapmakta olan Sarandi'nin 1888 yılında verdiği ifade işçilere önerilen yüksek ücretler hakkında ipuçları vermektedir. Bu ifadeye göre İspirotsimli biri Köstence'de gemilerden trenlere buğday yükleme işinde çalışacaklarını sekiz işçi toplamıştır. İşimi İstanbul'un Boğaz köylerinden topladığı bu işçilere vapura bindiklerinde iki lira vermeyi vaat etmiştir. Köstence'de ise beş frank gündelik ücret ödenecektir. BOA, Y, PRK, ZB, 4/19 (17 Temmuz 1304-29 Temmuz 1888).

22 BOA, Y, PRK, ZB, 2/22, Lef:1 (21 Eylül 1298-3 Ekim 1882). Mısır'a çalışmaya giden seksen dört Ermeni arasında İstanbul'da uzun yıllar geçirmiş olanlar da vardı, sadece birkaç ay önce gelmiş olanlarda. Örneğin, Muşlu Tırmısbaşkentteon beş yıl yaşamıştı, yine Muşlu olan İsan ise sadece iki ay önce gelmişti.

23 BOA, DİL, MKT, 1435/20 (20 Temmuz 1303- 1 Ağustos 1887).

24 Yeniçerilerin toplumsal ve ekonomik yaşamdaki rolü için bkz. Mehmet Mert Sunar, " When grocers, porters and other riff-raff become soldiers: Janissary Artisans and Laborers in the Nineteenth Century Istanbul and Edirne," *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 17 (2009): 175-194.

25 Donald Quataert, "Labor Policies and Politics in the Ottoman Empire: Porters and the Sublime Porte, 1826-1896," *Humanist and Scholar: Essays in Honor of Andreas Tietzeiçinde*, der. Heath W. Lowry ve Donald Quataert (İstanbul: The Isis Press, 1993), s. 59-69, 63.

26 Yeniçeriler ile tabakhane esnafı arasında sıkı ilişkilerin olduğu Edirne'de, ocağın kaldırılmasından bir süre sonra tabakhanelere yaklaşık 100 sekban askeriyerleştirilmiştir. Bkz. Sunar, "Janissary Artisans and Laborers in the Nineteenth Century Istanbul and Edirne," s.190.

27 Quataert, "Labor Policies and Politics in the Ottoman Empire," s 64-65.

28 Hınçakyan Partisi 1887 yılında Cenevre'de kurulmuştu. Bir diğer önemli Ermeni siyasi örgütü olan Taşnaksutyun ise 1890'da Tiflis'te kurulmuştu.

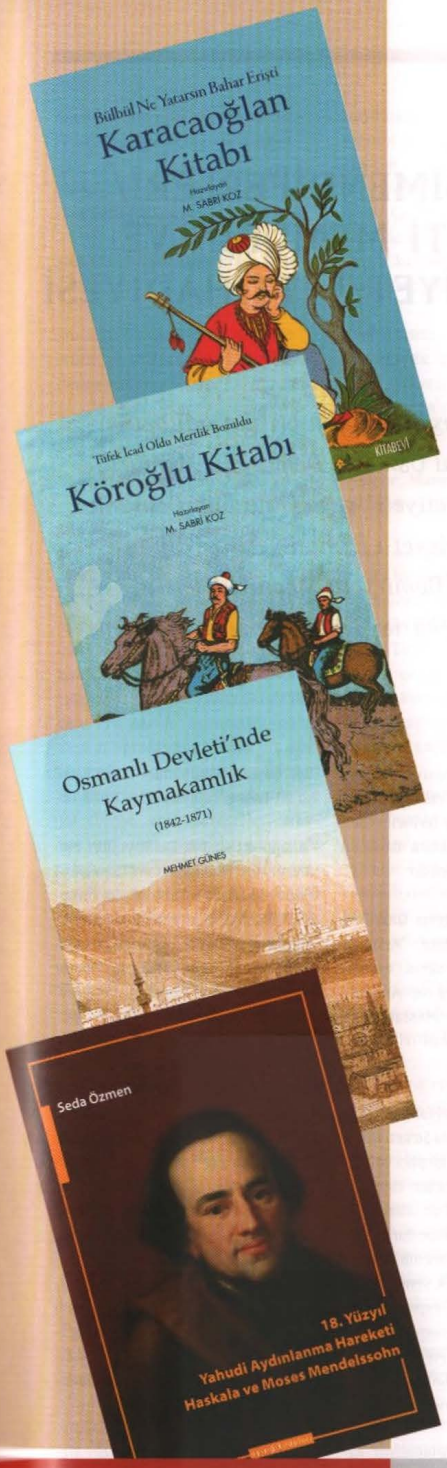
29 Akın Sefer, "The Docks of the Revolution: The Struggles of the Port Workers of Istanbul in the Late Nineteenth and Early Twentieth Century" (Master Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2009), s. 113-119.

30 1895 yılındaki gösteri sırasında ve izleyen üç gün boyunca İstanbul sokaklarında Ermeni ve Müslüman ahali arasında kanlı çatışmalar yaşanmıştır. Bu çatışmalarda çoğu Ermeni olmak üzere birkaç yüz kişi ölmüş ve yaralanmıştır. Age., 116.

31 Quataert, "Labor Policies and Politics in the Ottoman Empire," s. 66-67.

32 Hamalların öncülük ettiği toplumsal hareketlerden biri Avusturya-Macaristan'a karşı Ekim 1908-Şubat 1909 arasında gerçekleşen boykottur. Bu boykot için bkz. Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).

33 Quataert, "The Port Worker Guilds and the Istanbul Quay Company," s. 120.

Bülbül Ne Yatarsın Bahar Erişti

Karacaoğlan Kitabı

Hazırlayan: M. SABRİ KOZ

Gün oldu, bir uçarı Karacaoğlan yoldaşımız oldu gurbet ellerde, kendi gurbetimizde; gün oldu yaprakları zaman ve yalnızlık kokan ancak kokusunu yalnız istediklerine veren bir yazma kitabın yapraklarında karşılaşmış; gün oldu Mut yaylalarında, Tarsus suhaşlarında, Elbistan ovalarında çoğu artık bizi bırakıp sonsuzluğa göçmüş dostlarla taş yığınlarına, güzelim heykellere bakarak onu ve sevgilisini aradık; gün oldu şaştık Akdeniz, Orta Anadolu, Rumeli, Kafkasya, Kırım ve Türkmenistan' dan gelen seslerine, bu seslerde oluşan zenginliklere ve gün oldu kendisinden sonra sevda türküsü söylenemeyeceğini iddia eden bu aşığın erenler karına yüceliş menkıbelerine...

574 Sayfa • ISBN 978-605-4907-13-7

Tüfek İcad Oldu Mertlik Bozuldu

Köroğlu Kitabı

Hazırlayan: M. SABRİ KOZ

Balkanlar'dan Doğu Türkistan'a, Güneybatı Anadolu'dan Sibirya'ya kadar uzanan Türk dünyasında hikâyeleri anlatılan ve okunan tarihi şahsiyet.

Nereli olduğu tam bilinmeyen, hikâyelerinde de bu konuda açık bilgi bulunmayan Köroğlu'nun Doğu Anadolu-Azeri rivayetinin ilk kolunda babasının Muradiye şehrinden olduğu belirtilmekte, Bolu beyi kolunda geçen, "Neslimize Murat Hanlı diyorlar" mısraıyla da bu durum doğrulanmaktadır. Hazar ötesi Türkmen rivayetinde Köroğlu'nun bu Türkmenler'e mensup Teke oymağından geldiği bildirilirse de Türkmenler'in Köroğlu hikâyelerini İran Azerileri'nden öğrenip kendi destanları haline getirdikleri, Hazar Türkmenleri'nden bahseden Şecere-i Terâkime ve Şecere-i Türk gibi eserlerde de Köroğlu'nun adının geçmediği dikkate alınırsa bunun yakıştırma olduğu anlaşılır.

Faruk Sümer- Nurettin Albayrak

590 Sayfa • ISBN 978-605-4907-12-0

Osmanlı Devleti'nde Kaymakamlık

(1842-1871)

MEHMET GÜNEŞ

Kitapta Osmanlı mahalli idarelerinin vazgeçilmez bir unsuru olan ve cumhuriyet döneminde de varlığını sürdüren kaymakamlık kurumunun tarihi arka planı ele alınmaktadır. Henüz nizamnamelerin yayımlanmadığı ve bilinmeyenlerin çok olduğu bir döneme ışık tutan bu eser, büyük ölçüde birinci el kaynaklardan faydalanılarak hazırlandı. Osmanlı arşiv vesikaları ile dönemin basılı yayınlarının yoğun olarak kullanıldığı bu çalışma, merkez-taşra ilişkisini de ön plana çıkararak konuyu açıklaması itibariyle dönemin taşra yapılanması hakkında önemli ve detaylı bilgileri içermektedir.

430 Sayfa • ISBN 978-605-4907-15-1

18. Yüzyıl Yahudi Aydınlanma Hareketi Haskala ve Moses Mendelssohn

SEDA ÖZMEN

Haskala on sekizinci yüzyıl Avrupası'nda Yahudi çevrelerde ortaya çıkan aydınlanma hareketidir. Avrupa aydınlanma felsefesine paralel olarak ortaya çıkan bu Yahudi aydınlanmacılığı bir anlamda modern Yahudi kültürünün yapısını da belirlemiştir. Temelinde pek çok siyasal, sosyal ve teolojik gerekçeler yatmakla birlikte Haskala hareketinin bize göre en önemli yanı Yahudi modernitesinin ortaya çıkmasına yaptığı katkıdır. Yahudi modernitesi basitçe daha modern ve rasyonel bir Yahudilik kurma anlamına gelmez; fakat aynı zamanda siyasal bir Yahudilik kurgusunun oluşumuna da kapı aralar. Buradan bakıldığında Haskala hareketi ile modern İsrail devletinin kuruluşu arasında organik bir ilişki vardır. Öte yandan dinsel anlamda bakıldığında Haskala daha liberal ve reformist bir Yahudiliğin oluşumuna zemin hazırlanıştır. Modern dünyadaki reformist veya ram rersi olarak gelenekseel Yahudilik Haskala hareketinden diyalektik bir mantıkla doğmuştur. Modern dünyadaki rasyonel Yahudi yorumları (reformistler, reconstructionistler gibi) büyük oranda Haskala hareketinden beslenmektedir.

318 Sayfa • ISBN 975-6336-25-0

KİTABEVİ

Çatalçeşme Sokak No: 46/ A Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0 212 511 21 43 - 0 212 512 43 28 Fax: 0212 513 77 26
www.kitabevi.com.tr

KISA BİR TASHİHİN UZUN HİKÂYESİ:

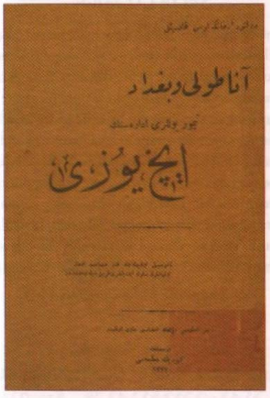
ANADOLU OSMANLI ŞİMENDİFERLERİ/ DEMİRYOLLARI ŞİRKETİ MEMURİN VE MÜSTAHDEMİNİ CEMİYET-İ İTTİHADİYESİ

MEHMET Ö. ALKAN

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bilinen ilk işçi örgütlerinden birinin adı benim arşivimde yer alan kendi belgelerine göre "Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i İttihadiyesi/İttihad Cemiyeti" veya "Anadolu Osmanlı Şimendiferleri Şirketi Memurin ve Müstahdemini Heyet-i İttihadiyesi" şeklinde verilmesine rağmen, literatürde Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i Uhuvvetkârânesi/Uhuvvetkârisi şeklinde bilinir. Bu isim farklılığı nereden kaynaklanıyor?

II. MEŞRUTİYET'TEKİ İLK İŞÇİ ÖRGÜTÜ

Bu cemiyet önemli zira, aynı zamanda ilk grevi düzenleyen işçi örgütlenmelerinden biri. İsmin yanlış kullanımı aslında bu işçi örgütünden ilk sözeden kitaptan kaynaklanıyor. Bu sendikaya ve sendikanın grevine değinen ilk kişi, *Anadolu Osmanlı Şimendiferleri Şirketi*'nde doktor olarak çalışmış olan Doktor Arhangelos Gavril'dir.Onun hazırladığı *Anadolu Osmanlı Demiryolu ve Bağdat Demiryolları İdaresinin İçyüzü*[1] adlı kitap hem işçi örgütlenmesine hem de ilk greve dair birincil elden gözlemlere ve tanıklıklara dayanan önemli bilgiler vermektedir.

Anadolu Osmanlı Demiryolu ve Bağdat Demiryolları İdaresinin İçyüzü (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası 1327[1911]) İlç kapakta Anadolu Osmanlı Demiryolu ve Bağdat Demiryolları Şirket-i Osmaniyesi İdaresinin İçyüzü].

Kitabın yazarı Arhangelos Gavril[2] iç kapakta şöyle tanıtılıyor: "Anadolu Osmanlı Demiryolu sabık etıbbasından [tabiplerinden] ve Anadolu Osmanlı Demiryolu Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvetkârisi riyasetinden müstafi"

Kitap bir Alman sermayesi olan Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi üzerine bilgilerin verildiği, eleştiri ve gözlemlerin yer aldığı bir eser. Hem Şirketin kendisinde hem de idaresinde yaşanan sorunlar üzerinde duruluyor. Emek tarihi açısından önemli olan bir özelliği de Gavril'in, ilk sendika oluşumunun başkanlığını yapması, grev sürecinde aktif rol oynaması, kısaca olayların tam içinde yer alması, bu nedenle kitapta anlatılanlar emek tarihi açısından büyük önem taşıyor.

Kitap 2 cilt olarak hazırlanmıştır. Kitabın 1. Cildinin "Mübahis-i Rabi: Memurin ile İdare Arasındaki Münasebat" başlıklı bölümünün "İkinci Faslı" şu alt-başlığı taşır:

"Anadolu Osmanlı Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvetkârisi ve Tatil-i Eşgâl Meselesi" [Bu başlık kitabın 1. Cildin sonunda yer alan 254. sayfadaki içindekiler listesinde "Anadolu Memur ve Müstahdemin Cemiyeti ve Grev" şeklinde verilmiştir.]

Üçüncü Fasıl ise (s.240-244) "Memurin ve Müstahdemin Cemiyeti Teşebbüsatı" adını taşır.

Kitabın 236-244 sayfalarında ilk örgütlenme ve grev anlatıldıktan sonra 244-252. sayfalar arasında "netice" başlığı ile genel bir değerlendirme yapılıyor.

Gavril birinci elden tanıklığıyla ilgili bu bilgileri verirken, demiryolu işçilerinin kurduğu ilk örgütün ismini kitabın muhtelif yerlerinde farklı farklı vermektedir.

Anadolu Osmanlı Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvetkârisi(s.236)

Anadolu Demiryolları Memurini Cemiyet-i Uhuvvetkârisi (s.240)

Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i İttihadiyesi (s.240)

Memurin ve Müstahdemini Cemiyeti (s.240)

Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i Uhuvvetkâranesi (s.241)

Cemiyet-i Uhuvvetkâri (s.241)

Cemiyet-i Uhuvvetkârane (s.241)

Anadolu Memur ve Müstahdemin Cemiyeti (s.254)

Bu farklı isimler bu kitaptan yararlanarak verilen isimlerin de farklı olmasına neden olmuştur. Örneğin bu kitaba ve sendikanın ismine ilk dikkat çeken eser, Hüseyin Avni Şanda'nın, daha 1935 yılında yayınladığı *1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar* adını taşıyan eseridir.[3] Bu kitap 1962 yılında *Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri* adıyla[4] ve sonra diğer bir eserleriyle bileştirilerek *1908 İşçi Hareketleri/Yarı Müstemleke Oluş Tarihi* adıyla[5] 1970'lerde yeniden basıldı. Bu eserde söz konusu cemiyet için" *Anadolu Osmanlı Demiryolları Cemiyet-i Uhuvvetkârisi* (Kardeşlik derneği)"adı kullanılır.[6]

Bu isim, aynı kaynağı kullanan diğer çalışmalarda da görülür. Mete Tunçay da *Türkiye'de Sol Akımlar*[7] adlı klasik eserinde "Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i Uhuvvetkârisi" ismini zikreder ve Fransızcasını da şöyle verir (l'Association Fraternelle de Personnel du Chemin de Fer d'Anatolie).

Bu alanda değerli çalışmalarıyla bir referans haline gelmiş olan Zafer Toprak önce 1977 yılında Hakkı Onur imzasıyla *Yurt ve Dünya* dergisinde yayınladığı "1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler"[8] adlı makalede"Bağdat Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvetkârisi" adını kullanırken, 1987 yılında *Tarih ve Toplum* dergisine yazdığı makalede örgütün ismini "Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i Uhuvvetkâranesi" şeklinde kullanınca örgütün isminin birçok kaynakta bu şekilde benimsenmesine neden olacaktır.[9]

Aynı isim Kadir Yıldırım'ın *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*[10] çalışmasında da var ve araştırmacı dipnotta Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şura-ı Devlet Mülkiye evrakına atıf yapıyor. Murat Özyüksel de Gavril'i tekrarlar.[11]

Sendikacılık Ansiklopedisi'nde yanlış bir başlıkla "Anadolu Bağdat Demiryolları Grevi" şeklinde yazılan [Aslında yazılacaksa "Anadolu Osmanlı Demiryolları Grevi" şeklinde olması gerekenl grevle ilgili bir yazıda da aynı isim tekrarlanır.[12] Yavuz Selim Karakışla da yaptığı çeşitli çalışmalarda aynı ismi kullanmıştır.[13]

Bu konuda neredeyse tek istisna Donald Quataert'in çalışmasıdır. Quataert 1983'te İngilizce yayınlanan ve 1987'de Türkçeye çevrilen eserinde ihtiyatlı davranarak Gavril'in verdiği ismi değil "*Anadolu Demiryolları İşçileri Sendikası*" ismini kullanmıştır. Quataert sendikanın Fransızca bazı broşürlerini görmüştür. Aslında sendika ve grevle ilgili derli toplu bilgiyi de o veriyor, hikâyesini anlatıyor.[14]

İŞÇİ ÖRGÜTÜNÜN KENDİ KAYNAKLARINDAKİ İSMİ

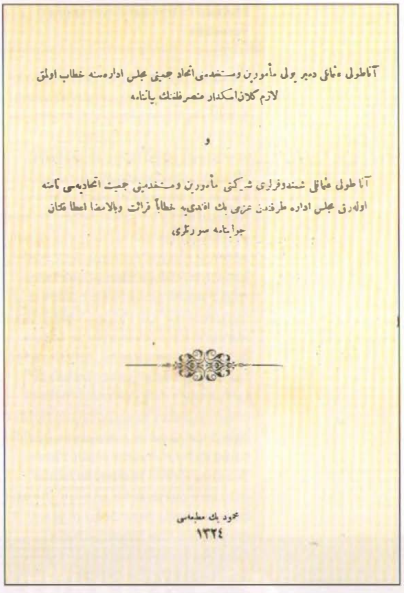
İleride, bu işçi örgütlenmesi ve grev deneyiminden bir başka makalede daha uzun sözedeceğim. Şimdilik isim tashihi üzerinde durmak istedim. Ayrıca arşivimde bulunan örgütün kendi yayınlarından bir çevrim yazısını da bu makalenin sonuna ekledim.

Örgütün kendi yayınladığı Osmanlıca belgelere göre adı:

"Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i İttihadiyesi/İttihad Cemiyeti" veya "Anadolu Osmanlı Şimendiferleri Şirketi Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i İttihadiyesi" olarak geçmektedir.[15]

İşçi örgütünün yazışma dili Türkçe ve Fransızcadır. Her iki dilde de yayın yapmıştır. Fransızca adı ise kendi yayınladığı Fransızca broşürlerde "*Union Des Employés du Chemin de Fer Ottoman D'Anatolie*" şeklinde yazılmaktadır.[16]

Aşağıda bu sendikaya dair kendi yayınladığı ilk broşürün çevrim yazısını verdim. Bu belgeye göre daha Ağustos ortasında sendikayı kuran işçi ve memurların Demiryolu Şirketinden

Osmanlıca Broşür: Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin ve Müstahdemini İttihad Cemiyeti Meclis-i İdaresine Hitap Olmak Lazım Gelen Üsküdar Mutasarrıflığının Beyannamesi ve Anadolu Osmanlı Şimendiferleri Şirketi Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i İttihadiyesi namına Olarak Meclis-i İdare Tarafından Azmi Bey Efendi'ye

Fransızca Broşür: Union Des Employés du Chemin de fer Ott. D'Anatolie, Compte-Rendu de la 3me Assemblée Générale du 27 Aout 1908 Réponse a la lettre de S. E. Azmi Bey Mutessarif de Scutari (Constantinople : Imprimerie C. Zividis 1908)

başlıca iki konuda talepleri olmuştur. Birincisi genel olarak ciddi bir ücret artışı talep etmişlerdir. İkinci olarak da yönetiminden memnun olmadıkları, çalışanların sorunlarına duyarsız kalan Şirket Müdürü Huguenin'in değiştirilmesini talep etmektedirler. Bu konudaki sorun kısa sürede Babıali'ye intikal etmiş, Babıali de şirketin bulunduğu Haydarpaşa'da Mutasarrıf Azmi Bey aracılığı ile olaya el koymaya ve işçilerin taleplerini yumuşatmaya çalışmıştır. Cemiyetin mücadelesini önce hukuk yoluyla yapmaya çalıştığı, hukuk yolu tükenince greve gittiği, hatta ilk grev geçici yasası olan "Tatil-i Eşgâl Kanun-i Muvakkati"nin çıkmasına neden olması ilginçtir.

Sendikanın, taleplerine dair hazırladıkları dilekçeye hemen Üsküdar Mutasarrıflığı'ndan da cevap gelmiş ve verilen cevabı sendika ayrıca bir broşür halinde yayınlamıştır. Cemiyetin yayınladığı ilk Osmanlıca broşürde yer alan Üsküdar Mutasarrıfı Azmi Bey'in cevabı ve bu cevaba sendikanın cevabını aşağıda verdim.

BELGELER

Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin ve Müstahdemini İttihad Cemiyeti Meclis-i İdaresine Hitap Olunmak Lazım Gelen Üsküdar Mutasarrıflığı'nın Beyannamesi Suretidir[17]

Kanun-i Esasi mucibince herkes hukuk-i hürriyetine malik ve şu kadar ki ahirin hukuk-ı hürriyetine tecavüz etmemekle mükellef olup, şirket memurin ve amelesinin terfih hallerine müteallik müstedayatda bulunmağa nasıl hakları var ise kanun-ı devlet mucibince teşekkül etmiş bir şahs-ı manevi bulunan şirketin dahi müdürlüğünde ehil ve emin addettiği zatı istihdam eylemeğe hakk-ı kanuniyesi olduğundan şirketinizden müdür tebdili gibi şirketle hükümete ait olan muamele için müstahdeminin şirket idaresine karşı beyan-ı rey ve talepte bulunmaları caiz olamaz. Tezyid-i ücret hakkındaki talebe gelince bu babda kumpanyaca dahi vaatte bulunulmuş olmasına mebni müstahdeminin terfih-i halleri için ücret ve maaşlarının tezyidi hakkındaki tasavvurun şirket idaresi ile müstahdemin vekilleri beyninde müzakere olunarak bir an evvel mevkii-i fiile getirilmesi emrinde lazım gelen muamelatın ifası Babıali'ce Nafıa Nezaret-i Aliyyesine işar kılınmıştır. Binaenaleyh Direktör Mösyö Huguenin mahall-i memuriyetine geldiği zaman hilaf-ı kanun ve terbiye ve mahall-i asayiş bir harekette bulunulmaması ve buna cür'et edecekler haklarında derhal muamele-i kanuniye icra kılınacağı beyan ve ilan olunur.

Fi 18 Ağustos sene 324

Üsküdar Mutasarrıfı

Azmi

Anadolu Osmanlı Şimendiferleri Şirketi Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i İttihadiyesi Namına Olarak

Meclis-i İdare Tarafından Azmi Beyefendi'ye Hitaben Kıraat ve Bil-imza İta Kılınan Cevabname Suretidir.

Üsküdar Mutasarrıfı Azmi Beyefendi Hazretlerine

Efendim,

Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin Heyet-i Umumiyesi Meclis-i İdare Heyetine hitaben neşr ve ilan buyurulmuş olması lazım gelen fi 18 Ağustos 324 tarihli beyanname-i Mutasarrifiyeleri mütalagüzarımız oldu. Beyanname-i valalarının birinci fıkrasında "Kanun-ı Esasi mucibince herkes hukuk-ı hürriyetine malik ve şu kadar ki ahirin hukuk-i hürriyetine tecavüz etmemekle mükellef olup, şirket memurin ve amelesinin terfih-i hallerine müteallik müstedayatda bulunmağa nasıl hakları var ise kanun-i devlet mucibince teşekkül etmiş bir şahs-ı manevi bulunan şirketin dahi müdürlüğünde ehil ve emin addettiği zatı istihdam eylemeğe hakk-ı kanuniyesi olduğundan şirketinizden müdür tebdili gibi şirketle hükümete ait olan muamele için müstahdeminin şirket idaresine karşı beyan-ı rey ve talepte bulunmaları caiz olamaz." buyuruluyor.

Malum-ı alileri bulunduğu üzere Anadolu Şimendifer Kumpanyası bir anonim Osmanlı şirketi olup bu şirketin umurunu temşiyet ve idare içinde hissedaran tarafından meclis-i idaresi tevkil olunmuştur. Meclis-i İdare de müdür-i umumi ve müdiran-ı saireyi ala vezaifihim tevkil eylemişdir. Binaenaleyh şirket müdürü bulunan Huguenin Efendi hissedaran-ı şirket heyet-i umumiye ve müctemiasının bir vekili demek olup çünkü bir vekil ahiri tevkil edince ikinci vekil doğrudan doğruya müvekkil-i evvelin vekili addedilmek kavaid-i kanuniye icabatındandır. (*Mecelle Ahkâm-ı Adliye Kitâb'ül-Vekâle*)

Hâlbuki yine kitab-ı mezkûrda musarrah olduğu üzere vekil müvekkilinin emniyetini suiistimal edince vekâletten bihakkın mün'azil addolunur. İmdi Cemiyeti'miz meclis-i idaresi Huguenin Efendi'nin vazife-i vekâleti suiistimal ettiğini cezmen ve yakinen bildiği cihetle onu vekâletten münazil bilir ve o yolda muamele eder.

Müdür-i şirketin tebdili meclis-i idareye ve meclis-i idarenin tebdili dahi meclis-i umumi-i şirkete ait olduğuna cemiyetimiz vakıf ve kanidir. Hatta beyanname-i âliyelerindeki (hükümete ait) cümlesini bile bir parça zaid görür. Hakk-ı hükümet bilcümle anonim şirketler üzerinde velayet-i amme mülahazasıyla nezaret ve ihzardan ibarettir ki cemiyet-i acizanemizce de istimal edilen hak bu dereceyi mütecaviz olmayıp esbab-ı mucibe ve subutiyeye müstenit ihtar ve tavsiyeden başka bir şey değildir.

Ancak Huguenin Efendi ber-vech-i balâ bihakkın münazil bulunduğundan yeniden bir tevkil ile vekil edilmedikçe müstahdemin-i şirket onun devamirini telakkiyi hilaf-ı kanun ve icrayı ıştırak-ı hiyanet addeyler.

Huguenin Efendi'nin suiistimalatı derdest tanzim bulunan bir layihada etraflıyla izah ve ispat edilerek meclis-i idare ikna edilecek ve şayet meclis-i idare ikna edilemez ise şirket nizamnamesinin mevadd-ı mahsusasına tevfikan ve hissedar-ı şirket sıfatıyla meclis-i umumi-i şirketin suret-i fevkaladede içtimaya daveti esbabı istikmal olunacak ve mesele orada dahi mevzubahis edilip meclis-i idare heyetinin azl ve tebdili talep kılınacaktır.

Cemiyetimiz bu hususta hem müstahdem-i şirket ve hem de hissedaran-ı şirket sıfatıyla hareket eyleyecek ve lüzumu takdirinde hükümet-i seniyenin hakk-ı velayeti istimal eylemesini talep eyleyecektir.

Cemiyetimizin vaz-ı hazırı bir ahirin müsteciriyle olan vaz ve münasebetinden başka bir şey olmayıp ecr ile müstecir arasında şerait-i icare hakkında teati-i efkâr edilmek ve arz ve talep kaidesi cereyan eylemek hukuk-ı meşruadan bulunduğundan zerre kadar tereddüt edecek bir fert tasavvur edilemez.

İşte bu şerait icar ve istikar hakkında meyanımızda ittifak-ı tam[18] hâsıl olması üzerine o zaman cemiyetimiz hürriyet-i eşhas kaidesinin bahşeylediği hukuktan istiane eyleyecektir.

Şurası hükümet-i seniyece suret-i vazıha ve katiyede malum olmalıdır ki cemiyetimizin bir şimendiferin memleketçe ve alelhusus böyle bir zamanda takdir-i mutena ve kıymettar bir alet-i vatan bulunduğunu bütün hissiyat-ı vatanperveranesiyle takdir eder. Ve kezalik hükümet-i seniyece

malum olmalıdır ki heyet-i iştirakiyemiz ecnebi sermayesinin değil bilcümle eshab-ı sermayenin mallarını mukaddes bilip onların bir zerresine halel gelmeyeceği ve tatil-i eşgal gibi istimali en son düşüneceğimiz bir karar ve muameleden evvel ve başka olarak ittihaz edebileceğimiz tedabir-i meşrua ve makule ve muhakka ile şirketin hukuk-ı müstahdemini tanınmağa şitaban olduğunu cezmen ve yakinen bilir.

Tezyid-i ücret ve terfih-i maişet hakkında şirket idaresi ile müstahdemin vekilleri beyninde müzakere esbabının istikmali Babıali'ce Nafia Nezareti'ne işar buyurulduğu tebşiratına (Şirket İdaresi) tabirinin meclis-i idareye maksur ve maruf olmak üzere istimal edildiğini itikat ederek arz-ı teşekkürat ederiz.

Beyanname-i mutasarrifiyelerinin fıkra-ı ihtitamiyesinde (binaenaleyh Direktör Mösyö Huguenin mahall-i memuriyetine geldiği zaman hilaf-ı kanun ve terbiye ve mahall-i asayiş bir harekette bulunulmaması ve buna cür'et edecekler haklarında derhal muamele-i kanuniye icra kılınacağı beyan ve ilan olunur) buyuruluyor.

Huguenin Efendi cümlemiz gibi hürriyet-i şahsiyesine malik olup hakk-ı duhulü olan her hangi bir mahalle duhulünden onu men'e kadar Memalik-i Meşruta-i Osmaniye'de bir fert tasavvur edemeyiz.

Terbiye-i şahsiye ve ihlal-i asayişe gelince; Huguenin Efendi'nin seyyiat-ı efal-ı sabıkasına son bir lahika-ı cemile olmak üzere cemiyetimiz efradını ve bilcümle müstahdemini ihtilalci ve anarşist deyu tavsif ve Haydarpaşa mevkiinin kan deryasına tahavvül edildiğini maruz şikayette hükümet-i seniyeye ihbar ve vatan müdafaası için idad edilen mukaddes ordumuzun bir kısmını vatandaşları üzerine celp ve davet eylediği zaman hükümet-i seniye ve ordu bilcümle müstahdeminin kemal-i asayiş ve sükun ile vazife-i mukaddeselerini ifaya meşgul olduklarını ayyanen rüyet ve müşahede eylemişlerdi. Heyet-i iştirakiyemizin hüsn-i niyyat ve meşruiyat-ı mutalebatı karşısında Huguenin Efendi'nin kizb ve iftirası ve tezvirat-ı sakimanesi sabit bulunduğundan cürmünün temas eylediği kanun-ı ceza mevaddına tevfikan hakkında hukuk-ı umumiye davasının küşadı zımnında müdde-i umumilik memuriyet-i aliyyesine tebligat icra edilmesini hükümet-i seniyenin vazife-i adaletkârisinden talep eder ve dava-ı mezkurede müdde-i şahs sıfatıyla da dermiyan-ı müdda eyliyeceğimizi ilave eyleriz.

DİPNOTLAR

1 (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası 1327[1911]) İlç kapaktı *Anadolu Osmanlı Demiryolu ve Bağdat Demiryolları Şirket-i Osmaniyesi İdaresinin İçyüzü*]

2 Hikmet Kıvılcımlı, Gavril için şu notlemeyi kullanır: "Türkiye İşçi sınıfının alın yazısı ile ilgilenen tek aydın Türk olmıyan bir doktordur" *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi* (İstanbul: Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1965) Cilt II s.28

3 (İstanbul: Akşam Matbaası, 1935)

4 (İstanbul: Evren Yayınları, 1962)

5 (İstanbul: Gözlem Yayınevi,tarih yok 1977)

6 *1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar* (İstanbul: Akşam Matbaası, 1935)s.14 bu kaynağı kullanan başka kaynakları ayrıı ısmı tekrarlarlar. Dimitır Şişmanov; *Türkiye'de İşçi ve (İşçi Sosyalist Hareketi* (Haz: Ayşeve Rasip Zarakolu) (İstanbul: Belge Yayınevi, 1990) s.33-41

7 *Türkiye'de Sol Akımlar* (1908-1925) Cilt I (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009) s.39-40

8 *Yurt ve Dünya* No:2 (Mart 1977)

9 "İdare-i Hürriyet ve Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i Uhuvvetkârânesi" *Tarih ve Toplum*, sayı 57, Eylül 1988, s. 45-50. Ayrıca "Anadolu Osmanlı Demiryolu Grev" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* Cilt I (İstanbul: Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993) s.254-255

10 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013) s.117-118 aynı isimsız sayfadada tekrarlanıyor.

11 "İkinci Meşrutiyet ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman-İngiliz Nüfuz Mücadelesi" *I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* No:38 (Mart 1908) s.252

12 İ. Hakkı Yükselen; "Anadolu Bağdat Demiryolları Grevi" *Sendikacılık Ansiklopedisi* Cilt I İstanbul: Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993) s.47-49

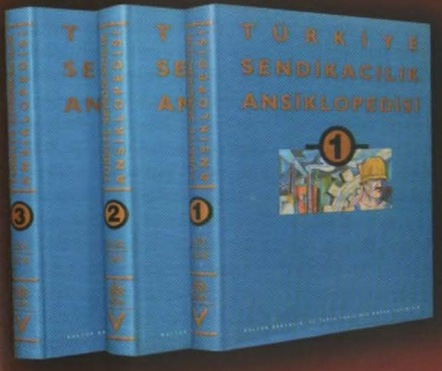
13 "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri" *Toplum ve Bilim* No:78 (Güz 1998) s.199 veya "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu 1839-1923" içi *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950* (Der: D. Quataert-E. Zürcher) (İstanbul: İletişim yayınları, 2011) s.40

14 *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908. Reactions to European Economic Penetration* (New York: New York University Press, 1983). *Osmanlı Devletinde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Sosyal Direniş 1881-1908* (Ankara: Yurt Yayınları, 1987) s.75-82]

15 Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin ve Müstahdemini İttihad Cemiyeti Meclis-i İdaresine Hitap Olmak Lazım Gelen Üsküdar Mutasarrıflığının Beyannamesi ve Anadolu Osmanlı Şimendiferleri Şirketi Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i İttihadiyesi Namına Olarak Meclis-i İdare Tarafından Azmi Bey Efendi'ye Hitaben Kiraat veBil-imzalıtı Kılınan Cevabname Suretidir (İstanbul:] Mahmud Bey Matbaası, 1324)

16 Union Des Employés du Chemin de Fer Ott. D'Anatolie, Compte-Rendu de la 3me Assemblée Générale du 27 Aout 1908 Réponse a la lettre de S. E. Azmi Bey Mutesarrif de Scutari (Constantinople : Imprimerie C. Zividis 1908)

17 Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin ve Müstahdemini İttihad Cemiyeti Meclis-i İdaresine Hitap Olmak Lazım Gelen Üsküdar Mutasarrıflığının Beyannamesi ve Anadolu Osmanlı Şimendiferleri Şirketi Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i İttihadiyesi namına Olarak Meclis-i İdare Tarafından Azmi Bey Efendi'ye Hitaben Kiraat ve Bil-imza Ita Kılınan CevabnameSuretidir (İstanbul:] MahmudBey Matbaası, 1324)

TÜRKİYE SENDİKACILIK ANSİKLOPEDİSİ 3 CİLT

Türkiye gibi, genel ve özel toplumsal olaylara ilişkin belge kıtlığı içinde olan ve geçmişini daha iyi tanıyarak, deneyimlerden daha sağlıklı bir gelecek için yararlanma geleneği zayıf olan bir ülkede, bu ansiklopedinin özel bir değer taşıdığına inanıyoruz. Türkiye sendikacılık hareketinin oluşumlarını, sağlıklı ve sağlıksız gelişmelerini incelemek isteyen herkes, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi'nden çok yararlı bilgilere ulaşabilecektir.

1699 SAYFA, KUŞE, CİLTSİZ, 12 X 29 CM İSTANBUL, 2013
ISBN : 2880000007623 FİYAT: 150 TL

VAKIF MERKEZİ: ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK NO: 10 T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00 WWW.TARİHVAKFI.ORG.TR / info@tarihvakfi.org.tr
ANKARA İRTİBAT BÜROSU: SELANİK CADDESİ TANKUT İŞ MERKEZİ NO: 82/30 064420 KIZILAY- ANKARA T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

MÜTAREKE DÖNEMİNDE

İSTANBUL TRAMVAY İŞÇİLERİ HAREKETİ VE TÜRKİYE SOSYALİST FIRKASI

EROL ÜLKER

Harrington'ın 2 Eylül tarihli raporu meselenin biraz daha karmaşık olduğunu gösteriyor. Bu rapor, 47 maddelik bir talepler listesini savunan ve genel grev başlatma tehdidi savuran radikallerden (extremists) bahsetmektedir. Harrington'a göre mevcut sosyalist liderler parti içindeki pozisyonlarını korumaya çalışmaktadır ve kendi adamları bunları şirketten daha fazla taviz koparmak için zorlamaktadırlar. Eğer mevcut liderler yerlerinden edilirse TSF kolaylıkla, kontrol edilmesi daha zor ve daha radikal (more extremists) eğilimlerin etkisi altına girebilecektir.

İstanbul'da Harbiye-Fatih tramvayı.

I. Dünya Savaşı'nın sonu, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da önemli bir dönüm noktası olmuştur.[1] 1913 Ocağı'ndan beri imparatorluğu otoriter bir şekilde yönetmekte olan İttihad ve Terakki Cemiyeti iktidardan düşmüş, başlıca liderleri ülkeyi terk etmiştir. Başkent Kasım 1918 tarihinden itibaren fiilen işgal edilmiş, 1920 Martı'nda ise İngiliz, Fransız ve İtalyan askeri güçlerinin yönetime el koymasıyla birlikte işgal resmi bir nitelik kazanmıştır. İstanbul 1922 yılının Kasım ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kontrolüne geçmiş ancak işgal güçleri Ekim 1923 tarihine kadar şehirdeki varlıklarını devam ettirmiştir. 29 Ekim 1923'te kurulduğu ilan edilen yeni Cumhuriyet'in başkenti İstanbul değil, Ankara'dır.

Mütarake dönemi boyunca, özellikle şehrin resmen işgal edildiği tarih olan 1920 Martı'ndan sonra, İstanbul'un bir dizi işçi hareketine sahne olduğu bilinmektedir. Şimdiye kadar mütareke dönemi işçi hareketlerini konu alan oldukça geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Başta Lütfi Erişçi, Mete Tunçay, Şehmus Güzel, Oya Baydar ve Paul Dumont olmak üzere önde gelen sosyal bilimci ve tarihçilerin kapsamlı araştırmaları, hangi grev hareketinin nasıl gerçekleştiğini, hangi işçi örgütlerinin söz konusu hareketlere öncülük ettiğini ve bu hareketlerin temel taleplerinin neler olduğunu detaylı bir şekilde analiz etmişlerdir.[2] Kadir Yıldırım tarafından 2013 yılında yayınlanan *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922)* isimli çalışma söz konusu tarih yazımına son dönemde yapılan en önemli katkılardan biridir.[3]

İşgal İstanbul'unda ortaya çıkan işçi hareketlerine ilişkin mevcut çalışmalar kaçınılmaz bir şekilde Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF) ve bunun faaliyetleri üzerine yoğunlaşmışlardır.[4] İştirakçi Hilmi olarak da bilinen Hüseyin Hilmi'nin liderliğindeki bu parti, 1922 Şubatı'na kadar İstanbul'da vuku bulan grev ve örgütlenme faaliyetlerinin pek çoğunda etkin rol oynamıştır. TSF, başta Kazlıçeşme tabakhane işçileri, Haliç ve Kasımpaşa tersane işçileri, Şirket-i Hayriye ve Seyr-i Sefain çalışanları, Tramvay, Tünel ve Elektrik Şirketleri personeli olmak üzere geniş işçi kesimleri arasında örgütlenmiştir.[5] Bu gibi sektörlerde kurulan işçi teşkilatları, yürürlükteki Cemiyetler Kanunu sınıf temelli sendikaların kurulmasına izin vermediğinden dolayı TSF'ye bağlı parti şubeleri olarak faaliyet yürütmüşlerdir.[6]

Yukarıda işaret edildiği gibi genel olarak Mütareke dönemi işçi hareketleri, daha spesifik olarak TSF üzerine oldukça kapsamlı bir literatür bulunmaktadır. Ancak bu yazının temel savı, TSF'nin grev-örgütlenme hareketleriyle kurmuş olduğu ilişkinin mahiyeti hakkında daha fazla araştırmaya ihtiyacımız olduğudur. TSF ve bunun liderliği, farklı işçi örgütlenmelerinin ortaya çıkışında nasıl bir rol oynamıştır? Parti şubeleri olarak faaliyet gösteren işçi birlikleri ile TSF'nin merkez örgütlenmesi arasındaki ilişkiler nasıl gelişmiştir? Hüseyin Hilmi'nin grev hareketlerinin örgütlenmesindeki rolü nedir? İşgal koşulları işçi hareketlerini nasıl etkilemiştir? İşgal makamları, TSF ve buna bağlı işçi birlikleriyle nasıl ilişkilenmişler, grev hareketleri karşısında nasıl tutumlar almışlardır?

Bu yazının sınırları dahilinde tüm bu sorulara tatmin edici cevaplar vermenin mümkün olmadığı ortadadır. Benim buradaki amacım, tramvay işçileri hareketi örneğinden yola çıkarak TSF liderliği ve işçi hareketleri arasındaki ilişkiyi yeniden sorunsallaştırmak ve işgal güçlerinin, özellikle İngiliz makamlarının, tutumlarına dikkat çekmekle sınırlıdır. Aşağıda, özellikle 1921 yılında ortaya çıkan gelişmelere eğilerek 29 Eylül tarihinde tramvaycılar arasında patlak veren ve yaklaşık 36 saat süren iş bırakma eylemi üzerinde duracağım. Bu tip vaka çalışmalarının, TSF liderliği ve işgal makamları da dahil olmak üzere farklı aktörlerin grev-örgütlenme hareketleri karşısında nasıl konumlandıkları konusunda önemli ipuçları vereceğini göstermeye çalışacağım.

TRAMVAY İŞÇİLERİ VE TSF

Mütareke döneminde, TSF'nin rol oynadığı en önemli işçi hareketleri, Dersaadet Tramvay, Elektrik ve Tünel Şirketleri'ni kontrol eden ve merkezi Brüksel'de olan Konstantinopol Tramvay ve Elektrik Şirketi isimli bir Fransız-Belçika ortaklığını hedef almıştır.[7] 1920 Mayısı'nda tramvay ve tünel işçileri 4 gün ve 13 saat süren bir grev hareketine girişmiş, neticede taleplerinin birçoğu kabul edilmiştir.[8] Ancak şirket tarafından verilen taahhütlerin yerine getirilmemesi üzerine işçiler Kasım ayından itibaren yeniden mücadeleye başlamıştır.[9] 1921 yılı başlarında elektrik, tramvay ve tünel işçileri taleplerini ortaklaştırmaya yönelik adımlar atmış,[10] Nisan ayında ortak grev yapmaya yönelik teşebbüslerde bulunmuşlardır.[11] Bu koalisyon, Şirket-i Hayriye ve Seyr-i Sefain çalışanlarının da desteğini alarak 1921 Ağustosu'nda İstanbul'u bir genel grevin eşiğine getirmiştir.[12]

Mevcut kaynaklar, tramvay işçileri arasındaki ilk örgütlenme girişimlerinin TSF'den bağımsız olarak başladığına işaret etmektedir.[13] Bu örgütlenme hareketinin ve 1920 Mayıs grevinin önde gelen unsurları arasında, Mütareke döneminin başlarında Tramvay Şirketi'nin Hareket Amirliği'nde görev yapmak üzere işe alınan, bir kısmı I. Dünya Savaşı sonrasında terhis edilmiş yedek ve muvazzaf subaylardan oluşan personel yer almıştır.[14] Grevciler, Tramvay ve Tünel Kumpanyaları Amelesi Heyet-i Müttehidesi adı altında hareket etmiştir. Hüseyin Hilmi ise hükümetle işçiler arasında adeta bir arabulucu gibi davranmış, grevin başlamasından

Harrington kendisi ve TSF liderlerinden oluşan bir grup arasında 1 Mayıs 1921 öncesinde gerçekleşen bir görüşmeden bahseder. TSF'liler Harrington'ı evinde ziyaret ederek tramvay, tünel ve elektrik çalışanlarının 1 Mayıs'ta greve gitmeyeceklerini garanti ederler. Bunun üzerine Harrington olası bir grevi engellemek için görevlendirildiği anlaşılan askeri muhafızları geri çeker.

İştirak gazetesinin kurucusu İştirakçi Hilmi.

ziyade tramvaycıların kimi önemli talepleri kabul edilmediği halde neticelenmesinde rol oynamıştır.[15] TSF liderliğinin arabulucu konumu Ocak 1921'de daha da belirgin hale gelmiştir. Tramvay Şirketi'nin Beşiktaş, Şişli ve Aksaray depolarında örgütlü işçi birlikleri grev kararı aldığında TSF İstanbul halkına zarar vereceği gerekçesiyle grev kararını erteletmek için uğraş vermiş ve bunda başarılı olmuştur.[16]

TSF VE İNGİLİZ İŞGAL MAKAMLARI

TSF'nin 1921 yılı boyunca yukarıda özetlenen tutumu sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Genel grev tehdidinin İstanbul basınında yer bulduğu sıralarda gerçekleşen bir dizi yazışma bu konuda önemli ipuçları içermektedir. Temmuz 1921'de, Konstantinopol Tramvay ve Elektrik Şirketi adına Belçika dışişlerine konumuz açısından önemli bir rapor sunulmuştur.[17] Bu rapor, Belçika hükümetini İstanbul'daki İngiliz otoritelerinin tramvay işçilerinin aşırılıklarına karşı takındığı umursamaz tutum hakkında bilgilendirmekte ve

İngiliz hükümeti kanalıyla duruma müdahale edilmesini talep etmektedir. Aynı rapora göre tramvay, tünel ve elektrik işçilerinin talepleri Rusya ve Anadolu'dan gelen Bolşeviklerin etkisi altında giderek daha aşırı boyutlar kazanmaktadır.

Söz konusu rapor, Ağustos ayı başında, Konstantinopol Tramvay ve

İngiliz işgal güçlerinin kumandanı ve Müttefik Kuvvetler Yüksek Komutanı General Harrington, TSF ve şirket çalışanlarının mücadelelerini desteklemek bir yana işgal koşulları altında şehrin güvenliğini sarsacak herhangi bir grev hareketini engellemek için elinden gelen her şeyi yaptığını vurgular.

Elektrik Şirketi'nin önde gelen isimlerinden biri olan Dannie Heineman tarafından İngiliz hükümetine ulaştırılmış,[18] 10 Ağustos tarihinde İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumboldt'un eline geçmiştir.[19] Rumboldt'un cevabının İstanbul'dan İngiliz dışişlerine gönderildiği tarih ise 12 Eylül'dür.[20] Rumboldt, İngiliz makamlarının, şirket tarafından yazılan raporda iddia edilenlerin aksine bir tutum takındığını belirtir. Şöyle ki Nisan 1921'de şirket yetkilileri işgal makamlarına başvurarak işçilerin tasarladığı grev hareketinden bahsetmiş, bunun üzerine Müttefik Polis Komisyonu şehirde elektrik ve ulaşım hizmetlerinin sekteye uğramasını engellemek için gerekli tüm tedbirleri almıştır. Rumboldt, iddialarını desteklemek için General Charles Harrington tarafından kaleme alınan 3 adet belgeyi kendi raporuna ek olarak Londra'ya yollamıştır. General Harrington, İstanbul'da bulunan İngiliz işgal güçlerinin kumandanı olmanın yanı sıra Müttefik Kuvvetler Yüksek Komutanlığı'nı da üstlenmiş olan önemli bir askeri yetkilidir.

General Harrington'ın 6 Eylül 1921 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği'ne hitaben yazdığı mektup doğrudan Konstantinopol Tramvay ve Elektrik Şirketi tarafından Belçika dışişlerine sunulan rapora cevap mahiyetindedir.[21] Harrington, şirket tarafından İngiliz makamlarına yöneltilen tüm suçlamaları reddeder. TSF ve şirket çalışanlarının mücadelelerini desteklemek bir yana işgal koşulları altında şehrin güvenliğini sarsacak herhangi bir grev hareketini engellemek için elinden gelen her şeyi yaptığını vurgular. Harrington bu amaçla gerek TSF gerek şirket temsilcileriyle ayrı ayrı görüşerek adeta bir hakem rolü oynadığını ima eder. Daha da ileri giderek şirket yönetiminin hazırladığı raporda kullanılan saldırgan dili eleştirir ve bu dilin işçilerin şirkete yönelttikleri eleştirileri doğrulamakta olduğunu ifade eder; yani şirket kasıtlı olarak var olan hoşnutsuzlukları körüklemekte ve makul bir şekilde hareket etmemektedir.

General Harrington'ın 10 Haziran 1921 tarihli mektubu yine İngiliz Yüksek Komiserliği'ne hitaben yazılmıştır.[22] Harrington bu belgede, kendisi ve TSF liderlerinden oluşan bir grup arasında 1 Mayıs 1921 öncesinde gerçekleşen bir görüşmeden bahseder. TSF'liler Harrington'ı evinde ziyaret ederek tramvay, tünel ve elektrik çalışanlarının 1 Mayıs'ta greve gitmeyeceklerini garanti ederler. Bunun üzerine Harrington olası bir grevi engellemek için görevlendirildiği anlaşılan askeri muhafızları geri çeker. TSF temsilcileri daha sonraki bir tarihte Harrington'ı tekrar ziyaret ederek müttefik makamlarının, özel olarak Harrington'ın, şirket ve işçi temsilcileri arasında aracılık yapmasına ilişkin taleplerini yinelerler.

TRAMVAYCILAR İŞ BIRAKIR

General Harrington tarafından yazılan ve yukarıda özetlenen ikinci rapor TSF liderliğinin, olası bir tramvay, tünel ve elektrik grevinin önüne geçmeye yönelik çabalarına işaret etmektedir. Ancak TSF'nin işçiler üzerindeki otoritesi mutlak değildir. 29 Eylül 1921'de tramvaycılar TSF merkezinin inisiyatifi dışında bir iş bırakma eylemi gerçekleştirirler. TSF'nin tutumu daha önceki örneklere paralel bir şekilde bu iş bırakma eyleminin bir grev hareketine dönüşmesini engellemek yönünde olmuştur.

Bahsi geçen eylem, Tramvay Şirketi yönetimi ve çalışanları arasında uzun süredir var olan gerilimin bir neticesi olarak meydana gelmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi bu gerilim Ağustos ayında Seyr-i Sefain ve Şirket-i Hayriye işçilerinin de desteğini alacak bir genel grev ihtimalini gündeme getirmişti. Eylül ayı başında tramvaycılardan daha önce sunmuş oldukları talepler listesinde yapabilecekleri son fedakârlıklar sorulmuş, Tramvay Şirketi ise Belçika'daki merkezden cevap gelmeden hareket edemeyeceğini duyurmuştur.[23] Tramvay Şirketi'nden uzun süredir haber alamayan işçi temsilcileri, 24 Eylül Cumartesi günü şirket yönetimine tekrar başvuruda bulunmuşlarsa da Çarşamba akşamına kadar herhangi bir netice elde edilememiştir.[24] Perşembe günü sabahı ise Tramvay Şirketi oldukça provokatif bir uygulamayla çalışanlarını iş bırakmaya sevk etmiştir.

İş bırakma eylemini tetikleyen gelişme, şirketin yetiştirilmek üzere tramvaylarda çırak vatmanlar bulundurma girişimidir. İşçi temsilcilerinin *Vakit* gazetesi tarafından yayınlanan açıklamasına göre Tramvay Şirketi 29 Eylül Perşembe günü 9 "Rus" çırak vatmanı işe başlatmak istemiştir.[25] Şirketin bu dönemde eğitilmesini istediği toplam çırak vatman sayısı yaklaşık 20'dir.[26] Mevcut vatmanlar, çırak vatmanların bir grev hareketi esnasında Tramvay Şirketi tarafından kendi aleyhlerine grev kırıcı olarak kullanılabileceğini düşünerek itiraz etmektedirler. TSF daha önce söz konusu 20 kişi işe alındığı takdirde greve gidileceğini ve grevin umumi nitelikte olacağını ilan etmiştir.[27] Bu koşullar altında çırak vatmanların işe başlatılması açık bir provokasyon olarak görülmelidir. İstanbul'da haftalık tatil gününün cuma olması

nedeniyle olası bir tramvay grevinin etkisi sınırlı kalacaktır.[28]

29 Eylül Perşembe sabahı çırak vatmanlarla karşılaşan mevcut vatmanlar işe başlamayı reddeder.[29] Hemen ardından polis müdahale eder ve Hareket Amirliği personelini işbaşı yapmaya zorlar. Bu noktada "amele murahhasları" tramvay hatlarına giden elektriği keserler. Saat 12'den sonra yaklaşık 5 saat tramvay hatları işlemez hale gelir. TSF'nin işçi hareketi üzerindeki etkisini zayıflatmak için 1921 yılının ilk yarısında kurulmuş olan Amele Siyanet Cemiyeti'ne bağlı vatmanlar eyleme destek vermemişlerdir.[30] Bu sırada Tramvay Şirketi Komiseri, Dâhiliye ve Nafia nezaretlerine başvurarak hatların durmasına sebebiyet verenlerin yakalanmasını ister. Polis Müdüriyeti'ne verilen emir üzerine güvenlik güçleri elektriği kesen ve çalışmayı reddeden personeli tutuklamak üzere aramaya girişir. Eylemciler, Siyanet Cemiyeti üyesi olduğu anlaşılan ve şirketin Beşiktaş deposuna bağlı olarak çalışan 11 vatmanın kendi iradeleriyle sefere çıkmasına engel olmazlar. Yine de tüm vatmanlar işbaşı yapmaya zorlanır. Eylemcilerin bir kısmı ertesi gün de greve devam edeceklerini belirtirler.

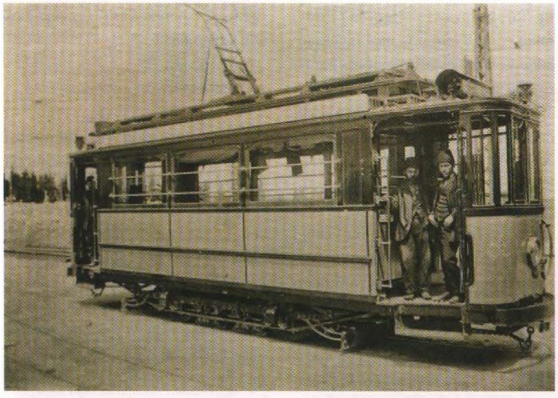
TSF VE HÜSEYİN HİLMİ

TSF merkezi, sürece asleri Cuma günü müdahil olur. Sabah depolarda toplanan işçiler Siyanet Cemiyeti'ne bağlı olanlar dışında işbaşı yapmazlar.[31] Eylemciler, Siyanet üyesi vatmanların hatları işletmesine engel olabilmek için tıpkı Mayıs 1920 grevinde olduğu gibi ailelerini depoların önünde bir araya getirerek tramvayların hareketine engel olmaya karar verirler. Fakat TSF genel merkezi telefon aracılığıyla partiye bağlı işçi birlikleriyle temasa geçer ve Perşembe günü gerçekleşen iş bırakma eyleminin bir grev değil, protesto olduğunu vurgulayarak personele işbaşı yapmasını tavsiye eder. Bunun üzerine vatmanlar depolara giderek seferlere başlamak isterler. Ancak bu defa Tramvay Şirketi personele olan güvensizliğini vurgulayarak seferlere mani olur. Elektrik akımını keser ve olayı provoke edenlerin cezalandırılması gerektiğini söyleyerek işbaşı yapılmasını engeller. Bir süre sonra Şakir (Rasim) ve Hristopulos isimli iki depo müdürünün işine eylemcileri desteklediklerini gerekçesiyle son verildiği açıklanır.[32]

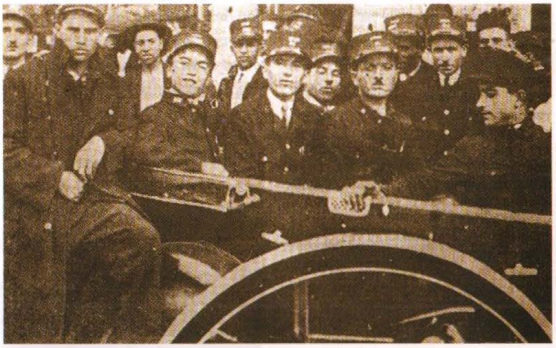
Hüseyin Hilmi devreye girdiğinde mesele bir iş bırakma eylemi olmaktan çıkmış ve Tramvay Şirketi'nin uyguladığı bir lokavt şeklini almıştır. Hilmi Cuma günü saat 16.30 sularında Müttefik Polis Komisyonu Başkanı Albay Ballard'ın huzuruna çıkarak yaşananları izah eder.[33] Daha sonra saat 17.00'den 21.00'e kadar devam edecek olan, Tramvay Şirketi'nin yanı sıra işgal makamlarının da temsil edildiği konferansa katılır.[34] Toplantıya Müttefik Kuvvetler Yüksek Komutanlığı'nı Harrington'dan devralmış olan İtalyan General E. Mombelli başkanlık etmektedir.[35] Mombelli taraflarla ayrı ayrı görüşmeler yapar ve onları geçici bir uzlaşma sağlayarak tramvay servislerinin yeniden başlaması için ikna etmeye çalışır. İlk elde çözüm bulunması gereken konu çırak vatmanlar meselesidir. Şirket bunların serbestçe görev yapabilmesi konusunda ısrarcıdır. Hüseyin Hilmi ise yeni vatmanlar yetiştirmek yerine, başta askerlik görevi olmak üzere çeşitli vesilelerle işten ayrılmak zorunda kalan eski vatmanlara öncelik verilerek bunların yeniden istiham edilmesini talep eder.

Oldukça uzun süren görüşme ve pazarlıkların ardından taraflar 1 Ekim sabahı itibariyle iş bırakma eyleminden önceki duruma geri dönülmesi ve tramvay seferlerinin yeniden başlaması konusunda uzlaşırlar.[36] İlginç bir şekilde Hüseyin Hilmi tramvay servislerinin başlatılmasını derhal kabul ederken bu konuda ayak direyen taraf Tramvay Şirketi olmuştur. Görüşmelerden avantajli bir şekilde çıkan yine Tramvay Şirketi'dir. Varılan uzlaşma uyarınca 8 gün içinde eski vatmanlar konusunda nihai bir çözüme ulaşılacak, eğer bu müm-

29 Eylül Perşembe sabahı çırak vatmanlarla karşılaşan mevcut vatmanlar işe başlamayı reddeder. Hemen ardından polis müdahale eder ve Hareket Amirliği personelini işbaşı yapmaya zorlar. Bu noktada "amele murahhasları" tramvay hatlarına giden elektriği keserler. Saat 12'den sonra yaklaşık 5 saat tramvay hatları işlemez hale gelir.

İstanbul'da 54 nolu tramvay yolda.

İstanbul tramvay işçileri 1920'li yıllarda sık sık greve gittiler.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt 2, s. 67.

kün olmazsa yeni bir konferans toplanacaktır.[37] Ancak eski vatmanların dosyaları General Mombelli'nin önerdiği gibi bağımsız bir başkana sahip karma bir komisyon tarafından değil, bizzat Tramvay Şirketi Direktörü Gindorf tarafından incelenecektir. TSF, tramvay seferlerinin 1 Ekim'i takip eden 8 gün boyunca hiçbir şekilde kesilmeyeceğini garanti etmiştir. Bu süre zarfında çırak vatmanlar Tramvay Şirketi'nin arzu ettiği şekilde seferlere katılabilecektir.

Yukarıda özetlenen gelişmeler, 29 Eylül'de başlayan ve yaklaşık 36 saat süren iş bırakma eyleminin genel olarak TSF yönetimi ve spesifik olarak Hüseyin Hilmi'nin inisiyatifinden bağımsız olarak başladığına işaret etmektedir. Bu elbette Hilmi'nin tramvay işçileri üzerinde hiçbir etkisi olmadığı anlamına gelmez. Tam tersine, TSF yönetimi eylem başladıktan sonra önemli bir inisiyatif almış ve tramvaycıları işbaşı yapmaya ikna edebilmiştir. Hüseyin Hilmi tramvaycılar adına şirket ve işgal makamlarıyla pazarlığa oturmuş, bu pazarlık sonucu eylemci işçilerin başlangıçtaki talepleriyle çelişki içinde olmasına rağmen bağlayıcı kararlar alınabilmiştir. Ancak Hüseyin Hilmi otoritesini 1920 Mayıs grevinde olduğu gibi eylemi başlatmak için değil, sonlandırmak için kullanmıştır.

Bu sonuncusunun, General Harrington'ın TSF'ye ilişkin gözlemleriyle uyumlu bir tesbit olduğunun altı çizilmelidir. Harrington, 2 Eylül 1921 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği'ne hitaben yazdığı raporda, Konstantinopol Tramvay ve Elektrik Şirketi tarafından dile getirilen, TSF'nin tramvay işçileri üzerinde gerçek bir otoritesi olmadığına dair iddiayı eleştirmiştir.[38] Harrington'a göre mevcut TSF yönetimi işçiler üzerinde belirgin bir otorite sağlamış ve bu otoriteyi birden çok defa grev hareketlerini engellemek için kullanmıştır.

RADİKALLER?

General Harrington yukarıda bahsi geçen 6 Eylül 1921 tarihli raporunda Konstantinopol Tramvay ve Elektrik Şirketi'nin TSF hakkındaki Bolşevizm suçlamalarına değinerek bu iddiaların temelsiz olduğunun ve bu konuda hiçbir kanıt sunulamadığının altını çizer.[39] Ancak kendisinin 2 Eylül tarihli raporu meselenin biraz daha karmaşık olduğunu gösteriyor. Bu rapor, 47 maddelik bir talepler listesini savunan ve genel grev başlatma tehdidi savuran radikallerden (*extremists*) bahsetmektedir. Harrington'a göre mevcut sosyalist liderler parti içindeki pozisyonlarını korumaya çalışmaktadır ve kendi adamları bunları şirketten daha fazla taviz koparmak için zorlamaktadırlar. Eğer mevcut liderler yerlerinden edilirse TSF kolaylıkla, kontrol edilmesi daha zor ve daha radikal (*more extremists*) eğilimlerin etkisi altına girebilecektir.

Harrington'ın raporlarından yola çıkarak radikaller kategorisi altında kimlerden ya da ne gibi siyasal eğilimlerden bahsedildiğini tesbit edebilmek mümkün değil. Mevcut kaynaklar, özellikle zabitan kökenli tramvay işçileri arasında radikal bir eğilim olduğuna, bu eğilimin tramvaycılar arasındaki ilk örgütlenme faaliyetlerinde ve Mayıs 1920 grevinde belirgin bir rol oynadığına işaret etmektedir.[40] Ayrıca bu kaynaklara dayanarak, İstanbul'da faaliyet gösteren, Mustafa Suphi önderliğindeki Türkiye Komünist Teşkilatı'yla bağlantılı bir grubun 1920 yılı içinde tramvaycılar arasındaki bu radikal eğilim üzerinde etkinlik kazandığı iddia edilebilir. Fakat elimizde 1921 yılının ikinci yarısında bu eğilimden geriye ne kaldığına dair çok az veri var.

Yine de Harrington'ın endişelerinin tamamen yersiz olduğu söylenemez. Mete Tunçay'ın *1923 Amele Birliği* isimli önemli çalışmasında tam metni yayınlanan, Fransız işgal makamlarına ait ayrıntılı bir rapor 29 Eylül'de grevin Şakir Rasim Bey'in kışkırtmaları sonucu patlak verdiğini ileri sürmektedir. Bu rapora göre Şakir Rasim "... Lenin politikası hakkında durmadan konuşmakta, Moskova'da toplanan III. Enternasyonel temelinde İstanbul'da Halk Ocakları (Commune'ler) açılması gerektiğini ve diğer ülkelerde olduğu üzere Türkiye Sosyalist Partisi'nin de büyük bir geleceğin hazırlığı içinde bulunduğunu, bu suretle tüm politik ve işçi gruplarını da bu çatı altında toplamanın kaçınılmaz olduğunu ve buna benzer saçma sözler söylemekten geri kalmamaktadır."[41]

Şakir Rasim, hakkında çok az şey bildiğimiz oldukça önemli bir figür. Yukarıda anılan rapora göre kendisi 1908 Anayasa Devrimi'nden önce siyasal faaliyetlerinden dolayı sürgüne yollanan bir Harbiye Askeri Okul öğrencisidir. Bir başka Fransız raporuna göre ise Girit kökenli bir İttihatçıdır ve savaş sırasında (I. Dünya Savaşı?) Anadolu'da faaliyet gösteren çetelere katılmıştır.[42] Bu bilgilerin doğruluğunu teyit etmek mümkün değilse de Şakir Rasim'in Nisan 1916'da Tramvay Şirketi'nde çalışmakta olduğunu kesin olarak biliyoruz.[43] Bu dönemde Şakir Rasim Aksaray deposu amiridir ve Hareket Şubesi'nin 22 kişilik yönetici kadrosunda görev yapan 3 Müslüman kökenli memurdan biridir.

Her ne kadar Şakir Rasim'in 29 Eylül'de grevin başat kışkırtıcısı olduğuna dair elimizde başka bir kaynak olmasa da onun bu grevi desteklediğine hiç şüphe yok. Yukarıda not edildiği gibi Tramvay Şirketi 30 Eylül'de, Şakir Rasim ve Hristopulos isimli iki depo müdürünü iş bırakma eylemini destekledikleri gerekçesiyle işten atmaya karar vermişti. Ekim ayında ise Şakir Rasim'i TSF'nin ikinci başkanı olarak görüyoruz.[44] Şakir Rasim nihayet Mart ayında gerçekleşen parti kongresinde (Hüseyin Hilmi 26 Ocak-6 Şubat 1922'de gerçekleşen tramvay grevi sırasında tutuklandıktan kısa bir süre sonra), TSF'nin genel başkanı olmuştur.[45]

Şakir Rasim'in TSF'nin başına geçmesi Harrington'ın bahsettiği türden bir radikalleşmenin sonucu olarak görülebilir mi? Bu soru ancak Mütareke dönemi işçi hareketleriyle İstanbul'da faaliyet gösterdiği bilinen komünist eğilimli gruplar arasındaki ilişkilerin daha yakından incelenmesiyle cevaplandırılabilir. Ancak bu yazıyı noktalamadan önce Şakir Rasim'in bu gruplardan biri olan ve çoğunluğu gayrimüslimlerden müteşekkil Beynelmilel İşçiler İttihadı ile bağlantılarına dair önemli kanıtlar olduğu vurgulanmalıdır.[46] Örneğin, bir Fransız istihbarat raporuna göre, 12 Mayıs 1922'de Tramvay Şirketi'nin Şişli deposunda yapılan işçi temsilcileri seçimine Şakir Rasim Beynelmilel İşçiler İttihadı liderlerinden Sarafim Maksimos'la birlikte iştirak etmiştir.[47] Bu seçime TSF'ye bağlı işçiler III. Enternasyonel'i simgeleyen kızıl kokartlarla katılmış ve Siyanet Cemiyeti adaylarıyla rekabet etmişlerdir.

EROL ÜLKER
İSTANBUL KEMERBURGAZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Mütareke dönemi İstanbul'u hakkında kapsamlı bir çalışma için bak. Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul. 1918-1923*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008).

2 Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı*, (İstanbul: Habora Kitabevi, 1969); Lütfü Erişçi, "Türkiye'de İşçi Sınıflarının Tarihi," *Sosyal Tarih Araştırmaları*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2003), s. 89-114; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009); Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı*, (İstanbul: Habora Kitabevi, 1969). Paul Dumont, "les Organisations Socialistes et La Propagande Communiste à Istanbul pendant l'Occupation Allié, 1919-1922." *"Socialisme, Communisme et Mouvement Ouvrier a Istanbul pendant l'Occupation." Du Socialisme Ottoman à l'Internationalisme Anatolien*, (İstanbul: ISIS, 1997), 175-202, 279-316, M. Şehmus Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi, 1908-1984*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996).

3 Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922). Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013).

4 TSF ve Hüseyin Hilmi üzerine var olan literatürün analizi için bak. Fotl Benlisoy ve Y. Doğan Çetinkaya, "Erken Dönem Müslüman/Türk Sosyalizmi ve Işitırakçi Hilmi," Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. Sol Düşünce*, cilt: 8, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), s. 165-183. Ayrıca bak. Hamit Erdem, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Işitırakçi Hilmi*, (İstanbul; Sel Yayıncılık, 2012).

5 Paul Dumont, "*Socialisme, Communisme et Mouvement Ouvrier à Istanbul*," s. 287.

6 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908-1918*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), s. 398-399. A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, (İstanbul: May Yayınları, 1975), s. 131-136.

7 Bu şirket hakkında daha fazla bilgi için bak. Jacques Thobie, "Intérets Belges et Intérets Français dans l'Empire Ottoman (1880-1914)," *Les Relations Franco – Belges de 1880 à 1934*, (Metz: Centre de Recherches Relations Internationales de l'Universite de Metz, 1975), s. 236-241. Bu uluslararası şirket, 1. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Alman sermayesinin hâkimiyeti altındaykon savaş sonunda şirkete ait Almanve Macar hisselerineei konulduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'unişgal edildiği dönemde şirket artık bir Fransız-Belçikan şirketi haline gelmiştir. Erol Ülker, "Mayıs 1920 Tramvay Grevi: Sosyalist Fırkası ve İşçi Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme," *Kebikeç*, sayı: 36, Aralık 2013, s. 246.

8 Paul Dumont, "*Socialisme, Communisme et Mouvement Ouvrier à Istanbul*," s. 285-291.

9 "Tramvay Amelesi Yeniden Zam Istıyor," *İleri*, 4 Kasım 1920, s. 1; "Tramvay Amelesi Taleplerinin Tedkiki," *İleri*, 4 Kasım 1920, s. 1.

10 "Tramvay ve Elektrik Amelesinin Metalibi," *İkdam*, 24 Ocak 1921, s. 2.

11 "Şehrimizde Grev Tehlikesi," *İkdam*, 16 Nisan 1921, s. 3.

12 "Amelenin Umumî Grevi Mümkün müdür?" *İkdam*, 10 Ağustos 1921, s. 3.

13 Bu konuda daha detaylı bir inceleme için bak. Erol Ülker, *Mayıs 1920 Tramvay Grevi*, s. 248-250.

14 A.g.e. s. 247-248.

15 A.g.e. s. 251-252.

16 A.g.e.

17 Public Record Office, Foreign Office Catalogs (FO) 371/6577, "Tramways et Électricité de Constantinople," 15 Temmuz 1921.

18 FO 371/6577, "Foreign Office Board of Trade. Department of Overseas Trade (Development and Intelligence):", 2 Ağustos 1921.

19 FO 371/6577, "British High Commission, Constantinople," 12 Eylül 1921.

20 A.g.e.

21 FO 371/6577, "Subject: Strikes in Constantinople. From Lieut-General Sir C.H. Harrington K.C.B.D.S.O Commanding-in-Chief, Allied Forces of Occupation (Turkey) to His Excellency the British High Commissioner, Constantinople," 6 Eylül 1921.

22 FO 371/6577, "Subject: Labour - Demand of Tramway and Electric Employees. From the General Officer Commanding-in-Chief to His Excellency the British High Commissioner, Constantinople," 10 Haziran 1921.

23 "Amele ve Şirketler," *İkdam*, 2 Eylül 1921, s. 3.

24 "Tramvay Grevi Devam Ediyor," *Vakit*, 1 Ekim 1921, s. 2.

25 "Tramvay Grevi Devam Ediyor," *Vakit*, 1 Ekim 1921, s. 2. Burada bahsi geçen "Rus" çırak vatmanlar, büyük olasılıkla Beyaz Rus'tur. Mütareke döneminde Devrim Rusya'sından kaçarak İstanbul'a sığınan binlerce Beyaz Rus olduğu bilinmektedir.

26 FO 371/6577, "From General de Division E. Mombelli, K.C.M.G., Commanding the Allied Forces of Occupation, Constantinople, to Their Excellencies the Allied High Commissioners, Constantinople," 1 Ekim 1921.

27 "Tramvay Grevi Devam Ediyor," *Vakit*, 1 Ekim 1921, s. 2.

28 *Vakit* gazetesinde çıkan habere göre Cumasabahı devam edeni grevin tesiri bununtatil günü olması nedeniyle hiçbir şekilde hissedilmemiştir. A.g.e.

29 "Tramvay Amelesinin Dünkü Grevi," *İkdam*, 30 Eylül 1921, s. 3.

30 Amele Siyasiyi Cemiyeti hakkında daha fazla bilgi için bak. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 85.

31 "Tramvay Amelesinin Grevi Devam Ediyor," *İkdam*, 1 Ekim 1921, s. 3.

32 "Tramvay Grevi Devam Ediyor," *Vakit*, 1 Ekim 1921, s. 2.

33 A.g.e.

34 "Grev Hitam Buldu," *İkdam*, 2 Eylül 1921, s. 3.

35 FO 371/6577, "Notes on Conference held at G.H.Q., A.F.O., Nishantash, at 1700 hours on Friday, 30th September 1921, regarding Tramway Strike in Constantinople," 30 Eylül 1921.

36 "Grev Hitam Buldu," *İkdam*, 2 Eylül 1921, s. 3.

37 FO 371/6577, "From General de Division E. Mombelli, K.C.M.G., Commanding the Allied Forces of Occupation, Constantinople, to Their Excellencies the Allied High Commissioners, Constantinople," 1 Ekim 1921.

38 FO 371/6577, "Subject: General Strike. From Lieut-General Sir C.H. Harrington K.C.B.D.S.O Commanding-in-Chief, the Allied Forces of Occupation (Turkey) Constantinople to His Excellency the British High Commissioner, Constantinople," 6 Eylül 1921.

39 FO 371/6577, "Subject: Strikes in Constantinople. From Lieut-General Sir C.H. Harrington K.C.B.D.S.O Commanding-in-Chief, Allied Forces of Occupation (Turkey) to His Excellency the British High Commissioner, Constantinople." 6 Eylül 1921.

40 Erol Ülker, *Mayıs 1920 Tramvay Grevi*, s. 252-254.

41 Mete Tunçay, *1923 Amele Birliği*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2009), s. 12.

42 Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Série E, Levant, Turquie, 1918-1929, vol: 94, carton: 308, dossier: 1, p. 156.

43 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 230.87.17.2, 18 Nisan 1916.

44 Service Historique de l'Armée de Terre (SHAT), 20 N 1106, Carton: 38/4, Dossier: 1, "Note de la Reunion concernant la Greve des Tramways à Constantinople, tenue au Q. G. des Forces Alliés d'Occupation," 8 Ekim 1921.

45 Amele Kongresi," *Tevhid-i Efkar*, 10 Mart 1922, s. 1-2.

46 Bu örgüt hakkında genişkapsamlı bir çalışmaiçin bak. Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı (Mütareke İstanbulu'nda Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgütü ve TKP ile İlişkileri)*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2009).

47 SHAT, 20 N 1103, Carton: 38/1, Dossier: 2, "Elections Dans les Personnel des Tramways," 12 Mayıs 1922.

KÖYLÜLER, İŞÇİLER VE KÖYLÜ-İŞÇİLER

SİNAN YILDIRMAZ

Köylülüğün dönüşümü ve işçi sınıfının oluşumunda Türkiye'nin kapitalizme eklemlenme sürecinde yaşadığı özgün tarihsel sürecin doğrudan belirlenimi olmuş ve sınıfın politik tavrı bu belirlenim ile şekillenmiştir. Köylülük ve işçi sınıfı üzerine tarihsel veya sosyolojik çalışma yürüten çoğu araştırmacı bu tarihsel etkiyi dikkate alarak Türkiye kapitalizminin ortaya çıkarttığı mülksüzleşme ve işçileşme süreçlerine odaklanmamış ve sınıfın tarihsel oluşumunun bilgisine uzak kalmışlardır.

Eric Hobsbawm *Aşırılıklar Çağı*'nda, dünyada köylülüğün geçirdiği dönüşümü anlatırken şunları söyler: "Ancak Avrupa ve Ortadoğu yöresinde sadece bir köylü kalesi kaldı: Türkiye. Burada köylülük zayıfladı, ancak 1980'lerin ortasında hâlâ mutlak bir çoğunluk olmaya devam ediyordu."[1] Hobsbawm'ın bu saptaması aslında Türkiye toplumsal yapısının, emek tarihi çalışmaları açısından, oldukça önemli bir özelliğinin altını çizmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında yaklaşık yüzde 75'i köylü olan nüfus, çoğu ülkeye göre oldukça hızlı bir biçimde olsa bile, ancak 1980'lerin ortalarında eşitlenecektir.[2] Kır-kent nüfusunda yaşanan bu dönüşüm temelde Türkiye'nin kapitalizme geç eklemlenmesiyle ilişkilendirilebilir. Geç kapitalistleşen bir Osmanlı-Türkiye coğrafyası içerisinde köylülüğün dönüşümü de bu gecikme ile bağlantılı

İngiltere'de taşrada hayat.

olacaktır. Emek tarihi çalışmaları açısından köylülüğün dönüşümü, en başta bu gecikmişliğin toplumsal etkisini belirlemek ve ardından sınıfsal yapının dönüşümünü anlamak açısından öncelikli olarak analiz edilmesi gereken bir olgudur. Çoğu emek tarihi çalışması teorik düzeyde işçi sınıfının mevcut varlığı üzerinden hareket ederken, işçi sınıfının geçmişine yani olgusal düzeyde "oluşumuna" odaklanmamakta, böylelikle de köylülüğün işçi sınıfına kaynak oluşturan geçmiş yapısal durumunu göz ardı etmektedir. En kaba biçimiyle "köylüden işçiye" düzeyinde tanımlanan bu yapısal dönüşümün aşamaları, çoğu işçi sınıfı analizinde neredeyse mekanik bir düzlemde ele alınmakta, teorik olarak kapitalizmin erken dönem örneklerinin analizlerine yaslandığı için de, Türkiye gibi geç kapitalistleşen coğrafyalardaki işçi sınıfı oluşumunun kökenlerini tanımlarken aynı mekanik kurguyu uyarlamaktadır. Makineleşme, mülksüzleşme ve benzeri süreçlerin, erken dönem kapitalist ekonomilerde yaşandığı gibi, doğrudan ve kesin bir dönüşüm etkisi yarattığı yönündeki olgusal araştırmalara dayanmayan bu analizler, bir süre sonra birbirlerini tekrarladıkça sanki teorik ve maddi bir gerçeklikmiş gibi görülecektir. Özellikle 1950 ve 1960'larda farklı bir motivasyonla ortaya çıkmış olsa da yaygın bir etki alanına sahip "köy çalışmaları" disiplininin ilerleyen dönemlerde daha üst soyutlamalar karşısında geri kalması, teorik gelişkinliği besleyecek monografik çalışmaların da eksikliğini getirecektir. Bu yüzden Türkiye'deki işçi sınıfı oluşumunu tanımlayabilmek için gerekli olan, bir kısmı Türkiye sosyal bilimler alanının eski sorun alanlarının yeniden tanımlanmasıyla çözümlenebilecek, köylülükle ilgili bazı kavramların gözden kaçırılmaması gerekmektedir. İşçi sınıfının temelde köylülüğün dönüşümüyle oluştuğu kabul edilirse, bu dönüşümün analizi aynı zamanda işçi sınıfı oluşumunun da nasıl gerçekleştiğine dair yol gösterici ipuçları sunacaktır. Bu makalede kısaca emek tarihinin köylülük ile bağlantılı bazı kavramlarına ve bu çerçevede Türkiye'de köylülüğün işçi sınıfının oluşumuna etki eden özgün dönüşümüne değinilecektir.

FEODALİZMDEN KAPİTALİZME "GEÇİŞ"

"Geçiş Tartışması" temelde Avrupa'da feodalizmin nasıl kapitalist üretim biçimine dönüştüğü etrafında süren teorik bir tartışma iken, tartışmanın ilerleyen aşamalarında dünyanın çeşitli yerlerinden gelen katkılarla genişlemiştir.[3] 1950'lerde başlayan bu tartışma aslında kapitalizmin ne olduğunu aramanın bir yolu olarak başlamış, devam eden tartışmalarla her yerde geçerli bir feodalizm ve kapitalizm tanımının yapılması çabalarıyla gelişmiştir. Bu tartışmanın önemli bir bölümü feodal köylülüğün tasfiyesi ve ücretli emeğin ortaya çıkışına ayrılmıştır. Pazar için üretim yapmak üzere feodal dönemin serf ve kölelerinden ayrışan ücretli emek toplumsal yapının kapitalizme eklemlenme düzeyini de ortaya koymaktadır. Bu tartışmanın temel yönlendiricisi aşamalı bir tarihsel yaklaşımdan yola çıkarak, feodal bir toplumun kapitalizme geçiş sürecini belirleyerek, aynı toplumsal yapının sosyalist bir dönüşümü gerçekleştirebilecek güçleri kendi içerisinde geliştirip geliştiremeyeceğini belirleme çabasından ibarettir aslında.

Tartışmanın köylülük ve emek süreçleriyle ilgili kısmı, öncelikle kapitalizmin doğduğu veya erken dönemlerde yayıldığı bölgeler açısından çok büyük bir sorun oluşturmazken, özellikle

Fabrika işçileri 1913. Akşam 9:00'da, genç işçiler makine başında.

Indiana Glass Works.

geç kapitalistleşen toplumlar açısından ücretli emeğin azgelişmişlik seviyesi bu aşamalı sürecin tamamlanmasına engel oluşturacaktır. Böylece Türkiye tarihçiliği açısından özellikle 1960'larda giderek yaygınlaşan bir tartışmanın başladığı görülmüştür: Osmanlı toprak sisteminin feodalizm ile ilişkisi.[4] Tartışmanın politik gerekçesi bu alanda yapılacak olan çalışmaları artırıcı bir etkiye sahip olmuştur. Osmanlı toprak sistemi ve devamında yaşanan dönüşüm üzerine oldukça gelişkin çalışmalar ortaya çıkmış ve Türkiye'de belki de hiçbir alan ve dönem üzerine olmadığı kadar yoğun bir bilgi birikiminin oluş-

Türkiye örneğinde köylülüğün mülksüzleşmesi ve dolayısıyla işçileşmesi üzerine tarihsel düzeyde çok geniş bir bilgi birikiminin oluşturulmuş olduğunu söylemek pek mümkün gözükmüyor. Özellikle köylülüğün dönüşümüne ilişkin monografik çalışmaların eksikliği bu alanda teorik bilgiyle birleştirilebilecek bir mülksüzleşme analizinin toplumsal ve politik sonuçlarına dair söylenebilecek sözleri de eksik bırakmaktadır.

masına yol açmıştır. Bu alanda üretilmiş olan bilginin Türkiye'de köylülüğün çözülüşüne ve işçileşmesine olan etkisi üzerinden yeniden bir değerlendirmeye tabi tutulması gerekmektedir. Türkiye'nin kapitalizme geçiş sürecinde yaşadığı dönüşümün niteliği, köylülüğün ve dolayısıyla emeğin oluşum süreçlerini de tanımlamamıza imkân sağlayacaktır. O yüzden, "geçiş tartışması" hâlâ Türkiye'de köylülüğü ve işçi sınıfının oluşumunu anlamamız açısından önemli bir alan olmayı sürdürmektedir.

MÜLKSÜZLEŞME-İŞÇİLEŞME

Feodalizmden kapitalizme geçiş sonrası özgür ücretli emeğin oluşması süreci yani işçileşme, aynı zamanda köylülerin de mülksüzleşmesi üzerinden gerçekleşecektir. Daha önce kendilerine ait bir üretim aracına yani toprağa ve onu işlemeye yarayan aletlere sahip olan köylülük, sanayi ve tarım arasındaki ticaret hadlerinin dengesizliğinin de bir sonucu olarak giderek yoksullaşacak ve en sonunda geçinemediği toprağını satarak emeğini satmak üzere işçileşecektir. Fakat bu süreçte yaşanan temel sıkıntı işçileşmenin yani köylülerin mülksüzleşme süreçlerinin nasıl bir hız ve ilişkisellik izleyeceğine dönük olmaktadır. Klasik Marksist literatürde bu soruna iki temel cevap bulunmaktadır. Marx, köylülüğün er ya da geç sahip olduğu mülkiyeti kaybederek işçileşeceğini, işçileşmeye direnen küçük toprak sahibi köylülüğün ise tarımda tekelleşmenin bir sonucu olarak kapitalist tarım işletmelerinde çalışmak durumunda kalacağını belirtmektedir. Buna karşılık Kautsky *Tarım Sorunu* kitabında küçük köylülüğün kapitalizm altında da devam edebileceğine dair özellikle Prusya örneğine dayanarak bazı çıkarımlarda bulunmaktadır.[5]

Türkiye örneğinde köylülüğün mülksüzleşmesi ve dolayısıyla işçileşmesi üzerine tarihsel düzeyde çok geniş bir bilgi birikiminin oluşturulmuş olduğunu söylemek pek mümkün gözükmüyor. Özellikle köylülüğün dönüşümüne ilişkin monografik çalışmaların eksikliği bu alanda teorik bilgiyle birleştirilebilecek bir mülksüzleşme analizinin toplumsal ve politik sonuçlarına dair söylenebilecek sözleri de eksik bırakmaktadır.

Türkiye'de "küçük köylülüğün sürekliliği"ne dönük analizlerin vardığı en genel sonuç köylülüğün tam manasıyla mülksüzleşememesinden dolayı tam olarak işçileşemediği olmuştur. Burada bu türden yaklaşımların işçi sınıfının oluşumuna dair "özcü" bir yaklaşım içerisine girmiş oldukları söylenebilir. Özellikle Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş bir toplumsal yapı içerisinde yaşanan mülksüzleşme ilişkilerinin ve bununla beraber işçileşmenin kapitalizmin ilk defa ortaya çıktığı toplumlarla aynı sonuçları veren bir gelişim çizgisi içermesi beklentisi, toplumsal yapı analizinin mekanik bir biçimde ele alınışı anlamına gelmektedir. Köylülüğün dönüşümü ve işçi sınıfının oluşumunda da Türkiye'nin kapitalizme eklemlenme sürecinde yaşadığı özgün tarihsel sürecin doğrudan belirlenimi olmuş ve sınıfın politik tavrı da bu belirlenim ile şekillenmiştir. Köylülük ve işçi sınıfı üzerine tarihsel veya sosyolojik çalışma yürüten çoğu araştırmacı bu tarihsel etkiyi dikkate alarak Türkiye kapitalizminin ortaya çıkarttığı mülksüzleşme ve işçileşme süreçlerine odaklanmamış ve sınıfın tarihsel oluşumunun bilgisine de bu yolla uzak kalmışlardır. Hâlbuki işçi sınıfı oluşumunu köylülüğün dönüşümü ile birlikte ele alan bazı çalışmalarda işçi sınıfı bilincine etki eden faktörleri belirlemek daha mümkün hale gelebilmektedir.

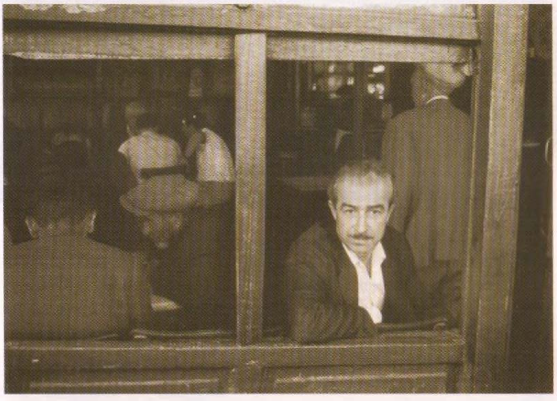
Kapitalistleşmesürecindeköylülüğün dönüşümünü dikkate alan çalışmalar farklı bir işçileşme sürecine işaret edebilmektedirler. Avrupa emek tarihi çalışmalarında teorik olarak da geliştirilmiş bu yaklaşım işçi ve köylüler ile birlikte bir geçiş formu olarak köylü-işçilerden bahsetmektedir. Küçük köylü mülkiyetine ek olarak tarımda çalışılan zamanın dışında işçi olarak hayatını kazanmak durumunda kalan bu kesimler özellikle geç kapitalistleşen toplumsal yapılarda yaygın bir biçimde gözlemlenebilmektedir.[6] Benzer bir tanım, özellikle geç dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet emek tarihçiliğinde "işçi devir daimi" sorunu ele alınırken dile getirilmektedir.[7] Zamanlarının bir kısmını köyde tarımsal üretim için, geri kalan kısmını ise özellikle köye yakın fabrika ve sanayi tesislerinde işçi olarak geçiren bu köylü-işçiler farklı bir işçileşme

analizi yapmayı gerekli kılmaktadır. Zira bu erken dönem kapitalist gelişme sürecine "geçici" olarak görülen bu olgu, küçük köylülüğün sürekliliğiyle birlikte farklı ve azalan düzeylerde de olsa devam etmektedir. Bu yüzden Türkiye'nin mülksüzleşme ve işçileşme süreçlerini analiz edebilmek için köylülerin yaşadığı dönüşümün tam olarak anlaşılmasına dönük çalışmalar yapılmasına da ihtiyaç vardır.

Aslında bilindik kaynaklar dışında bazı tarihsel-edebi metinlerin analizi yoluyla bile Türkiye'deki köylü-işçilerin durumuna ilişkin bilgi edinebilmek mümkündür. Örneğin Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanı aslında tam da işçilerin bu tamamlanmamış dönüşümünü anlatmaktadır. Bir "işçi romanı" olarak değerlendirilen bu kitabı, bir "köylü romanı" olarak okuduğunuzda tam olarak anlamlı bir yere oturmaktadır. Roman tam olarak köylü-işçilerin oluşumunu anlatır aslında. Fethi Naci'nin de belirttiği gibi "gözleri bireysel çıkar perdesi ile örtülü" "el yordamıyla bireysel kurtuluş yolları arayan",[8] bir anlamda köylü iken işçi olmaya çalışan bir grup insanın hayatından bahsedilir. Romanı saf bir işçi romanı olarak değil ama bu dönüşümü işaret eden ruhunu dikkate alarak değerlendirdiğimizde bile, Orhan Kemal'in kendi çevresinde II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde gözlemlediği dönüşümün işaretlerini görebilmek mümkün hale gelebilmektedir.

KIRDAN KENTE GÖÇ VE KENTLEŞME

Küçük köylü mülkiyetinin sürekliliği ve işçileşmeye dair üzerinde durulması gereken bir başka önemli alan ise kırdan kente göç ve kentleşmedir. Teorik olarak işçileşmeden bahsedildiğinde, tipik olan, köylülerin mülksüzleşerek kentlere göç etmesi ve orada işçi olarak çalışmaya başlamalarıdır. Bu süreci ortaya çıkartan, köylülerin mülksüzleşmesini hızlandıran ise en genel düzeyde tarımda kapitalistleşmenin bir görüntüsü olan makineleşme olarak tanımlanmaktadır. Türkiye örneğinde tarımda makineleşmenin göçe ve mülksüzleştirmeye olan etkisinin zannedildiği kadar yoğun olmadığı görülmektedir.[9] Özellikle köyden kente göç eden köylülerin birçoğunun aslında geldikleri yerde küçük de olsa toprak sahibi olmayı sürdürdükleri bilinmektedir. Böylece aslında erken Cumhuriyet döneminde görülen işçi devir daimi meselesinde olduğu gibi, köylülerin hem toprak sahibi köylüler olarak hem de mekânsal değişikliğe uğramış işçiler olarak var olmaya devam ettikleri söylenebilir. Bu türden bir işçileşme, işçi sınıfı oluşumu sürecinde ortaya çıkan bilincin yaratılmasına etki edeceğinden genel anlamda politik bir özne olarak işçi sınıfının varlığına dönük analizleri bu duruma uygun bir içerikte oluşturma ihtiyacını ortaya koymaktadır.

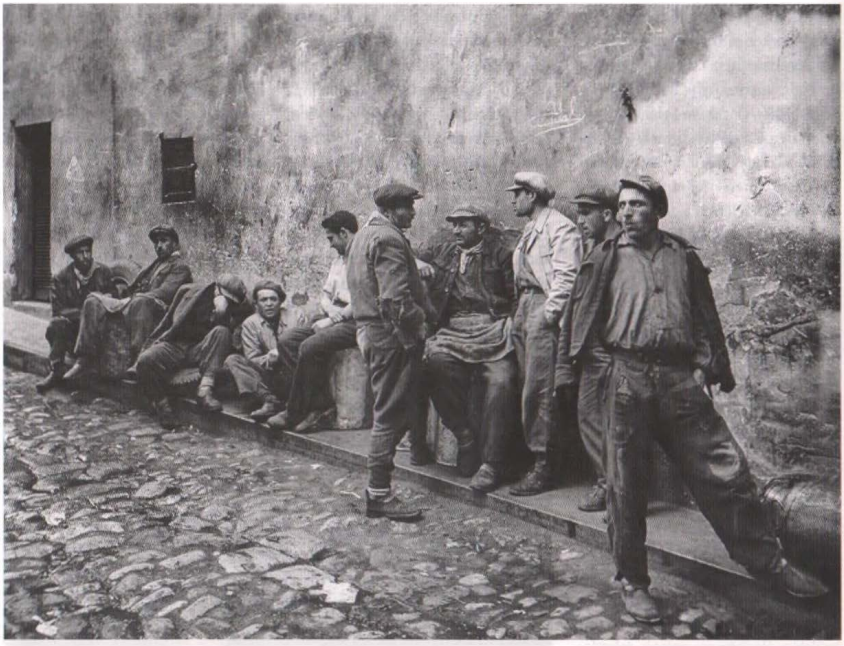
Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanı işçilerin tamamlanmamış dönüşümünü anlatmaktadır. Bir "işçi romanı" olarak değerlendirilen bu kitabı, bir "köylü romanı" olarak okuduğunuzda tam olarak anlamlı bir yere oturmaktadır. Roman köylü-işçilerin oluşumunu anlatır.

Türkiye'de köylülüğün dönüşümü kentlerin de dönüşmesini getirecek bir etkide bulunacaktır. Daha önceki dönemlerde işçileşen köylülerin sanayi işçisi olarak uyumlu çalışmasını sağlamak üzere konut ve eğitim gibi meselelerde yatırım yapma ihtiyacı hisseden devlet, kırsal yapının II. Dünya Savaşı sonrası dönemde hızlı bir dönüşüme girmesiyle birlikte bu yatırımın masrafını kente göç eden yeni köylü-işçilere yükleyecektir. Bir işçi konutu olarak gecekondu, aslında barınma maliyetinin işveren ve devlet tarafından üstlenilmemesi sonucu ortaya çıkmış enformel bir yapılaşma biçimi olarak tanımlanabilir. Aslında güçlü bir kent ve işçi kültürüne sahip olan Osmanlı-Türkiye kentleri, kent ve işçi kültürünün taşıyıcısı kesimlerin savaş, tehcir ve mübadele gibi yıkımlar sonucunda ortadan kaldırılması sonrasında yeni gelen köylü-işçilerin baskın kültürel etkisi altında yeniden şekillenecektir. Bu hem kent hem de işçi kültürü anlamındaki yeniden yapılanma köylülüğün dönüşümü ve işçileşme sürecinin yerel dinamikleri göz ardı edilerek anlaşılamayacaktır.

Kentlere yönelik bu yeni "köylü istilası" kenti eski sahipleri tarafından aslında pek hoş karşılanmayacak. Hem kültürel düzeyde hem de işçi sınıfının bütünselliği anlamında kentte yeni bir parçalanmışlık yaratılmış olacak. Bir yanda eskinin daha önce işçileşmiş, göreli olarak çok daha örgütlü, bilinçli bir işçi kitlesi, öte yanda sınıf bilinci anlamında çok zayıf, örgütsüz fakat öncekilerle iş piyasasında rekabet içinde olan iki farklı düzeyde parçalanmış bir işçi sınıfı, bundan sonraki toplumsal hareketliliğin düzeyini de belirleyecektir.[10] İçgöç sonrası kentlerdeki yapı hakkında Sema Erder'in yorumu bu parçalanmışlığın kültürel boyutunu da ortaya sermektedir: "Kente göç edenlerin yeni hayatları köylerinden taşıdıkları kültürel özellikleri, kentte yaşadıkları deneyimlerle, büyük ölçüde yeniden biçimlenmiştir. Bu etkileşimin sonucunda da, eskisinden çok farklı nitelik taşıyan 'yeni kentliler' (...) ortaya

Yağ iskelesinde iş bekleyen hamallar.

Ara Güler

çıkmıştır."[11] Bütün bu farklılaşma ve parçalanmışlık kentlerdeki işçi sınıfının yapısını da değiştirecek ve dışarıdan gelen, tam anlamıyla mülksüzleşmemiş ve kültürel olarak da kentli kültürden daha baskın karakterde bir yapının belirlediği bir işçi sınıfı oluşumu gözlemlenecektir.

***

Sonuç olarak Türkiye'de işçi sınıfı oluşumunu anlamak için öncelikle köylülüğün dönüşümünü anlamak gerekmektedir. Bunun için eski ve yeni soruların ve yaklaşımların sosyal tarih alanının içerisinden geliştirilmesine ihtiyaç vardır.[12] Köylülüğün dönüşürken işçileri oluşturduğu gerçeği aslında Türkiye kapitalizminin dinamiklerini de anlamamızı sağlayacaktır. Bununla birlikte, işçi sınıfı tarihi, kültürü ve politik hareketliliğini çözümleyebilmek için yeni sorunların ortaya çıkarttığı yeni araçların geliştirilmesi gerekmektedir. Geçmişten gelen monografik çalışmaların eksikliği, tarihsel araştırmalar için arşivlerin hâlâ en önemli kaynaklardan biri olduğunu göstermektedir. Fakat bu arşivlerin bir kısmının fiilen kapalı olması, özellikle köylülerin tarihinin çalışılmasının önünde çok büyük bir engel oluşturmaktadır. Köylülerin devletle en sık karşı karşıya olduğu alanlar asayiş ve emniyet konusundadır. Bu yüzden de devletin jandarma ve emniyet arşivleri Türkiye köylülüğünün tarihsel bilgisinin en yoğun bulunabileceği kaynakların başında gelmektedir. Bu arşivlerin kullanıcılara neredeyse kapalı olması, köylülerin ve bununla birlikte işçilerin de tarihinin anlaşılabilmesi önündeki en büyük engellerden birisidir.

SİNAN YILDIRMAZ
YRD. DOÇ. DR. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ,
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1 Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1918. Aşırılıklar Çağı*, (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996), s. 338-339.

2 http://www.tuik.gov.tr/PreistatistikTablo.do?istab_id=202

3 Bkz. Paul Sweezy, *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*, (İstanbul: Metis Yayınları, 1984)

4 Bu konuda iyi bir tartışma için bkz. Suavi Aydın, "Aydınlanma ve tarihselcilik problemleri arasında Türk tarihyazıcılığı: Feodalite örneği", *Toplum ve Bilim*, no: 91, Kış 2001-2002, s. 39-80.

5 Tarımda kapitalizme dönük teorik tartışmalar için bkz. Zülküf Aydın, "Kapitalizm, tarım sorunu ve azgelişmiş ülkeler (I)-(II). *Onbirinci Tez*, no: 3-4, 1986.

6 Bkz. Douglas R. Holmes, Jean H. Quataert, "An Approach to Modern Labor: Worker Peasantries in Historic Saxony and the Friuli Region over Three Centuries", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 28, No. 2, (Apr., 1986), s. 191-216.

7 Yiğit Akın, köylü-işçilerin erken dönem Cumhuriyet dönemi emek tarihçiliğindeki önemini ortaya koyan birçok olgunun varlığından bahsetmektedir. "Erken Cumhuriyet dönemi emek tarihçiliğine katkı: Yeni yaklaşımlar, yeni kaynaklar", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, no. 2, Güz 2005, 73-111.

8 Fethi Naci, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1981), s. 345.

9 Bu sürecin geniş bir analizi için bkz. Sinan Yıldırmaz, "Kente Yönelen Köylüler: Kırsal Yapının Dönüşümü, Göç ve Gecekondu", *Tarih, Sınıflar ve Kent* içinde, der. Besime Şen ve Ali Ekber Duğan, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2010), s. 398-464.

10 Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci, İsmail Aydıngün, "Türkiye'de İç göç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi", *Türkiye'de İşçiler* içinde, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998), s. 211.

11 Sema Erder, *İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), s. 13.

12 Türkiye'de köylülüğün toplumsal dönüşümünü sosyal tarihin imkânlarıyla açıklamaya çalışan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu alanda yapılacak olan her türden çalışmanın yalnızca toplumsal yapı analizine değil, emek tarihi alanına da önemli katkılarda bulunacağını düşünüyorum. Bu yöndeki bir çabanın ürünü olan kendi çalışmamın da bu sene içerisinde yayınlanacağını belirtmek isterim. Bkz. Sinan Yıldırmaz, *Politics and the Peasantry in Post War Turkey: Social History, Culture and Modernization*, I.B. Tauris Publishers, 2014.

fest TRAVEL 30.yıl

adım adım istanbul®

11 MAYIS 2014 - BELGRAD ORMANI FLORASI - ATATÜRK ARBORETUMU

11 MAYIS 2014 - YELKENLİ İLE ADALAR GEZİSİ

17 MAYIS 2014 - ÜSKÜDAR'DAN ANADOLU KAVAĞI'NA KIYI KIYI BOĞAZ

18 MAYIS 2014 - BİR AHŞAP YERLEŞİMİ TANITIYORUZ: AKÇAKESE KÖYÜ (ŞİLE VE AĞVA)

20 MAYIS 2014 - HALİÇ'İN DOĞU KIYILARI - I: KASIMPAŞA'DAN HASKÖY'E

24 MAYIS 2014 - İSTANBUL'DA ERMENİ MEKANLARI - I (AVRUPA YAKASI)

29 MAYIS 2014 - EYÜP VE ÇEVRESİ

08 HAZİRAN 2014 - EVLİYA ÇELEBİ'NİN İSTANBUL'U - II (ANADOLU YAKASI)

FEST Travel

www.adimadimistanbul.com • www.festtravel.com • 0212 216 10 36 / 37

KÜÇÜK SANAYİDE İŞÇİ OLMAK

MAHMUTPAŞA DOKUMACILARI VE "DAVALARI"

BARIŞ ALP ÖZDEN

Dokumacıların başlattığı 8 saat kampanyası ayakkabı işçileri arasında da yankı bulmuştu. Üç genç sendikacı, Avni Erakalın, Şaban Yıldız ve Celal Beyaz, gece çalışmalarını durdurmak için Mahmutpaşa'daki atölyelere ani ziyaretler düzenlemeye başladılar. Gittikleri işyerlerindeki işçileri sendikanın gece çalışmama kararına uymaları için ikna etmeye çalıştılar. Ayrıca işverenleri rahatsız edip işyerlerini gece kapatmaya zorladılar. Baskınlar çoğunlukla işverenlerin polis çağırmasıyla karakolda sonuçlanıyordu. Bazen sendikacılar işyerlerine polis çağırıp Hafta Tatili Kanunu'na aykırı olarak işçi çalıştırdıkları yönünde zabıt tutturuluyordu.

II. Dünya Savaşı'nın bitişinden 1960'lara uzanan yıllar Türkiye emek tarihi açısından önemli bir dönemi teşkil etmektedir. Birçok üreticinin tarımsal ekonomiden büyük kentlerdeki sanayi işlerine doğru kaymasına ve ücretli emek formunun yayılmasına tanıklık eden dönem içerisinde işçi sınıfı hem faal bir güç hem de farklı aktörler arasındaki çatışmaların bir konusu haline gelmiştir. Emek tarihçiliğimizde genellikle üzerinden atlanan veya küçümsenen bu dönem,[1] grev, işgal, kitlesel sokak eylemleri gibi "hareket tarihçiliği"nin[2] kendisini sınırladığı mücadelelerin ötesinde zengin deneyimler sunmaktadır. Özellikle büyük kentlerde, işyerlerinden yaşam alanlarına ve ayrıksı bir sınıf kimliğinin ve kültürünün oluşumuna olanak tanıyan gündelik hayatın dönüşümüne uzanan farklı bağlamlarda sınıf oluşumu sürecini takip edebileceğimiz deneyimlere bakmak emek tarihçiliğimizin önüne muazzam derinlikte bir araştırma gündemi sunabilir. Üstelik tek parti yönetiminden görece liberal bir rejime geçilmesi, Çalışma Bakanlığı'nın kurulmasıyla beraber iş hayatını düzenleyen mevzuatın gelişmesi ve sendikal hareketin ortaya çıkması gibi yasal ve kurumsal gelişmelerle beraber siyasal ve ekonomik elitler arasında üretimin modernleşmesi ve rasyonalizasyonuna dair kaygıların büyümesi gibi bir dizi faktörden dolayı, bu dönemde kentlerde mekânsal olarak da farklılaşmış geniş emekçi

Mahmutpaşa küçük dokuma sanayii savaş döneminin iktisadi koşullarında gelişti. İthalatın çok zorlaştığı ve Sümerbank fabrikalarının emek gücü sorunlarıyla boğuştuğu bu yıllarda Mahmutpaşa iç talebin karşılanmasında önemli bir rol üstlendi.

kitlelerini gözlemleme, tanıma ve tarif etme ihtiyacının da doğduğunu görüyoruz. Bu ihtiyaç dolayısıyladır ki söz konusu dönemde toplumsal reform imkânlarına işaret eden "bilimsel araştırmalar"dan popüler matbuata, sendikal raporlardan gündelik basına dek işçilerin çalışma ve yaşam deneyimlerini öğrenebileceğimiz zengin kaynaklar üretilmiştir.

Eğer 1940'ların ikinci yarısı ve 1950'leri kapsayan bu dönemin yarattığı zengin sınıf deneyimlerinin küçümsendiğini söyleyebiliyorsak, bu yıllarda küçük sanayide çalışan işçilerin toptan göz ardı edildiğini de iddia edebiliriz. Modernleşme paradigması ve yapısalcı-işlevselci kuramlarla malul olan modern Türkiye emek tarihçiliği, ilgisini endüstriyel gelişimin bir sonucu olarak ortaya çıkan fabrikalarda çalışan kol emekçilerine yoğunlaştırmıştır. Hâlbuki sermaye birikiminin hız kazandığı bu yıllarda dahi küçük sanayi büyük bir dinamizm göstermekte ve bu tür işletmelerin sayısı ve istihdam etmekte olduğu işçi adedi hızla büyümekteydi. Bu yazı küçük sanayi üretiminin çok önemli olduğu bir sektör olması nedeniyle İstanbul, Mahmutpaşa'da toplanmış olan dokumacılık sektöründe çalışan işçilerin emek süreçlerinde tanık oldukları dönüşüm ve mücadele deneyimlerine odaklanacaktır.

KÜÇÜK DOKUMA SANAYİİNİN YAPISI

Mahmutpaşa küçük dokuma sanayii savaş döneminin iktisadi koşullarında gelişti. İthalatın çok zorlaştığı ve Sümerbank fabrikalarının emek gücü sorunlarıyla boğuştuğu bu yıllarda Mahmutpaşa iç talebin karşılanmasında önemli bir rol üstlendi. Bu dönemde elle çalışan ve pedallı dokuma tezgâhlarının yerini yavaş yavaş otomatik tezgâhlar aldı.[3] 1948 yılında CHP Genel Sekreterliği'ne sunulan ve "Eminönü civarındaki küçük işverenleri" temsil ettiğini söyleyen dört dokumacı atölyesi sahibi tarafından gönderilen bir rapordan bölgedeki dokuma atölyelerinin kapasitesine dair önemli bilgiler edinmemiz mümkün. Rapora göre 1948'de Mahmutpaşa'da 240 adet pamuklu ve yünlü dokuma atölyesi bulunuyordu. Hâlâ el dokuma tezgâhlarıyla çalışan atölyeler bulunmakla beraber, çoğu atölye otomatik tezgâhlarla çalışıyordu. Rapor, belki biraz da abartıya kaçarak, Mahmutpaşa'da bulunan otomatik tezgâh sayısının Defterdar Fabrikası'ndaki sayıya eşit olmasına rağmen üretim verimliliğinin Defterdar ve Hereke Sümerbank fabrikalarından yüzde 50 daha fazla olduğunu iddia ediyordu. Dahası rapora göre bölgedeki üretim, tüm ülkedeki yünlü kumaş üretiminin yüzde 35-40'ını karşılıyordu.[4]

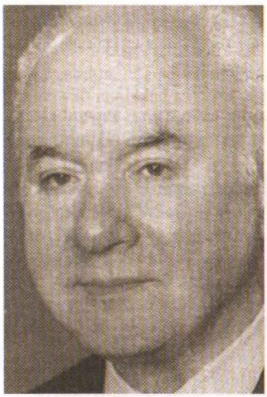
Bölgede küçük sanayi 1950'lerin ilk yarısında hızla büyümeye devam etti. Mahmutpaşa Küçük İşverenler Sendikası'nın sunduğu bilgilere göre 1954 yılında bölgede İş Kanunu kapsamı dışında faaliyet gösteren 400 kadar dokumacılık yapan işyeri mevcuttu ve otomatik tezgâhların sayısı 500 civarındaydı. Çoğu 1-3 işçi istihdam eden bu küçük dükkânlarda çalışan işçi sayısı 2.300'ü buluyordu.[5] Bölgede tekstil sektörünün diğer dallarında istihdam edilen işçi sayısı da buna yakındı. Belirtmek gerekir ki 1952 yılından sonra 4 ile 9 arasında işçi çalıştıran işyerleri de İş Kanunu kapsamına alındığı için bu rakamlar küçük ölçekli şirket sayılabilecek pek çok işyerini dışarıda bırakıyordu. Sabahaddin Zaim'e göre 1950'lerin ortasına gelindiğinde bölgedeki tekstil işyerlerinin sayısı 900'e yaklaşmaktaydı.[6] Aşağı yukarı aynı zamanlarda Kemal Sülker de İş Kanunu kapsamı dışında dokuma ve diğer tekstil kollarında çalışan işçi sayısını 8.000 olarak tahmin ediyordu. Sülker'e göre işverenler 1952'den sonra işyerlerini bölerek, çalıştırdıkları işçi sayısını dördün altında tutmak suretiyle kanun kapsamı dışında kalmışlardı.[7]

DOKUMA ATÖLYELERİNDE EMEK SÜRECİ VE ÇALIŞMA ŞARTLARI

Eldeki arşiv kaynakları yanında dönemin gazeteleri ve tanıklıklardan faydalanarak Mahmutpaşa küçük dokumacılık sanayiinde ticaretin ve emek sürecinin nasıl örgütlendiğine dair detaylı bir resim çıkarmamız mümkün. 1947 yılında TBMM Çalışma Komisyonu içinde bir grup milletvekilinin tüm Türkiye'deki çeşitli işyerlerini gezerek hazırladıkları bir raporda Mahmutpaşa'daki küçük sanayi işletmeleri de geniş bir yer tutuyordu.[8] Rapora göre Mahmutpaşa'daki hemen bütün dükkânlarda sağlık koşulları çok kötüydü. Yüksek rutubet ve havasızlık bütün işyerlerinde gözlemlenebiliyordu. Çoğunluğu Bizans veya Osmanlı döneminden kalan han ve hamamlarda kurulu işyerlerinde duş, istirahat ve soyunma odaları, tuvalet bulunmazdı.[9] Yoğun çocuk emeği sömürüsü buradaki atölyelerin diğer bir ortak özelliğiydi. Rapor için Mahmutpaşa ve çevresini gezen bir milletvekili işyerlerinin sıhhi sefaletinden o denli etkilenmişti ki kişisel duygularını not etmekten kendini alamamıştı:

> *"Biz mağarada çalışıyoruz. Rengimizin sarılığı bundandır. Bir deri bir kemik kalmışsak bu her gün 16 saat çalışmamızdandır. Doktora gitmeye korktuğumuzu söylesek inanır mısınız? Çünkü bize "Veremlisiniz" diyeceklerini biliyor ve bu korkunç hakikati duymak istemiyoruz."*

"(B)u mensucat yerlerini gördükten sonra mecliste Çalışma Bakanlığı'nın üç amele çalıştıran iş yerlerine kadar İş Kanununun Çalışma Bakanlığı Hukuk Müşaviri Muslih Fer'in kanuni müdafaasına karşı bu iş yerlerini görmemiş olmam dolayısıyla sert ettiğim itirazlardan dolayı şimdi utanır vaziyette olduğumu bildirmek vicdanımın bir ifadesidir. Ben hatta şimdi

İleriki yıllarda işçi sınıfı mücadelesi içinde önemli görevler üstlenecek üç genç sendikacı, Avni Erakalın, Şaban Yıldız ve Celal Beyaz, gece çalışmalarını durdurmak için 1953'te Mahmutpaşa'daki atölyelere ani ziyaretler düzenlemeye başladılar.

bu yerleri gördükten sonra yaralı bir insan sıfatıyle amele adedini hesap etmeyerek bir kişi dahi çalışsa kendi hayatı ve milletin malı olmak hesabıyle imha ve israftan korunma kasdıyle Çalışma Bakanlığının Kanuni mevzuatı arasına girmesini istemek vaziyetindeyim."[10]

Dönemin gözlemcileri açısından Mahmutpaşa tekstil sanayiinin en dikkat çeken yönü emek maliyetlerini düşürmek ve daha yüksek kârlılık oranlarına ulaşmak amacıyla yoğun bir biçimde çocuk emeği kullanılmasıydı. İşverenler, dokumacıların yetişkin işçilere ödenenin yarısı ücretle çalışan erkek çocuklarını istihdam etmeyi özellikle tercih ediyorlardı. Çocuk işçi istihdam etmek Muamele Vergisi'nden kaçmayı da sağlıyordu.[11] Talebin yüksek olduğu dönemler dokumacıların eşleri de ücretsiz aile emeği olarak çalıştırılıyordu.[12] Orhan Tuna'nın daha savaş yıllarında küçük dokuma atölyeleri üzerine gözlemleri ağır iş yükünün çocuk işçilerin bedenleri üzerindeki etkilerini şöyle özetliyor:

"Bu istismar ücretlerin azlığından başka, bir de çalışma şartlarının son derece gayri sıhhi ve kontrolsüz olmasından tezahür etmektedir... Umumiyetle her dükkânda 5-8 tezgâh vardır ki bu hal dar ve karanlık çalışma yerinin hava vaziyetini pek ağırlaştırmaktadır. Dükkânlarda görülen yüzlerce çocuğun çalışma vaziyetini anlatmak fecaati dolayısıyla pek müşküldür. Umumiyetle gözleri hasta, yüzleri yaralı ve vücutları cılız olan bu yavruların yaşları 14'ü geçmemektedir. 9-10 yaşlarında yüzlerce çocuğa tesadüf edilir. Gıdasız çalışmanın muttarit ve yeknesak gidişine katlanan bu çocuklarda, işlerinin itiyat ettirdiği ve çalışmadıkları zaman da mütemadiyen tezahür eden baş ve ayak hareketleri görülür. Dururken sallanmaktadırlar."[13]

Mahmutpaşa dokuma atölyelerinde emek verimliliği çok yüksek olmakla birlikte üretimin örgütlenme biçimi ve teknik yapısı işverenler açısından daimi sorunlar yaratıyordu. Bir defa II. Dünya Savaşı sonrasında büyük mensucat firmalarının aksine Mahmutpaşa atölyelerinde teknolojik yenilenmenin olmaması makineleşme ve otomasyon yoluyla iş disiplininin sıkılaştırılmasına engel oluyordu. İkinci sorun emek piyasasının yapısıyla alakalıydı ve vasıflı ve deneyimli dokumacıların çok zor bulunmasından kaynaklanıyordu. Emek piyasasının dar olması dokumacılara üretim süreci üzerinde, özellikle de işin hızının belirlenmesinde daha fazla kontrol gücü sağlıyordu. Bu nedenlerle işverenler ancak zora başvurarak[14] ve çalışma sürelerini uzatarak verimliliği yükseltmeye çalışıyorlardı. Dönemin basınına da yansıyan işverenlerin adaletsiz ve baskıcı davranışları işçiler arasında sürekli bir şikâyet kaynağıydı.

Verimliliği artırma yönündeki bu baskılar Mahmutpaşa'da hüküm süren fason üretim düzeniyle yakından bağlantılıydı. 1950'lerin başında bölgedeki atölyelerin yüzde 85'i fason imalat sözleşmeleri imzalamıştı. Mahmutpaşa'da fason üretim çoğunlukla metre başına önceden saptanmış bir fiyat karşılığında toptancı tüccarların sağladığı iplik ve diğer hammaddelerle yapılıyordu.[15] Ancak Adalet Mensucat gibi büyük firmalar da fason üretimi tercih edebiliyorlardı. 80 adet yünlü dokuma tezgâhına sahip olan Adalet Mensucat 1950 yılında dokuma atölyesini küçültme ve Mahmutpaşa'da fason üretim yaptırma kararı almıştı. Bunun başlıca nedeni tecrübeli dokumacıların Mahmutpaşa'da yoğunlaşmış olmasından dolayı işçilik maliyetlerinin çok yüksek olmasıydı.[16] Fason üretim sisteminde belirli bir zaman dilimi içinde sipariş yetiştirme zorunluluğu, küçük işletme sahiplerinin çalışma saatlerini uzatarak ve örtük zaman sınırları koyarak bu baskıyı dokumacıların üzerine yüklemelerine neden oluyordu.

Mahmutpaşa'da standart bir işgününden bahsedilemezdi. Atölyelerde saat ve büyük fabrikalarda o dönem hızla yaygınlaşan kart basma makineleri yoktu, mesai ölçümü yapılmazdı. İş genelde sabah çok erken başlar ve gecenin ilerleyen saatlerine kadar devam ederdi. Bölgedeki pek çok işyeri akşam dokuz civarı kapanırken hanların kapıları açık tutuluyor ve işçiler saat 11'den sonra tekrar çalışmaya başlıyorlardı. Sektörde sezon olarak adlandırılan, talebin yüksek olduğu dönem-

lerde çalışma süreleri günde 16 saate kadar çıkabiliyordu. Dokumacılar Mahmutpaşa'yı işçilerin bedenlerini ve ruhlarını ezen bir "öğütme makinesi"ne benzetiyorlardı:

"Biz mağarada çalışıyoruz. Rengimizin sarılığı bundandır. Bir deri bir kemik kalmışsak bu her gün 16 saat çalışmamızdandır. Doktora gitmeye korktuğumuzu söylesek inanır mısınız? Çünkü bize "Veremlisiniz" diyeceklerini biliyor ve bu korkunç hakikati duymak istemiyoruz."[17]

Tekstil Sanayi İşçileri Sendikası Mahmutpaşa Şubesi'nin 1950 yılındaki kongresinde günde 13 saat çalıştırılan çocukların durumlarına dair çok fazla örnek verilmişti. Kongrede İş Kanunu kapsamı dışında tutulmanın yarattığı sorunlar ve hafta sonu ve bayram tatillerinin olmaması da işçilerin en fazla dillendirdiği meseleler olarak kaydedilmişti.[18] Dokumacılar her fırsatta gayri sıhhi çalışma şartlarından da şikâyet ediyorlardı. "Mahmutpaşa meselesi"ni çok yakından takip eden Kemal Sülker, hasta görünümlü bir dokumacının işçilerin ortak taleplerini şöyle ifade ettiğini aktarıyordu: "Mahmutpaşa'da bir sağlık kampanyası başlatılmalıdır. İşçiler kurtarılmalıdır."[19] "İş Kanunu'ndan kaçan işyerine verem girer" diyen bir başka dokumacı da işçilerin salgın hastalıklarla çalışma koşulları arasında doğrudan ilişki kurduklarını gösteriyordu.[20]

Çalışma şartlarının bu denli kötü olmasına ve büyük firmaların sürekli olarak dokumacı talebinde bulunmasına rağmen, işçilerin Mahmutpaşa'da çalışmaya devam etmesini sağlayan en önemli faktör burada önerilen ücretlerin görece çok yüksek olmasıydı. 1940'ların sonunda deneyimli bir dokumacı günde 8 lira kazanabiliyordu ki bu pek çok büyük firmanın önerdiği ücretin iki katıydı.[21] 1954'te Mahmutpaşa atölyelerinde dokumacılara ödenen ortalama saat ücreti 930 kuruştu. Bu o zaman tekstilde ödenen en yüksek ücretti ve kalifiye dokumacıların bu bölgedeki işyerlerinde toplanmasının başlıca sebebiydi.[22]

1949 yılında bir dokumacı, "her gün bir ileri bir geri sekiz bin mekik atıyoruz. Günde 8 lira alanlarımız oluyor. Ama yerin dibine batsın bu kazanç"[23] diye sızlanarak, kendisi gibi arkadaşlarının da istifa edip Mahmutpaşa dışında bir iş tutmayı düşündüklerini söylüyordu. Buna rağmen dönemin tanıklıkları dokumacıların çoğunun, uzun çalışma süreleri ve işverenin iş ritminin artırılması yönündeki sürekli baskılara rağmen, yüksek ücretlerden dolayı Mahmutpaşa'da kaldıklarına işaret ediyor. 1950'lerin başlarında Tekstil İşçileri Sendikası'nı Mahmutpaşa'da örgütleyen sendikacılardan bir tanesi olan Avni Erakalın'a göre bölgedeki dokumacılar daha rahat çalışma şartları sunan büyük firmalardan gelen teklifleri kabul etmiyorlardı. Erakalın, işverenlerin 1952'den sonra İş Kanunu'ndan kaçmak için işyerlerini bölerek bazı dokumacıları kendilerine ortak yapmalarının da işçilerin çalıştıkları işletmeye bağlılıklarını artıran bir faktör olduğunu söylüyor.[24]

"MAHMUTPAŞA DOKUMACILARININ DAVASI"

Ancak dokumacılar kendilerine dayatılan çalışma koşullarına boyun eğmediler. 1940'ların sonu ve 1950'lerin ilk yılları boyunca çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve işverenleri çalışma saatlerini kısaltmaya zorlamak için büyük mücadeleler verdiler. İlgili kamuoyu tarafından "Mahmutpaşa dokumacılarının davası" olarak bilinen ve takip edilen bu mücadeleler dönemin en önemli işçi hareketlenmelerinden bir tanesiydi.[25] Gerçi grev yasaktı ve parçalı işyerlerinde fiili olarak iş bırakmaya gitmek de çok zordu. Mahmutpaşa atölyelerinin çoğu çalışma mevzuatının kapsamı dışında kaldığı için buralarda çalışan işçiler iş ihtilafı çıkarmak gibi yasal yollara başvurma imkânına da sahip değildi. Ama 1952 yılında birçok işçi İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası'na[26] üye oldular ve sorunlarının acilen çözülmesi için bir beyannameyi kamuoyuna sundular. İşçiler, İş Kanunu'na dâhil edilmemeleri ve sorunlarının çözülmemesi durumunda açlık grevine gideceklerini de duyurdular.[27] Dokumacıların toplu halde iş bırakabilecekleri ve açlık grevi başlatabilecekleri yönündeki haberler dönemin gazetelerinde de geniş yer buldu.[28]

1953 yılında dokumacılar "8 saat iş, 8 saat dinlenme ve 8 saat uyku" için kampanya başlattılar. Sendikanın inisiyatifiyle, Mahmutpaşa kahvehanelerinde ve Aksaray Türk Ocağı salonunda kampanyanın talebini duyuran bir dizi toplantı yapıldı. Bu sırada sendika da meseleyi meclise taşımaları için İstanbul milletvekilleriyle yoğun görüşmeler yapıyordu.[29] Bunun üzerine bir grup milletvekilinin Mahmutpaşa'ya gelerek buradaki işyerlerini gezmesi kamuoyunun ilgisini iyice artırmıştı.[30]

Bütün bu gelişmeler üzerine sendika, Mahmutpaşa'da geniş bir örgütlenme çalışması başlattı. Dokumacıların başlattığı 8 saat kampanyası, bölgede çalışan ayakkabı işçileri arasında da yankı bulmuştu. İleriki yıllarda işçi sınıfı mücadelesi içinde önemli görevler üstlenecek üç genç sendikacı, Avni Erakalın, Şaban Yıldız ve Celal Beyaz, gece çalışmalarını durdurmak için Mahmutpaşa'daki atölyelere ani ziyaretler düzenlemeye başladılar. Avni Erakalın'a göre bu baskınların iki amacı vardı. Bunlardan biri gittikleri işyerlerindeki işçileri örgütleyerek, sendikanın gece çalışmama kararına uymaları için onları ikna etmekti. İkinci olarak işverenleri sürekli olarak rahatsız edip işyerlerini gece kapatmaya zorlamayı amaçlıyorlardı. Bu baskınlar çoğu zaman işverenlerin polisi çağırmasıyla karakolda sonuçlanıyordu.[31] Kimi zamanlarda da sendikacılar işyerlerine polisi çağırıp Hafta Tatili Kanunu'na aykırı olarak işçi çalıştırdıkları yönünde zabıt tutturuluyordu.[32] Ancak sendikacıların bu militan ve sabırlı mücadeleleri sonrasında, İstanbul Belediyesi'ne gece birden sonra çalışmanın engellenmesi yönünde bir karar aldırılabildi. 1953 yılının sonlarında yine belediyenin yetkisinde ama sendikacıların da katıldığı özel kontrol ekipleri Mahmutpaşa'da gece denetimleri yapmaya başladılar.

Sendikadan gelen baskı ve belediyenin gece yarısından sonra yaptığı kontroller o derece arttı ki Mahmutpaşa Motorlu Küçük Dokumacılar Kooperatifi öncülüğünde bir grup işveren, atölyelerini denetimden uzak tutabileceklerini düşündükleri Rami-Topçular'a taşıdılar.[33] 1954'ün sonuna gelindiğinde burada 200 otomatik tezgâhın çalıştığı küçük bir sanayi alanı oluşmuştu.[34] Ancak alternatif bir sanayi bölgesinin kurulması Mahmutpaşa'nın gelişmesini yavaşlatmadı. Zira Mahmutpaşa'nın, Sultanhamam tekstil piyasasına çok yakın olması gibi işverenlerin kolay vaz geçemeyecekleri çok önemli bir avantajı vardı. Toptancı tüccarlar Mahmutpaşa'daki dokuma imalatçılarıyla çalışmayı sürdürdüler.

1956'ya gelindiğinde bölgede 1.000'e yakın işyerinde, 8.000 civarında işçi çalışıyordu. Atölyelerdeki çalışma şartları ise çok fazla değişmemişti. Hafta tatili hâlâ pek çok işyerinde uygulanmıyordu ve çalışma saatleri kısalmamıştı.[35] Grev gibi işverenleri zorlayıcı bir mekanizmanın olmadığı koşullarda kamuoyunun dikkatini çekmek için yapılan 8 saat kampanyasını da sürdürmenin imkânı kalmamıştı. 1955 yılında belediye encümeninin kararıyla işyerlerini denetleme yetkisi mahalli karakollara devredildikten sonra gece kontrolleri azaldı. Basında mahalli karakol polislerin muhtemelen işverenlerle kurdukları ilişkiden dolayı denetimleri ya hiç yapmadıkları ya da üstünkörü dolaşıp çıktıkları yazılıyordu.[36] Avni Erakalın, kendisiyle yaptığımız görüşmede İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nde o dönem sendikalardan sorumlu polis komiseri Hüseyin Çelebi'nin dahi 1950'lerin ortalarında tekstildeki krizden faydalanıp zor duruma düşen işverenlerin tezgâhlarını satın alarak atölye sahibi olduğunu aktarmıştı.

Ancak 8 saat kampanyası ve işyerlerine gece baskınları gibi eylemler Mahmutpaşa dokumacılarına örgütlenmeyi geliştirme ve kolektif taleplerini oluşturma kabiliyeti verdi; sonraki mücadeleler için de önemli deneyimler kazandırdı. Mahmutpaşa işçileri 1950'lerin ikinci yarısında da sendikalaşmaya devam ettiler. İşçi sınıfının geneli içinde gelişen grev hakkı talebinin erken dönemden itibaren kararlı savunucusu oldular. İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası Mahmutpaşa Şubesi'nin 1956 yılındaki kongresinde grev hakkı heyecanla tartışılırken bir dokumacı emek sürecindeki kritik yerinden kaynaklı gücü sınıfsal özgüveni ile birleştiriyordu: "En hassas makineleri kullanmayı bilen bizler grev cihazını da kolayca ve en etkili şekilde kullanabiliriz. İşçi davalarının halli ve haklarımızın korunması için grev şarttır."[37]

DİPNOTLAR

1 Türkiye emek tarihi literatüründen 1950'lere bakışını eleştiren kapsamlı bir tartışma için bkz. Hakan Koçak, "50'leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak", *Çalışma ve Toplum*, no. 18, 2008.

2 Emek tarihçiliğimizin bir hareket tarihi olarak gelişmesinin özcü ve indirgemeci tarihsel anlamlara neden olduğu şu makalede ayrıntılı bir biçimde tartışılmıştı: Yiğit Akın, "Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihçiliğine Katkı: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Kaynaklar", *Tarih ve Toplum (Yeni Yaklaşımlar)*, no: 2, Güz 2005.

3 Kemal Sülker, "Malımutpaşa'da İşçi ve İşverenlerin Çeşitli Derdi Var," *Gece Postası*, 6 Ağustos 1952; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma", *Cumhuriyetin Harcı. 2. Kitap* içinde, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 443; Muhlis Ete, "Türkiye'de Pamuklu ve Dokuma Sanayi," *İktisadi Yürüyüş*, no: 54, Mart 1942.

4 BCA Katalog no. 490.01/1447.28.2

5 Sabahaddin Zaim, *İstanbul Mensucat Sanayiinin Bünyesi ve Ücretler*. İstanbul: Sermet Matbaası, 1956, s. 120.

6 Age, s. 147.

7 Kemal Sülker, "Mahmutpaşa Dokuma İşçilerinin Ezeli Derdi," *Gece Postası*, 16 Ocak 1956.

8 BCA Katalog no. 490.01/728.495.5.

9 İşçilere göre sağlık ve güvenlik şartlarının en kötü olduğu işyerleri şu hanlardaydı: Uğurlu Han, Büyük Valde Han, Yeni Han, Yeşil Han ve Abut Efendi Hanı. Bkz. Kemal Sülker, "Beşbin Mensucat İşçisi Durumlarını Açıklıyorlar," *Gece Postası*, 15 Ağustos 1949.

10 BCA Katalog no. 490.01/728.495.5.

11 İşgücü piyasasında çocuk emeğine olan talebi artıran muamele vergisinden işverenler kadar işçiler de şikâyetçiydiler. Çocuk emeği sadece bir rekabet unsuru olarak değil, ahlaki bir tehdit olarak da görülüyordu. Bir sendikacının şu sözleri bu algıyı örneklıyordu:
"Muamele vergisinin aile hayatı üzerindeki lena tesirlerini her an görüyoruz. Muamele Vergisi Kanunu iş sahalarımızı daraltıyor. Çalışmayı tehdit ediyor. Bazı işverenlerin vergi korkusundan küçük çocuk çalıştırma işi moda haline geliyor. Bazı işverenler küçük kızları tercih ediyorlar. Ne yaptıklarını bilmeyecek yaşta iş hayatına dökülen kızları iğfal edenler görülüyor. Geçen gün bir akşam gazetesinde yarında çalıştırdığı iki kızı iğfal eden bir işverenin adalete teslim edildiğini okudum." Kemal Sülker, "Mensucat İşçileri Şikâyet ve Dilekilerini Etraflıca Beliritti," *Gece Postası*, 7 Kasım 1950.

12 Kemal Sülker, "Tekstil Asgari Ücretine İşverenlerin Tespit Ettiği 3 İtiraz," *Gece Postası*, 22 Şubat 1958. Sülker tekstil sektöründe istihdam edilenlerin yarısının aile fertlerinden oluştuğunu iddia ediyor.

13 Orhan Tuna, "Sanayide Çocuk Say'i ve Çocuk Say'inin Korunmasına Matuf Mevzuat," *İş Mecmuası*, cilt: 9, no: 34 (Nisan 1943).

14 Dayak ve kötü muamele özellikle çocuklar, geçici işçiler ve yardımcı çalışanlar gibi en korumasız işçilere yönelik bir tehditti. Sendikacılar işverenlerin bu tür davranışları karşılığında en fazla para cezasına çarptırılıyor olmasına dikkat çekiyorlardı. Bkz. *TEKSİF III. Kongre 9-8.1953 – 3-9.1958 Dönemi Raporları* (İstanbul: 1958), s. 24.

15 Zaim, age, s.147.

16 "İşsizlik Meselesi Yeniden Ciddi Bir Mesele Olarak Ele Alınmalıdır," *Gece Postası*, 8 Ocak 1951.

17 Kemal Sülker, "Mahmutpaşa Mensucat Atölyelerinde İnleyenler," *Gece Postası*, 14 Ağustos 1949.

18 BCA Katalog no. 490.01/204.812.2.

19 "Beşbin Mensucat İşçisi Durumlarını Açıklıyorlar", *Gece Postası*, 15 Ağustos 1949.

20 Kemal Sülker, "Büyük İşçi Röportajı," *Gece Postası*, 17 Ekim 1951.

21 1958 yılında tekstil firmalarında kitlesel işten çıkarmalar yaşanırken dahi "dokumacılar karaborsada" idi. Bkz. "İşsizlerin İstanbul'a Akını Davası," *Gece Postası*, 1 Mayıs 1958.

22 Zaim, age, s. 234-235.

23 Kemal Sülker, "Beş bin Mensucat İşçisi Durumlarını Açıklıyorlar," *Gece Postası*, 15 Ağustos 1949.

24 Avni Erakalın ile yapılan mülakat (İstanbul, 20 Mayıs 2010).

25 "İş Kanununa Muhalif Hareket Edenler," *İstanbul Ekspresi*, 8 Eylül 1952.

26 1952 yılında Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası Mahmutpaşa Şubesi'ne üye 1.400 kadar işçi vardı. Mahmutpaşa, sendikanın dördüncü büyük şubesiydi.

27 "Yakında Bütün İşçiler Açlık Grevine Başlayacak," *İstanbul Ekspresi*, 11 Mart 1952.

28 "Dokumacı İşverenler ile İşçiler Arasında İtilaf," *Milliyet*, 11 Ekim 1952; "İşçilerin Açlık Grevi Teşebbüsü," *Milliyet*, 15 Mart 1952.

29 "Mahmutpaşa İşçileri And İçti: 8 Saat Çalışacaklar," *Gece Postası*, 5 Ekim 1953.

30 Kemal Sülker, "Mahmutpaşa'da İşverenlerin de İşçilerin de Çeşitli Dertleri Var," *Gece Postası*, 1 Ağustos 1953.

31 Avni Erakalın ile görüşme (İstanbul, 20 Mayıs 2010).

32 Örneğin bu gece baskınlarının bir tanesinde otuzdan fazla işyeri için tutanak hazırlanıp savcılığa sevk edilmişti. Bkz. "İş Kanununa Muhalif Hareket Edenler," *İstanbul Ekspresi*, 8 Eylül 1952.

33 *İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası 1953-1954 Senesi Faaliyet Raporu* (İstanbul: Faik Paran Matbaası, 1954), s. 12-14; "Topkapı Dışında Dokuma Sitesi Kuruluyor." *Milliyet*, 1 Eylül 1954; "Mahmutpaşa Dokuma Atölyeleri Taşınacak." *Akşam*, 30 Mayıs 1954.

34 Zaim, age, s. 148.

35 Kemal Sülker, "Mahmutpaşa Dokuma İşçilerinin Ezeli Derdi," *Gece Postası*, 16 Ocak 1956; "Mahmutpaşa'da İş Kanunu Hala Neden Yok." *Gece Postası*, 17 Haziran 1957.

36 "Mahmutpaşa'da Kontrol Ekipleri İşi Bıraktılar," *Gece Postası*, 24 Temmuz 1954.

37 "Tekstil İşçileri Grev Hakkı İstiyor", *Milliyet*, 28 Mayıs 1956.

TÜYAP Diyarbakır

Tüyap Tüm Fuarcılık Yapım A.Ş.
www.tuyap.com.tr

TÜRKİYE YAYINCILAR BİRLİĞİ

T.C. DİYARBAKIR VALİLİĞİ

DİYARBAKIR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

DİYARBAKIR

Yazının Kadim Coğrafyasına Yolculuk...

5. KİTAP FUARI

www.diyarbakirkitapfuari.com

20-25 Mayıs 2014

Destekleyen Kuruluş KOSGEB

DEDEMAN DİYARBAKIR

ufi

Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarını Ulusal Kalkınmadan Sorumlu Organizatörler Birliği

Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

K-Q TSE-ISO-EN 9000 TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP DİYARBAKIR

Merkez Ofis - Fuar Alanı: Tüyap Diyarbakır Fuar ve Kongre Merkezi Üçkuyular Mevkii Ergani Karayolu 10.km Diyarbakır
Tel: 0412 339 01 02 (pbx) - **Faks:** 0412 339 03 33 - **E-posta:** tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr

TÜYAP DİYARBAKIR

TÜYAP DİYARBAKIR FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Üçkuyular Mevkii Ergani Karayolu 10. km, Diyarbakır

"Ortadoğu'da Yükselen Güç"

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

SALONLARDAN MEYDANLARA DOĞRU

50'LERDEN 60'LARA İŞÇİ HAREKETİ GREV HAKKININ PEŞİNDE

M. HAKAN KOÇAK

1950'lerde sendikalar miting veya toplantı düzenlediklerinde işçiler bu çağrılara büyük ölçüde uymaktadır. Ancak o yılların öncü sendikacılarından İsmail İnan'ın sözleriyle polis engel çıkardığında durum şöyleydi: "polis kordonlarını aşıp o toplantı düzenlenemez[di], o şuur yoktu." Bu sözler verili bir dönemde geçerli olan eylem repertuarına işaret etmesi bakımından önemlidir. 1960 öncesinde grev hakkı talebinin büyük işçi gösterileri ile gündeme gelmemiş olmasını, ortada verilmiş ciddi bir mücadelenin var olmadığına kanıt sayanlar bunu göz önünde bulundurmalıdır.

Siyasi tarih açısından Türkiye'de 1950'leri, 14 Mayıs 1950 seçimleri ile açılan, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile sona eren Demokrat Parti iktidarı ile sınırlamak yerinde olacaktır. Emek tarihi açısından ise bağımsız sınıf hareketinin ortaya çıktığı "1946 parantezinin" ardından tümüyle güdümlü ya da görece bağımsız sendikaların baskı altında ilk adımlarını attıkları 47-50 arasını ayrı bir kesit olarak ele almak, genel siyasi iklim değişikliğinin sendikalara, işyerlerine yansıdığı; patronajdan sendikal mücadeleye çeşitli stratejileri bir aradakullanarakbölüşüm ilişkilerine müdahale etmeye başlayan işçi sınıfının oluşum sürecinin bazı karakteristiklerinin belirginleştiği, örgütlenmenin geliştiği, uluslararası dinamiklerin daha belirgin biçimde devreye girdiği 1950'li yılları kendi başına bir dönem olarak çalışmak daha uygun olacaktır diye düşünüyorum. Bu dönemin bitiş tarihi olarak da örneğin, bağımsız sınıf hareketinin sembolik bir zirvesini temsil etmesi bakımında 31 Aralık 1961 Saraçhane Mitingi düşünülebilir.

1950-60 arasının toplu çalışma ilişkilerinin ana hukuksal zeminini 1936 tarihli İş Kanunu ve 1946 yılında Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle açılıp, bir yılı bile bulamadan sona eren, sendikal ve siyasal özgürlük ortamının ardından çıkartılan Sendikalar Kanunu oluşturur. İşçilere bireysel olarak, hatırı sayılır düzeyde haklar ve sosyal koruma sağlayan bu rejim, toplu haklar konusunda sınırlandırıcı ve yasakçıdır. Dönem boyunca ufak tefek değişiklikler dışında, esasen CHP tarafından oluşturulmuş olan bu rejimde, temel hiçbir değişiklik yaşanmaz. Soğuk Savaş'ın tırmandığı 1950'lerde Türkiye'de işçi hareketi, anti-komünizmin ve milliyetçiliğin baskın olduğu bir ideolojik iklimde ve gitgide daha çok otoriterleşen Demokrat Parti iktidarı altında gelişimini sürdürmüştür. Tüm bunlar, Türkiye sendikal hareketinin oluşum sürecinde, sonuçları bugüne kadar devam eden karakter özellikleri, doğum izleri bırakmıştır.

EMEK TARİHÇİLİĞİMİZDE 1950'LER

türkiye emek tarihi yazınında, 1950'li yılların deneyimini ihmal etmek, paranteze almak, küçümsemek yönünde yaygın bir eğilim görülür. Türkiye işçi hareketi tarihi üzerine yazılmış belli başlı başvuru kitaplarının birçoğunda 1950'li yıllara ilişkin şaşırtıcı bir suskunlukla, ya da bir "geçiştirmeyle" karşılaşırız. Örneğin, önemli bir derleme çalışmada 40'lı yıllardan doğrudan 1960'lara atlanır,[1] kimilerinde daha uzun bir dönemlendirmenin içinde (1946-1961 veya 1923-1960 gibi) ve hayli sınırlı bir çerçevede[2] (örneğin sadece Türk-İş'in kuruluşu ve siyasi tavrı ya da birkaç gösteri girişimi gibi) yer verilir, tam da bu yıllara odaklanmış bir başkası ilginç biçimde işçilerin mücadelesine ancak birkaç sayfa yer ayrılır ve burada da yalnızca getirilen yasaklar ve "burjuvazinin adamı" sendikacılardan söz edilir[3] vb. Tabii ki bunlar döneme ilişkin külliyatın tamamını oluşturmazlar. Ahmet Makal'ın ağırlıklı olarak dönemin çalışma ilişkilerine odaklanmakla beraber sendikal gelişmelerini de özetleyen yapıtı[4] bize geniş bir bakış açısı sunar. 1950'ler boyunca *Gece Postası* gazetesindeki "İş ve İşçi Âlemi" köşesinde işçi hareketinin sorunlarına yer veren Kemal Sülker'in bu değerli koleksiyonu kütüphane arşivlerinde bekleyen en zengin birincil kaynaklardan birini oluşturur. Sülker'in büyük oranda kendi tanıklıklarına ve topladığı belgelere dayalı olarak hazırladığı kitaplar, dağınıklıklarına ve kimi hatalarına karşın, 50'li yılların işçi hareketine dair zengin ayrıntılar içeren eserlerin başında gelir.[5] 50'li yılları konu edinen birçok çalışma da kitap boyutunda değil, daha çok belli temalara/olaylara odaklanmış makaleler biçiminde karşımıza çıkarlar.[6] Yıldırım Koç'un gerçekleştirdiği sendikacı mülâkatlarının özetlerini derleyerek oluşturduğu iki ciltlik; "Türk-İş Tarihinden Portreler" isimli çalışma ise işçi hareketi açısından döneme dair en canlı malzemeyi içerir.[7] Aziz Çelik'in yakın zamanlarda yayınlanan *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık* adlı kitabı ise dönemin sendika siyaset ilişkilerini ayrıntılı ve özenli bir çalışmayla ortaya koyan en yetkin eserdir. Diğer taraftan dönemin akademisyenlerince ortaya konan makale ve kitaplar da önemli bir birikimi temsil ederler. İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Kürsüsü hocalarının makaleleri, Sosyal Siyaset Konferans dizisi içinde sundukları tebliğler ve yazdıkları kitaplar hem tanıklıklar ışığında hem de akademik bakışla dönemin işçi hareketine ışık tutar. Aralarından öncelikle Orhan Tuna'nın ismi zikredilebilir. 1950'li yıllarda sayıları hızla artan sendika dergi ve gazeteleri henüz yeterince değerlendirilmemiş birincil kaynaklardır. Ülkenin birçok kentinde, pek çok sendika tarafından çıkarılan onlarca yayın işçi hareketinin derinlemesine çalışılması için gerekli muazzam bir kaynak oluştururlar.

Sayılan bu kıymetli kaynakların varlığına karşın, 50'lerin, işçi hareketi tarihlerinde ayrıntılı biçimde yer almayan bir dönem olması dikkate değerdir. Cahit Talas'ın (50'li yılları kastederek); "Bu dönemde sendikacılık hareketi yeterince bir savaşım da vermemiştir. Türk sendikacılık hareketinin altın dönemi 27 Mayıs Devrimi ile başlar"[8] değerlendirmesi; Yıldırım Koç'un "bu dönemde grev hakkı da olmayan sendikal hareket ise işçilere fazla bir yarar sağlamadı"[9] saptaması; Şehmus Güzel'in (dönemin işçi örgütlenmelerini değerlendirirken yaptığı) "sendikalar genellikle yalnızca toplumsal yardımlaşma faaliyetleriyle uğraşmış, ekonomik ve siyasi faaliyetler özellikle sosyalist eğilimde siyasi faaliyetler ihmal edilmiştir"[10] şeklindeki yorumu emek tarihimizin döneme ilişkin hâkim yaklaşımını yansıtırlar.

D. Partî Vilâyet idare Heyetindeki muamma hâla çözülemedi !

GECE POSTASI

Günlük Mustakil gazete

O. Köprülünün istifası henüz katî değilmiş

İSTANBUL İŞÇİ SENDİKALARI BİRLİĞİNİN TOPLANTISI DEVAM EDİYOR

İşçiler Dert Döktüler !

1 Grev hakkı tanınmalı 2 İş Kanunu tadil edilmelidir ! 3 Aşarî ücret bütün iş yerlerine şamil olmalı 4 Sendika muhtariyeti Ana Yasa teminatına alınmalıdır

Kongrede müdecilere şiddetle hücum edildi

TİCARET ve SANAYİ ODALARI BİRLİĞİ GİDER VERGİSİNDE FİKRİNİ BİLDİRDİ

Beyana Tabi Mal listeleri hazırlandı

Vali Dün Sehirde "El Baskını" Yaptı

Etçiler Bugün İşi Açıklıyacak

Vergi nisbetleri yeniden tesbit edildi

Yarından sonra kahve bollaşıyor

Elektrikli tren yolunun takviyesine başlandı

Yaylalar Tecziye Edilecek

Çalışma vekili yarın mühim demeç verecek

Gece Postası, 29 Nisan 1956.

İŞÇİ HAREKETİ AYAKLARI ÜZERİNE DİKİLİRKEN

Oysa yetersizliklerine, içinde devindiği baskıcı ortama ve üzerine bastığı yetersiz hukuksal zemine rağmen 1950'li yıllar boyunca canlı ve gelişen bir işçi hareketi olduğu söylenmelidir. O sırada yürürlükte olan mevzuat çerçevesinde yalnızca işkolu sendikaları olarak değil; işyeri sendikaları, yerel birlikler ve federasyonlar halinde örgütlenen işçi hareketi dağınık ve amatördür belki ama günümüze göre daha idealist kadrolar eliyle yönetilmektedir. O yıllarda Türkiye'nin her tarafında irili ufaklı birçok sendika kurulur. Dahası günümüzde sendikal örgütlülüğün varlığının şaşırtıcı gelebileceği; simit fırını çalışanları, lokanta garson-

Yaklaşık 100.000 işçi grev hakkı için 31 Aralık 1961'de Saraçhane'de bir araya geldi.

Cumhuriyet gazetesi 8 Şubat 1956.

İşçiler Çalışma Vekiline dün cevab verdiler

Grev hakkının henüz erken olduğu yolundaki beyanat işçi teşekküllerinde hakb bir teessür uyandırdı, buna karşı tebliğ ve demeçler neşredildi

Grev Hakkı

Muhalefette bulunduğu yıllar boyunca, Demokrat Parti, işçilere grev hakkı tanınmasını yorulmak bilmez bir gayretle savunuyordu. Büyük şehirlerde, endüstri bölgelerinde işçi kalabalıkları önünde nutuk söyliyen sayın kurucular bu noktayı hiç unutmazlar, iktidara geldikleri zaman grev hakkını mutlaka tanıyacaklarını vaadederlerdi. Oysa ki, altı yıldanberi iktidarda bulunan Demokrat Parti grev hakkını bugüne kadar kanun haline getirip bir türlü

Çalışma Vekili Mümtaz Tarhanın bütçe komisyonunda işçiden, amele diye bahsetmesi ve grev hakkının tanınmasının erken olduğu yolunda yapmış olduğu konuşma, şehrimiz işçi muhitinde üzüntü yaratmıştır.

İşçiler, dün akşama kadar bağlı oldukları sendikalara müracaat ederek, kendilerine kanunen işçi ismi verildiği halde, amele denilmesinin sebebini sormuşlardır.

Grev hakkı meselesine gelince, Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Federasyonu Başkanı Bahir Ersoy, dün bu mevzuda kendisile görüşen gazetecilere şunları söylemiştir:

«— Sayın Mümtaz Tarhanın Çalışma Vekili oluşu, hukuki anlayışı tam ve sosyal esprisi mevcud bir insanın iş başına gelmiş olması mü

— Arkası Sa. 5, Sü. 4 te —

Çalışma Vekili Mümtaz Tarhan

ları, müzisyenler gibi kesimlerin kendi sendikalarını kurmuş olduklarını görürüz. İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Ankara, İzmir, Hatay, Bursa, Diyarbakır gibi kentlerde kurulan il düzeyindeki sendika birliklerinin ve Karadeniz'de, Ege'de, güneyde oluşturulan bölgesel birliklerin sağladıkları yerel dinamizm, bugünden geriye baktığımızda Anadolu'nun genelinde imrenilecek bir düzeydedir. Türkiye'nin ilk konfederasyonlaşma süreci de bu dönemin başında yaşanmış ve 1952'de Türk-İş'i ortaya çıkartmıştır.

1951'de 137 sendikada örgütlü 110 bin işçi varken, 1960'ta 432 sendikada örgütlü 282 bin işçi bulunmaktadır. 1960 itibariyle, İş Kanunu'na tâbi işçilerin %34'ü, toplam ücretlilerin ise %11'i sendikalarda örgütlü görünmektedir.[11] Bu oranlar günümüzün işçi sendikalarının örgütlülük rakamlarından aşağı değildir. *Gece Postası*, *İşçi Hakkı* gibi büyük ölçüde işçilere yönelik ya da sayfalarında onlara geniş yer veren ulusal gazeteler, yerel işçi gazeteleri, çok sayıda sendika gazetesi/dergisiyle yaygın bir işçi basınının ve dolayısıyla işçi kamuoyunun oluşmasını, işçilerin hem seçmen hem de parti üye ve yöneticileri olarak etkin bir siyasi katılım düzeyine gelmelerini, oldukça donanımlı sendikal yönetici kadrolar oluşmasını sağlamıştır. Demokrat İşçi Partisi, Vatan Partisi gibi sol partilerden ya da Hürriyet Partisi gibi muhalif partilerden aday olan ya da buralarda görev alan öncü işçilerin bağımsız politik bir işçi hareketinin ve işçi partisinin ilk arayışlarını gerçekleştirmiş olmalarını ölçü alırsak, 50'li yıllarda işçi sınıfı oluşumu açısından genel kabullerden çok daha fazla birikimin oluştuğunu ve mesafenin alındığını söyleyebiliriz.

İş ihtilafları, işyerindeki ücret, sosyal haklar, prim vb. pek çok konuyla ilgili kazanımların sağlanabildiği, işçiye işverenle pazarlık imkânı sağlayan süreçlerdir. Zorunlu tahkime dayalı bu sistemin bugünkü toplu sözleşme düzeni ile karşılaştırılması mümkün ve doğru olmasa da, o dönemin koşullarında sınıf mücadelesinin işyeri düzeyindeki en önemli araçlarından birisi olarak değerlendirilmelidir. Bu ihtilaflarda taraf olmak, sonundaki maddi kazanımlar hangi boyutta olursa olsun, örgütlü işçiler için muazzam bir eğitim ve özgüven sağlamıştır. 1951-1960 yılları arasında 1.104 iş ihtilafının çıktığı[12] düşünülürse böyle bir deneyimi yaşayan işçi sayısının on binlerce olduğu görülür, bu azımsanacak bir sayı değildir. Yüksek Hakem Kurulu'na giden ihtilaflardan 2/3'ünün işçiler lehine sonuçlandığı da[13] düşünülürse bu deneyimlerin değeri daha da artar. Örneğin 1951 yılında İstanbul'da İl Hakem Kurulu'na gelen iş ihtilaflarının kapsadığı işçi sayısının, dönemin toplam sendikalı işçi sayısının yarısına ulaştığı ve o sırada İl Hakem Kurulu'nun ortalama olarak %15-20 dolayında zam oranları sağladığı yönündeki verilere bakıldığında, Alpaslan Işıklı'nın; iktidarın dönemin sendikalarını, "başlıca fonksiyonları devlet ve hükümet büyüklerine bağlılık telgrafları çekmekten ibaret olan kuruluşlar haline gelmelerini geniş ölçüde sağladığı"[14] saptamasına katılmak imkânsız hale gelir. İş ihtilaflarının büyük bölümünün sendikalarca çıkarıldığı ve yürütüldüğü unutulmamalıdır. Ayrıca görece güçlü ve etkin kimi sendikalar, sözlü veya yazılı kolektif akitler (toplu sözleşme), davalar ve bakanlık, hükümet nezdinde yürüttükleri görüşmeler yoluyla da üyelerine önemli kazanımlar sağlamışlardır.[15]

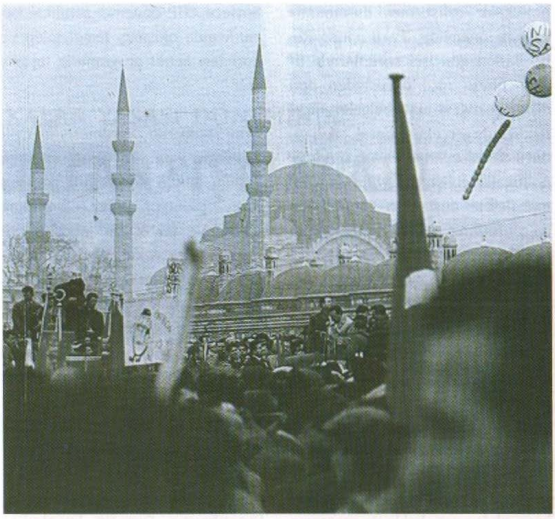
"GREVSİZ SENDİKA CEREYANSIZ AMPULDEN FARKSIZDIR"

1936 İş Kanunu'nda açıkça yer verilen grev yasağı, 1947'de çıkan Sendikalar Kanunu'nda da sendikalara greve teşvik cezası getirilerek pekiştirilmiştir. 1950'de seçimler öncesinde grev hakkını savunan, hatta programında yer veren DP iktidarda olduğu yıllar boyunca birkaç kez hazırladığı grev kanunu taslaklarını hiçbir zaman meclis gündemine taşımaz ve "henüz Türkiye sanayinin ve işçi sınıfının grev için gerekli güce, olgunluğa ulaşmadığı" biçiminde özetlenebilecek argümanlarla grev yasağını devam ettirir. Buna karşılık grev hakkı dönem içinde giderek işçi hareketinin hemen tamamı tarafından sahiplenilen ve savunulan bir temel hakka dönüşmüştür. Hem Mayıs 1950 seçimleri öncesi hem de sonrası, o dönem desteklediklerini partinin politikalarına gözü kapalı bağlılığa dönüşmüş partizanca tutumlar alarak zaman zaman kamuoyuna "grev istemediklerini" beyan eden sendikalar/sendikacılar gibi tuhaflıklara rastlansa da, grev hakkı dönemin ortalarına gelindiğinde işçi hareketinin içindeki farklı partilere mensup

aktörlerce benimsenmiş ve ısrarla savunulur duruma gelmiştir.

Dönemin en aktif işçi hareketi odağı olan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (İİSB) her çalışma dönemi raporunda grev hakkı için yapılan çalışma ve girişimlere değinir. Birliğin 1953-1954 Devresi Faaliyet Raporu'nda üzerinde titizlikle durulan grev hakkının bu dönemde de tanınmamış olmasından duyulan üzüntü dile getirilir. Birlik yönetimi grev hakkını ilk tanıyan hükümet olarak işçi tarihinin özel sayfalarına geçme fırsatı olduğunu ve kendilerinin bu tutumu Adnan Menderes Hükümeti'nden beklediklerini belirtir. 1954-1956 raporunda ise grev hakkı konusuna daha geniş yer ayrılır. "Grevsiz sendikaların cereyansız ampulden farksız olduğu" belirtilerek, Batı demokrasilerinde asırlık mazisi olan grevin Türk işçisine de verilmesinin gerekliliği vurgulanır. Ancak bu arada talep edilenin siyasi grev olmadığı, bu tür grevlerin başka ülkelerde yıkıcı sonuçlar doğurduğu da belirtilir.

İİSB 1955 yılı 20 Şubat'ında grev hakkı için bir kampanya başlatır. Kampanya, birlik merkezinde üye sendika yöneticilerinin katıldığı bir basın toplantısı ile açılır. Sonrasında sendika kongrelerinde yapılan konuşmalarla yaygınlaştırılır. Konuyla ilgili bir heyet Ankara'ya gönderilerek milletvekilleriyle, eski ve yeni çalışma bakanlarıyla görüşmeler yapar. Birlik merkezini ziyaret eden siyasi parti liderlerinden de grev hakkı konusunda çalışma yapmaları talep edilir ve konuyla ilgili kanun teklifi hazırlanacağı yönünde taahhütler alınır. Kampanyanın etkisiyle gazete ve dergilerde akademisyenler ve yazarlar tarafından yüzlerce makale kaleme alınır. Böylece geniş bir kamuoyu oluşturulması başarılır ve grev hakkının verileceği yönünde beklentiler artar. Nitekim dönemin Çalışma Bakanı Hayrettin Erkmen yıllar sonra anılarında, o sıralarda kendisini ziyaret eden sendika liderlerine grev hakkıyla ilgili kanun tasarısını gösterdiğini, ancak "kendilerine grevdeki işçiyi nasıl besleyeceksiniz" sorusunu yöneltmiştir.[16]

1961 tarihli Saraçhane Mitingi, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin kapanmadan önce düzenlediği son etkinlikti.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt 2, s. 59.

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin, birlik mutemedi Şaban Yıldız'a verdiği kimlik kartı.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt 2, s. 58.

terek sendikaların mali güçsüzlüklerine işaret ettiğini aktarır. Bakan her şeye rağmen tasarıyı Bakanlar Kurulu'na götürmüştür. Ama burada zamansız olduğu yönünde görüşlerin hâkim olması, ardından da Başbakan Menderes'in tasarıyı zamanı gelince görüşürüz demesi yüzünden tasarı rafa kalkmıştır. Dönem içinde hükümetin grev hakkı konusunda tutarsız ve çelişkili yönelimleri olduğu görülür. Gazetelerde zaman zaman hükümet yetkililerinin ağzından grev için erken olduğu yorumu yapılırken, bir süre sonra da konuyla ilgili kanun tasarılarının hazırlandığı bilgisi verilir.

Emek tarihimizde Demokrat Parti'nin muhalefet yıllarındaki taahhütlerine karşın iktidar döneminde grev hakkını tanımaması, bu yönde attığı adımları hep sonuçsuz bırakması üzerinde yoğun olarak durulmuştur. Ama sendikaların üye ve yöneticileri ağırlıkla DP yanlısı olmasına rağmen, grev hakkının tanınması yönünde aldıkları tutumun, gösterdikleri çabaların yeterli ölçüde konu edildiği söylenemez. Yakın zamanda yayınlanan *Camın İşçileri - Paşabahçe İşçilerinin Sınıf Olma Öyküsü* adlı kitabımızda konuyla ilgili örneklere yer verilmiştir.[17] Kitapta ele aldığımız Paşabalçı'de kurulu İstanbul Cam-İş Sendikası'nın ve aktivistlerinin konu hakkındaki tutumları bu duruma iyi bir örnek oluşturur. Üye ve yöneticileri arasından DP'lilerin çoğunluğu oluşturduğu sendikanın yayın organı *Cam-İş* dergisinde konuyla ilgili haberler yer alır. 20 Şubat 1955'te İİSB'nin grev hakkının tanınması için başlattığı kampanya toplantısında sendika adına söz alan Cemil Gider, grevin bazılarının düşündüğü gibi yıkıcı değil, yapıcı ve sanayiyi geliştirici olduğuna değinerek; gayri meşru ve siyasi değil, meşru ve iktisadi grev hakkı istediklerini ifade eder.[17] Sendika dergisinin sayfalarında çalışma bakanının grev aleyhindeki sözleri şiddetle eleştirilir,[18] "grev hakkı istiyoruz" sloganıyla biten yazılar kaleme alınır.[19]

Demokrat Parti'nin işçiler için açtığı siyaset alanının ve işçilerin seçmen olarak gücünü fark eden muhalefetteki CHP'nin de işçilere yönelik

politikalar geliştirmek durumunda kalması önemlidir. Parti içinde Rebii Barkın gibi işçi sorunlarıyla ilgilenenlerin 1950 öncesinden beri dikkat çektiği ve arşiv belgeleri incelendiğinde gerçekte giderek etkili olduğu da anlaşılan işçi sınıfına dönük politikalar geliştirme yönelimi CHP muhalefete düştükten sonra daha da güç kazanır. CHP lideri İnönü'nün işçi kenti Zonguldak'taki söylevi; "İşçi meselesi en büyük davamızdır" başlığını taşır.[20] Yine İnönü, katıldığı İİSB toplantısında; "grev hakkı geç kalmış meselelerimizden birisidir" demektedir.[21] Diğer yandan da 1953 programı ile CHP, ilk kez ekonomik ve sosyal sorunlara ağırlık vermeye başlamış ve somut koşulların baskısı altında hareket etmek zorunda kalmıştır. Öyle ki o güne kadar şiddetle karşı çıkılan grev hakkı da programa alınmaktadır. Partinin 1954 yılındaki seçim afişlerinden birinin sloganı şöyledir: "İşçi!.. hür dünya işçisinin bütün haklarına kavuşacaksın!". 1958 tarihli bir başka afişte artık sağlanacak hakların neler olabileceği de netleşmiştir: "İşçi vatandaş sendika hürriyetini, ücretli senelik izni, grev hakkını, işsizlik sigortasını sana CHP sağlayacak". 1959 yılındaysa ünlü İlk Hedefler Beyannamesi'nde grev hakkına da yer verilir. Beyannamede ortaya konan taahhütlerin ayrıntılı kanun tekliflerine dönüştürülmesi sürecinde; bilim insanlarının yanı sıra sendika liderlerinden de fikir alınarak hazırlanan sendikal haklarla ilgili metin uluslararası normlara uygun hayli ileri bir niteliktedir.[22]

Böylece CHP dönemin sendikal kamuoyunda oluşmuş temel talep ve normları kendi programına taşımış olur.

Grev hakkının verilmesiyle ilgili çabaların yanı sıra yasağa rağmen dönem içinde birçok fiili grev de ortaya çıkmıştır. Daha çok işletme düzeyinde faktörlerin etkisiyle ve genellikle bıçak kemiğe dayandığında, son çare olarak başvurulan kısa süreli iş bırakma eylemleri biçimde gerçekleşen dönem grevlerinin bazıları sonuç alıcı olmuş, bazıları ise başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak hemen hemen her greve güvenlik birimlerince müdahale edilmiş, çok sayıda işçi mahkemelere sevk edilmiş, grevler nedeni ile sendika yöneticileri tutuklanmış, sendikalar kapatılmıştır. Örneğin İstanbul'da Yunus Çimento Fabrikası'nda yaşanan ölümlü iş kazası sonrası iş durduran işçilerin örgütlü olduğu sendikanın başkanı ve başkanvekili işten çıkartılır. 1954'te İzmirli fırın işçilerinin grevi nedeniyle kent ekmeksiz kalır. Yine İzmir Limanı'nda binden fazla yükleme-boşaltma işçisinin grevi kamuoyunda tartışmalara neden olmuş, grevci işçilerin gösterileri polisin de müdahalesiyle engellenmiştir.

1950'li yıllarda sendikalar miting veya toplantı düzenlediklerinde işçiler bu çağrılara büyük ölçüde uymaktadır. Ancak o yılların öncü sendikacılarından İsmail İnan'ın sözleriyle polisin engel olmaya çalışması durumunda "polis kordonlarını aşıp o toplantı düzenlenemez, o şuur yoktu." Bu sözler verili bir dönemde ve yerde geçerli olan eylem repertuarına işaret etmesi bakımından önemlidir. Türkiye'de 1960 öncesinde grev hakkı talebinin büyük işçi gösterileri ile gündeme gelmemiş olmasını, ortada verilmiş ciddi bir mücadelenin var olmadığına kanıt sayanlar bunu göz önünde bulundurmalıdır. Günümüzün eylem repertuarı içinde belirleyici yer tutan yaygın ve etkin sokak gösterileri 1950'ler Türkiye'sinin standardı değildir. Salon toplantıları, sendika kongreleri, gazete beyanatları, partiler içinde yapılan lobi faaliyetleri ve sınırlı düzeyde de olsa fiili grevlerle gündeme getirilen grev hakkı, 27 Mayıs sonrasında ise en önemli gündemlerden birisi halini almıştır. Burada 50'lerin mücadele birikimini ve oluşan ortak bilinci önemsememek doğru olmaz. 50'ler boyunca oluşan birikim 60'lardaki işçi hareketinin yükselişini belirlemiştir. Kanımızca dönemin bitişini simgeleyen 1961 Aralığı'ndaki Saraçhane Mitingi bu alandaki birikimin en görkemli sunumudur. En az yüz bin işçinin katıldığı tahmin edilen ve bir türlü çıkarılmayan grev ve toplu sözleşme yasalarının çıkmasını hızlandırmak için İİSB tarafından düzenlenen miting[23] güncel amacının da ötesinde anlamlar içermekte, işçi sınıfının hegemonik kapasitesinin genişlemesinde önemli bir dönemece işaret etmektedir. Sonraki evrede işçi sınıfı hareketi artık Türkiye'de belirleyici bir güç olma yoluna girecektir.

DİPNOTLAR

1 M. Şehmus Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi*, İstanbul: Sosyalist Yayınlar, 1993.

2 Yıldırım Koç, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003 ve M. Şehmus Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.

3 Y.N.Rozaliyev, *Türkiye Sanayi Proletaryası*, İstanbul: Yar Yayınları, 1978.

4 Ahmet Makal, *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963*, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

5 Kemal Sülker, *Sendikacılar ve Politika*, İstanbul: May Yayınları,1975 ve *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, İstanbul: TÜSTAV Yayını, 2004.

6 Örneğin: Yıldırım Koç, "Demokrat Parti, İşçiler ve Sendikalar", *Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar(Tarihten Sayfalar)*, Ankara, Yol-İş Yayını, 2000, s.:5-85, Ahmet Makal, "Türkiye'de 1946-1960 Dönemindeki Grev Tartışmaları: İle Grevleri Üzerine Bir Çözümleme Denemesi", *Anteleden İçeriye*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s.267-318.

7 Yıldırım Koç, *Türk-İş Tarihinden Portreler (Eski Sendikacılardan Anılar-Gözlemler)* Cilt I. Ankara: Türk-İş Yayını, 1998, Cilt II. Ankara: Türk-İş Yayını, 1999.

8 Cahit Talas, *Toplumsal Ekonomi*, Ankara : İmge Kitabevi, 1997, s.245.

9 Yıldırım Koç, "İşçi Hakları ve Sendikacılık", *11.Tez*, Sayı:5 (Şubat 1987), s.32-75.

10 Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi (1908-1984)*, s.166.

11 Makal, *Türkiye'de Çok Partili...* s.276.

12 A.g.e.., s.507.

13 A.g.e, s.507.

14 Alpaslan Işıklı, *Sendikacılık ve Siyaset*, Ankara: İmge Kitabevi, 2005, s.494.

15 Örneğin: Türkiye Petrol İşçileri Sendikası, Genel Merkezi *Faaliyet Raporu*, İstanbul: Alp Matbaası, 1958. (Raporda: Petrol Ofis, Mobil, BP, Shell gibi başlıca petrol şirketleriyle yapılan görüşmeler ve davalar yoluyla sendikanın sağladığı kazanımlar ayrıntılı biçimdeaktarılmıştır.)

16 M. Hakan Koçak, *Camın İşçileri: Paşabahçe İşçilerinin Sınıf Olma Öyküsü*. İstanbul: 2014.

17 *Cam İş*, "Sendika Temsilcileri Grev Hakkının Tanınmasını İstediler", Sayı: 29 (1 Mart 1955), s.1. Aynı sayıda yer alan "Grev Hürriyet Kelimesini İfade Eder" başlıklı yazısında Nevzat Şeker temel bir insan hakkı olarak grevi savunur. (a.g.y., s.1-2)

18 Nevzat Şeker, "Çalışma Bakanımız Buyuruyorlar ki..", *Cam-İş*, Sayı: 40 (1 Mart 1956), s.1.

19 Lütfü Ak, "Grev Hakkının Verilmesi İsteğinde Israr Ediyoruz", *Cam-İş*, Sayı: 72 (15 Şubat 1959), s.1-2.

20 *20 Muhalefette İsmet İnönü 1950-1956* (1956) der. S.Erdemir, SiralarMatbaası, İstanbul, s.88.

21 A.g.e., s. 361.

22 *Akis*, 9 Aralık 1961, s.19.

23 Mitinglerileilgiligenel bilgiiçin şu kaynağa bkz. *Sendikacılık*, 1998: II: 566-568.

TÜRKİYE'NİN İLK SENDİKALAR YASASI DÖNEMİNDE

GREV HAKKI TARTIŞMALARI

M. GÖRKEM DOĞAN

Tartışma partilerin grev hakkı konusundaki tutumlarının en azından 1950 seçimlerine girerken farklı olup olmadığı noktasında düğümlenmektedir. Mesela, seçimden hemen sonra gündeme gelen taslak CHP'nin sendikal harekete dair daha mutedil tavrı olan sorumlularının kabul edemeyeceği bir metin değildi, metin sendikacılar onu kabul edemeyecek kadar geri buldukları için kadük kalmıştır. Grev hakkı tartışması, hiç değilse ellilerin sonuna kadar, iki partiyi sendikal konulara yaklaşımda ayıran temel bir mesele olarak görülemez.

Grev, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*'nin ilgili maddesinde "bağımlı çalışanların, işveren veya işveren konumundaki kurum veya siyasal otoriteden taleplerini elde edebilmek için üretimi durdurup iş bırakmaları"[1] diye tanımlanıyor. Kuşkusuz yasal çerçevede daha kesin tanımlar da yapılabilir. Fakat böyle tanımlar grev eyleminin siyasal önemini yeterince vurgulamaktan uzak kalırlar. Daha yüksek soyutlama düzeyinde grevler emekçiler tarafından endüstri ilişkileri sisteminin işleyişine karşı yapılan bir saldırıdır. Tam da bu yüzden grev hakkının tanınması hatta varlığı hep tartışmalı bir konu olagelmiştir.

Bu topraklarda maaşını alamayan kalfaların çalışmayı bırakmasının pek çok tarihsel örneğine literatürde işaret edilmiş durumda. Kapitalist bir çalışma ilişkisi kapsamında değinilen en eski grev örneği ise 1863 tarihli Zonguldak merkezli bir madenci eylemidir.[2] Kuşkusuz grev fenomeninin toplumsal tarihe damga vurması 1908 Devrimi'nin hemen ertesindeki iki aya yayılan yaygın eylemlilik sürecidir.[3] Bu durum siyasette o kadar etkili olmuştur ki daha yeni meclis toplanmadan grevleri, o günkü deyimle tatil-i eşgal eylemlerini, kontrol altına almak için bir kanun hükmünde kararname yayınlanmış, 1909'da ise bu kararname mecliste tartışılarak yasaya dönüşmüştür.[4]

İlginç bir biçimde 1936 İş Kanunu çıkana dek yürürlükte olan bu yasanın grevleri yasakladığına dair bir görüş bir süre literatürde dillendirilmiştir.[5] Yasa grev yapmayı çok zorlaştırsa da yasaklamamıştır, yasak olan kamu hizmeti yapan işyerlerinde sendika kurmaktır.[6] Karışıklık yasanın altıncı maddesinin yorumlanmasındaki farklılıklara dayanmaktadır.[7] Bu tartışma seksenlerin ortasında bitmiştir, artık 1927 yılında düzenlenen yasal bir grevin monografisine bile sahibiz.[8] Grev hakkı ancak 1936 İş Kanunu'nun 72. maddesiyle yasaklanmıştı.

Bu yazının amacı 1947 Şubat'ında yayınlanan 5018 sayılı Sendikalar Kanunu'nun yasal çerçevesini belirlediği dönemde, yani 1947 ile 1960 arası, işçilere sendika kurma hakkını tanıyan ama grev yapmayı yasadışı sayan siyasal iktidarların hâkimiyeti altında grev hakkı tartışmalarının ne şekilde gündeme geldiğine bakmak. Tartışma özellikle Mayıs 1950 genel seçimlerine doğru ülkenin gerginleşen politik atmosferine paralel bir biçimde CHP ve DP arasındaki kapışmanın başlıklarından biri olarak gündeme gelmiştir. Literatürde de tam da o dönemki haliyle hatırlanır.[9] Buna göre CHP müfrit bir biçimde grev hakkı karşıtıdır. DP ise kısıtlı bir grev hakkının tanınmasından yanadır. Oysaki daha geniş bir zaman aralığından bakıldığında söz konusu karşıtlığın seçim stratejilerine ilişkin olduğu ve her iki partinin de grev hakkına dair yaklaşımları arasında esaslı bir fark olmadığı görülür. 27 Mayıs'a doğru ise DP grev hakkı karşıtlığında tek başına kalacaktır.

KURULUŞ YILLARINDA CHP VE SENDİKALAR

II. Dünya Savaşı'nın ücretlileri yoksullaştırıcı toplumsal ortamına bir tepki olarak doğan 1946 sendikacılığını sıkıyönetim eliyle bastıran CHP yönetimi, sendikal hareketin geri kalanını bir yandan çıkardığı Sendikalar Kanunu'yla diğer yandan; söz konusu yasanın amir hükümlerine aykırı olarak açıkça sendikalarla siyasi ilişkiler kurarak, onlara maddi

ve başka türlü yardımlar sağlayarak, İstanbul merkezli yürüttüğü bir faaliyetle düzenlemeye çalışmıştır.[10] Gene de o dönemde CHP'de sendikalara karşı ikircikli bir tutum olduğunun altını çizmeliyiz, daha da önemlisi parti içinde işçi mevzularına hiç karışılmaması gerektiğini düşünen bir grup vardır. Çalışma

HÜR BİLEK

İŞÇİNİN, ESNAFIN ve KÜÇÜK SANATKÂRIN GAZETESİ

Esnaf Odaları kanunu tadil edilecek

Esnaf, Esnaf odalarının kaldırılmasını dört gözle bekliyor.

4356 Sayılı kanun bu günün ihtiyaçlarına uymadığından kanuna verilecek yeni şekil üzerinde Ankarada müzakereler devam ediyor

Grev yasağı kaldırılacak mı?

Ankarada bu hususta bazı mahfiller müsait görünüyor ve Meclisten böyle bir kanunun kolaylıkla çıkabileceğini söylüyorlar

Kursu bitirenlere, Feshane fabrikasında Salı günü merasimle diplomaları verildi.

Kurs mezunları derhal fabrikaya alındılar

Amerika, memleketimizin el sanayii mamullerinden ithal etmek istiyor

Hürbilek gazetesi, 27 Mayıs 1948.

Bakanlığı çevresinde oluşan diğer eğilim ise bir yandan bu görüşe karşı sendikaları savunurken, öte yandan da sınıf mücadelesine dayalı görüşlerin sendikal alanda boy vermemesi için çalışmaktadır. Örneğin 5018 sayılı yasaya, Çalışma Bakanı Sadi Irmak'ın itirazlarına rağmen Başbakan Recep Peker'in talebiyle greve teşvik ve grev suçlarını tanımlayan ve cezalandıran maddeler eklenmiş, böylece 1936'da başlayan grev yasağı rejimi pekiştirilmiştir.[11]

Yasanın mecliste görüşülmesi esnasında DP'yi temsilen Fuad Köprülü grev yasağını Türkiye'nin dâhil olmaya çalıştığı Batı kampında serbest olmasına işaret ederek eleştirmiş, buna yanıt veren Sadi Irmak yasağın esas olarak İş Kanunu'nda var olduğunu özellikle vurguladıktan sonra ülkedeki devletçilik uygulamasının Batı liberalizminden farklı olarak işçiyi koruduğunu belirtmiş ve tam da o dönemde komünist partilerin desteklediği sendikaların özellikle Fransa'da gerçekleştirdiği grevlere dikkat çekmiştir. Buna rağmen konuşmasını mevzunun İş Kanunu değişikliği esnasında nihai olarak görüşülebileceğini vurgulayarak bitirmiştir.[12]

Bu pekiştirilmiş yasağa rağmen CHP ve birlikte çalıştığı sendikal çevrelerde grev hakkı tartışmaları bütünüyle rafa kalkmamıştır. İkinci Çalışma Bakanı Tahsin Bekir Balta'nın döneminde (Eylül 1947-Ocak 1949) bu tartışmaların zaman zaman gündeme geldiğini anlıyoruz. Özellikle 1948 yılı boyunca CHP'nin kurduğu daha sonra İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne devrettiği ama perde arkasından yönetmeye devam ettiği *Hürbilek* gazetesinin yayınlarında bu konunun işlendiğini görüyoruz.

Haftalık yayınlanmaya çalışılan gazetenin daha üçüncü sayısında, İstanbul İktisat Fakültesi hocalarından Profesör Gerhard Kessler'in uzun bir makalesi yayınlanıyor. Kessler burada grevden korkmanın gereksizliğinden ve grev hakkının hem işçiye hem de ulusal refaha hizmet edebileceğine vurgu yapıyor.[13] Gene aynı ay içinde yayınlanan Ankara mahreçli bir habere göre sendikaların gelişmesinin yavaş ilerlediğini düşünen kimi etkili kimseler kısıtlı bir grev hakkının yasallaştırılabileceğini tartışmaktalar. Buna göre siyasi grevler ve yasanın belirttiği prosedüre uymayan grevler yasak olacak, taslak ayrıca hakem ve lokavt prosedürlerine dair de hükümler içerecek.[14] Bu çalışmaların somutluğuna dair elimizde bir bilgi yok. Bu arada gazetenin sendikacıların işverenlerin yasal kılıfa uydurarak lokavt yaptıklarına dair pek çok yakınmasını da gazete sayfalarından izleyebiliyoruz.[15]

Gazetenin CHP tarafından görevlendirilen ve bu görevde 1950'ye kadar kalan yazı işleri müdürü Sabahattin Selek de grev hakkının yasallaşması konusuna değinmiştir. Konunun siyasete alet edilerek hükümete saldırma amacıyla kullanılmasından yakınır. Grev hakkının işçiye faydasını sorgular, zira ona göre grev zor ve çetin bir hak arama yöntemidir ve daha yeni kurulmuş olan sendikaların kabiliyetlerinin çok ötesindedir. Dolayısıyla grev yoluyla hakkını arayan işçi verili koşullarda işverene yenilmeye neredeyse mahkûmdur. Bununla birlikte, grev hakkının demokratik bir hak olduğunu ve konunun daha fazla siyasi istismarına mahal vermemek için yasallaşmasının değerlendirilebileceğini ifade eder.[16]

Selek sendikaların dönemin koşullarında henüz grev örgütlemeye yetecek gücü olmadığı temalı başka yazılar da yazar. Örneğin, Selek Kurtuluş Savaşı yıllarında İstanbul'daki tramvay işçileri grevine etkin olarak katılan bir işçinin hatıralarını nakleder.[17] Söz konusu işçi daha önceki başarılı grevin kazanımlarını koruyacak mali ve kurumsal yapıları olmadan greve gittiği için işçi örgütlülüğünü suçlamaktadır. Aslında CHP'nin sendikal hareketi destekleyen kesimi sıkça işçi örgütlerinin daha yeterince gelişmediği, dolayısıyla belli bir süre devletin gözetimine ve hakemliğine sığınmalarının daha doğru olduğu fikrine vurgu yapmaktadır. Bu partinin tesanütçü ve vesayetçi anlayışına da uygundur, gene de unutmamak gerekir ki partinin önemli bir kesimi bu türden bir ilişkiye tümden karşıdır.[18] Daha önemlisi oluşturdukları yasal kurumsal çerçeve ile sendikaları kuvvetlendirmekten ziyade zayıf ve hükümete bağımlı hale getirmeyi hedefleyen de bizzat kendileridir.

Sonuç olarak 1950 seçimlerine giderken CHP işçi sendikalarını kontrol altında tutmakta ve siyasal ideolojisiyle uyumlu bir sendikacılığın ülkede yeşermesi için formel ve informel yöntemlere başvurmaktadır. Grev hakkı bu bağlamda temel bir mesele değildir, genel olarak bu hakkın tanınmasının, hele de "devletçi" CHP iktidardayken, erken olduğu düşünülse de kısıtlı ve iyi tanımlanmış bir grev düzenlemesinin gerçekleştirilmesi için fikir jimnastiği diyebileceğimiz türden teşebbüsler de mevcuttur. Bu durum seçime doğru ülkenin siyasi ortamının gerginleşmesine paralel olarak değişmiştir. Grev hakkı tartışması 1950 yılının başından itibaren seçime kadar DP ve CHP arasında temel bir tartışma konusuna dönüşmüştür.

SEÇİMLERE DOĞRU DP VE SENDİKALAR

DP 20 Haziran 1949'da topladığı kongresinde grev hakkını programı-

na dâhil etti, bununla birlikte programda en başından beri yer alan sınıf mücadelesinin kurumsallaştırılmasına karşı olduğu vurgusunu muhafaza etti. Bu kongre CHP'lilerin adlandırmasıyla Milli Husumet Andı'nın da kabul edildiği kongredir. Asıl adı Milli Teminat Andı olan rapor, yasal seçim güvencelerine dairdi, seçimlere 11 ay kalmıştı ve ana muhalefet belli ki seçim hazırlığına yönelik siyasi manevralar yürütmekteydi. Aşağı yukarı aynı dönemde işçilerden ve kimi sendikalardan kendilerine yönelen ilgiye de karşılık vermeye başladılar. Öyle ki İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin karşısında aralarında oradan ayrılan sendikaların da olduğu sendikalar tarafından Hür İşçi Sendikaları Birliği kurulmuştur.

1950 yılının Ocak ayında İş Yasası'nda yapılan kimi değişikliklerle sendikaların işyerlerindeki uyuşmazlıklarda işçi temsiliyeti konusundaki hak ve yetkileri artırıldı, fakat grev konusunda, DP'li hatipler tarafından Sadi Irmak'ın eski sözlerinin hatırlatılmasına rağmen, CHP herhangi bir değişikliğe taraftar değildi. DP adına konuşan Fuad Hulusi Demirelli'ye göre milliyetçi duygularından şüphe edilemeyecek Türk işçisi vatan haini damgası yemekten korktuğu için grev hakkını talep edemiyordu, sendikalar çalışma bakanının baskısı altındaydı; üstelik partisi "mutlak bir grev hakkı"ndan yana değildi, bu konuda sınırları iyi çizilmiş bir yasal düzenleme istemekteydiler.[19]

Sözü geçen bakan, Şemsettin Günaltay başbakanlığında 1949 başında kurulan hükümetin Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, hakikaten de selefl erinden farklı olarak daha müfrit bir grev karşıtıydı. DP'nin grev hakkını programına almasıyla grev karşıtı bir kampanya başlattı. Genelde işçi topluluklarına grev karşıtı konuşmalar yapıyor ve CHP'ye bağlı sendika yönetimlerine grev istemediklerini belirten yazılı açıklamalar yayınlatıyordu. Daha sonra tüm bunları bakanlığın yayınladığı bir kitapta derledi.[20] *Hürbilek*'in bu dönemdeki yayın politikası da bakana paralel bir biçimde grev karşıtıydı.[21] Tartışma o kadar alevlendi ki bakanlık müsteşarı Fuat Erciyes sendika yöneticilerine yaptığı bir konuşmada grev hakkı talep edenin Türklüğünden şüphe ederim deyiverdi. Buna rağmen 1949 Mayısı'nda, yani daha seçimlere bir yıl varken, ilk Çalışma Bakanı Sadi Irmak hakkın özünü sakatlayacak tahditlerle de olsa grev hakkının tanınabileceğine dair mülakatlar vermekteydi.[22]

DP'yi destekleyen işçiler grev hakkı istiyordu çünkü gerçek sorunlarla mücadele ediyorlardı. Örneğin İstanbul'daki tekstil işçileri savaş zamanından kalma bir uygulamayla üç saat ücretsiz fazla mesai yapıyorlardı. Bu tip işvereni doğrudan rahatsız edecek konularda sessiz kalan CHP'li sendikalar onlara hitap etmiyordu, tam da bu yüzden CHP'lilerin tekstil sendikalarını birleştirme girişimleri başarısız kalıyordu.[23] Bu ortamda grev hakkı talebi özel sektördeki tekstil işçilerini birleştiren bir dava haline geldi. İstanbul Tekstil Sanayii İşçileri Sendikası'ndan ayrılan Ayvansaray şubesi DP'lilerin sıklıkla kullandığı bir kahvede toplanarak sendikadan istifa edip yeni bir sendika kurdular, Sirer'e de grev hakkı talep eden bir telgraf yolladılar.[24]

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARININ İLK DÖNEMİ

14 Mayıs 1950 seçimlerinde çarpıcı bir zaferle iktidara gelen DP işçilere verdiği söz doğrultusunda bir grev yasası taslağı üzerinde çalışmaya başladı. Fakat bu çalışma ilişkileri alanında planladıkları reformlar arasında ilk sırada gelen bir husus değildi. Yeni Çalışma Bakanı Hasan Polatkan planlanan reformlara dair işçi ve işveren kesimlerine danışılacağından dem vuruyor,[25] greve dair bir düzenlemenin de planlanan reformlar arasında olduğundan bahsediyordu.[26] 1951 yılında bir taslağın İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne incelenmesi için gönderildiği anlaşılmaktadır.[27] Bu taslağın ayrıntıları grev hakkının verilmesine sert bir muhalefet sergilemeyen CHP'lilerin greve dair ifade ettikleri görüşlerin ötesinde bir husus içermiyor gözükmektedir, zira taslak tahkim mekanizması öngörmekte ve grev ile lokavtı aralarında bir tür eşitlik anlayışı gözeterek gündeme getirmektedir. Sendika yöneticileri kısa sürede taslağa dair memnuniyetsizliklerini dile getireceklerdir.[28] Taslağı protesto için sendikalar yasalaştığından beri hep daha ileri tutumuyla bilinen Basın Teknisyenleri Sendikası bir miting önerir fakat birliğin diğer üyeleri buna yanaşmaz.[29] İşçiden olumlu bir tepki görmeyince zaten bu konuya öncelik vermeyen hükümet taslağı rafa kaldırılmışa benzemektedir.[30] 27 Mayıs'tan sonra kurulan hükümette çalışına bakanlığı yapan Cahit Talas bu taslağın mimarlarından olduğunu belirtmiştir.[31]

1953 Haziranı'nda gerçekleştirilen kurultayda CHP de grev hakkının yasal düzenlemeye kavuşmasını parti programına ekledi. Fakat bu 1949'da DP'nin yaptığına benzer bir seçim

31 Temmuz 1952'de Türk-İş'in kuruluş dilekçesini veren sendikacılar Anıtkabir ziyaretinden dönüyorlar.

Şaban Yıldız Arşivi. *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, cilt 3, s.327.

hamlesi gibi kullanılmadı. Parti, çalışma ilişkileri alanında bir tür tek parti vesayetçiliği çok partili siyaset döneminde de uygulanabilirmiş gibi davranmanın yersizliğini görmüştü. Bu durumda partinin sendikal siyasetle alakalı kesiminin greve karşı bir argümanı kalmamıştı, grev hakkını programlarına yazdılar ama ilk grev kanunu teklifini meclise ancak 1959'da vereceklerdi. Ellili yıllar boyunca parti gazetesi *Ulus*'ta sosyal konular hakkında yazan Rebi Barkın, 1953 güzünde işçi ücretlerine dair yayınladığı iki makalede[32] hükümeti işçilere verdiği sözü tutup grevi yasallaştırmamakla değil, tutamayacağı sözler vermekle suçluyordu. Partinin bir sonraki kongresindeki konuşmasında da Barkın aynı noktalara değinmekteydi.[33] Başka bir

Türk - İş, Çalışma Bakanı Tarhanın ithamını redetti

«Biz masum tek bir vatandaşın şu veya bu sebeple millî duygularının rencide edilmesini, hatta bir kaç vekilin istifa etmesinden daha çok ehemmiyetli görüyoruz»

Bodrumda

Ulus gazetesi Mart sonu ya da Nisan ayının ilk günleri 1957.

örnekte ise partinin kırklı yıllarda işçilerle yakın ilişki kurulmasına karşı olan İzmir teşkilatının 1956 yılında sosyal meselelere dair hazırladığı bir raporda[34] grev konusuna iki ayrı yerde değiniliyordu. Bir yerde grev hakkının yaratacağı kimi sorunlara rağmen işçiler için düzenli istihdam koşullarının güvencesi olabileceği belirtilirken, öneriler kısmında ise parti programına uygun bir biçimde grev hakkının yasallaşması öneriliyordu. Fakat bu kısmın daha ziyade bahsettiği konu hakkın kısıtlanmasına dair yasal önlemlerdi.

Akademik ve sendikal çevrelerde ise bu yıllarda grev hakkı giderek artan oranda toplu sözleşme hakkının uygulanmasının bir güvencesi olarak konuşulmaya başlanmıştı. Toplu sözleşme 1936 tarihli İş Kanunu'ndan itibaren yasal düzenlemeler içinde yer alsa da, sanayileşen Türkiye'de grev hakkının yokluğunda anlamlı bir toplu sözleşme düzeni kurulamıyordu. Bu konudaki ilk ve tartışmanın bu yöndeki parametresini belirleyen çalışma Orhan Tuna'nın 1951 yılında yayınlanan "Grev Hakkı: İş Mücadelelerinde Yeri ve Ehemmiyeti"ydi. Yazar, burada grev hakkı olmadan toplu sözleşmelerin içinin boş kalacağını belirtiyor ve hakkın varlığının bile fiilen kullanılmasına gerek kalmadan etkisini göstereceği iddia ediliyordu. Türk İş de bu yaklaşımı benimseyecekti, nitekim 1963 yılında grevi yasallaştıran yasaya da "Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu" adı verilmiştir.

ROLLER DEĞİŞİYOR

1954 seçimlerinden sonra sendikalar ve hükümet arasındaki iyi ilişkiler yavaş yavaş gerilmeye başladı. Aralık 1955'te çalışma bakanı olan Mümtaz Tarhan tıpkı Reşat Şemsettin'in CHP'nin üç çalışma bakanı arasında muhalif sendikalara karşı en serti olması gibi, DP döneminin en müfrit çalışma bakanıydı. 1956 yılı boyunca DP'nin gazetesi *Zafer*'de sendika karşıtı yazılar yayınlanmaktaydı, öyle ki Türk İş yasadışı kurulmuş bir kurum olarak dahi nitelendirilmişti.[35] Hakikaten de o dönem hükümet yerel sendika birliklerinin yasallığına dair bir tartışma başlatmış ve bazılarının kapatılmasına dair girişimlerde bulunmuştu. Aynı zamanda Demokrat Parti'den ayrılan bir grup daha liberal milletvekilinin kurduğu Hürriyet Partisi 1957 Temmuzu'nda meclise bir grev yasası teklifi sundu.[36] Tarhan grev hakkını muhalefetin aç midelere sunduğu bozuk yemek diye nitelediyordu. *Ulus* gazetesi bunun üzerine bir yazı[37] yayınladı ve DP'ye kendi programının grev hakkı vaat eden yedinci maddesi hatırlatıldı. Yazıda eğer bozulan bir şey varsa sekiz yıldır hayata geçirilmeyen yedinci maddedir deniyordu. Kanun teklifi seçimlerden önce komisyon aşamasını geçemedi ve kadük kaldı.

1959 yılının gergin politik atmosferinde kapanan Hürriyet Partisi'nin bazı üyelerinin de yer aldığı CHP Meclis Grubu benzer bir teklif sunacak ama bu girişim de sonuçsuz kalacaktı. 1949'dan farklı olarak grev hakkı konusu bu defa iktidar ve muhalefet arasındaki neredeyse sayısız tartışma başlığından birisiydi, dolayısıyla kamuoyunda on yıl evveline göre çok daha az yer bulmaktaydı. Bu çatışmalı politik atmosferde 27 Mayıs darbesi gerçekleşti.

1961 Anayasası'nın 46. maddesi işçilerin toplu sözleşme ve grev hakkını anayasal güvence altına almaktaydı. Çeşitli taleplere rağmen lokavt ise anayasa metnine giremedi. Bununla birlikte anayasanın iki sene içinde çıkmasını öngördüğü Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu 24 Temmuz 1963 günü, yani küçük bir gecikmeyle yürürlüğe girebildi. Daha fazla gecikilmemesinde esaslı bir etken de anayasanın amir hükmünün uygulanması için Türkiye işçi tarihinin iki devasa toplumsal hareketinin düzenlenmiş olmasıdır. Bu bağlamda Saraçhane mitingi ve Kavel Grevi başlı başına ayrı yazı konularıdır.

Aslında grev hakkının mevzuata girmesinde Türkiye'de işçi hareketinin iki mücadele biçiminin de kullanıldığını görüyoruz.[38] Bir yanda yukarıda zikrettiğimiz iki büyük eylem ve nice daha küçük siyasal mücadele çabası vardır, bir yanda da siyasal iktidara yönelik sayısız lobicilik girişimleri. Örneğin, 1947'den itibaren sendikal hareket içinde bulunmuş, TEKSİF genel başkanlığı yapmış daha sonra Ecevit kabinelerinde de bakanlık yapacak Temsilciler Meclisi üyesi Bahir Ersoy anayasanın 46. maddesi görüşülürken şöyle demektedir: "Bizce grev, sanayide sulhu tarsin eden bir faktör, bir kuvvettir (...) Biz tahripkâr sınıf mücadelesini asla düşünmüyoruz. Türkiye'de, Türkiye tarihinde böyle kayıtlar olmadığı gibi, inanıyor ve kalıbımızı basıyoruz ki istikbalde de say ile sermayenin mücadelesi olmayacaktır."[39] Bu konuşmada bir anlamda kurulu düzene güvence veren ve bu odak-

TEKSİF eski genel başkanı, sonraları Ecevit kabinelerinde bakan, Temsilciler Meclisi üyesi Bahir Ersoy 46. madde görüşülürken şöyle der: "Bizce grev, sanayide sulhu tarsin eden bir faktör, bir kuvvettir (...) Biz tahripkâr sınıf mücadelesini asla düşünmüyoruz. Türkiye'de, Türkiye tarihinde böyle kayıtlar olmadığı gibi, inanıyor ve kalıbımızı basıyoruz ki istikbalde de say ile sermayenin mücadelesi olmayacaktır."

ların grev meselesinde desteğini talep eden Ersoy, grev hakkı için çok başka bir yöntemle mücadele etmektedir. Aslında 1946'dan başlayarak genelde örgütlü işçi hareketinin özelde ise bu hareketin grev hakkı talebi mücadelesinin izleği de bu iki yöntem arasında salınır. Hükümetteki sermaye partileri ise kendi aralarındaki küçük çekişmelere konu ettikleri bu hakkı ancak sermaye birikim rejiminin değiştiği noktada hakikaten gündemlerine almışlar ve onu endüstri ilişkileri sisteminin bir parçası olarak yasal statüye kavuşturmakta başarılı olmuşlardır.

Yasal sendikaların 1946 yılından sonra başlayan hikâyesi hükümet partileriyle kurdukları ilişkiler tarafından önemli ölçüde şekillendirilmiştir. Bahsi geçen dönemde iktidarda olan her iki partinin sendikal hareket üzerindeki etkisinin temelde aynı yönde olduğu ortadadır. Esas tartışma söz konusu partilerin grev hakkı konusundaki tutumlarının en azından 1950 seçimlerine girerken farklı olup olmadığı noktasında düğümlenmektedir. Dönemin bütününe bakıldığına buradaki farklılığın seçimin gergin atmosferinde iktidar partisinin muhafazakâr tutumunun yarattığı sert söylemle buna yatkın bir bakanın kişisel özelliklerinin birleşmesinden ortaya çıkan konjonktürel bir durumdan kaynaklandığı görülür. Mesela, seçimden hemen sonra gündeme gelen taslak CHP'nin sendikal harekete dair daha mutedil tavrı olan sorumlularının kabul edemeyeceği bir metin değildi, metin sendikacılar onu kabul edemeyecek kadar geri buldukları için kadük kalmıştır. Dolayısıyla grev hakkı tartışması, hiç değilse ellilerin sonuna kadar, iki partiyi sendikal konulara yaklaşımda ayıran temel bir mesele olarak görülemez.

DİPNOTLAR

1 Tarih Vakfı, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, 1. cilt s. 488.

2 Yavuz SelimKarakışla, "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu" in Donald Quataert, Erik Jan Zürcher (ed.) *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839 -1950*, İletişimYayınları, İstanbul, 1998, s.27-54.

3 Eylemlere dair bakınız, Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri" *Toplum ve Bilim*, No. 76, Ağustos 1998, s.187-209.

4 Yasaya dair meclisteki tartışmalar için bakınız A. Gündüz Ökçün, *Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909: Belgeler-Yorumlar*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1982.

5 Örneğin bakınız Bülent Nuri Esen, *Türk İş Hukuku*, AÜHF Yayınları, Ankara, 1944, s. 136.

6 Bakınız, M. Şehmus Güzel, "Tatil-i Eşgal Var mı?" *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, no.77, Şubat-Mart 1985, s.37-43.

7 Sözkonusu maddenin ilk farklı yorumu için bakınız Zafer Toprak "1909 Tatil-i Eşgal Kanunu Üzerine" *Toplum ve Bilim*, no.13, Bahar 1981, s.141-156 ve Mesut Gülmez, "Bir Belge, Bir Yorum: 1909 Tatil-i Eşgal Yasası ve Grev" *Toplum ve Bilim*, no.12 Kış 1980, s.50-64.

8 Şeyda Oğuz, 1927 *Adana Demiryolu Grevi*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2005.

9 Tam da o dönemin tartışmalarının derinlikli bir analizi için bakınız Mesut Gülmez, *Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar (1909-1961)*, Öteki Yayınevi, Ankara, 1995, s. 245-288.

10 CHP ve sendikaların bu dönemdeki ilişkileri için bakınız Ahmet Makal, *Amelelerden İşçi'ye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İletişim Yayınları, Istanbul, 2007, s. 213-262.

11 M. Şehmus Güzel, "1946 ve Sonrasında Türkiye'de Grev Tartışması," *Toplum ve Bilim*, no. 40, Kış 1988, s.46-50.

12 TC, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi* Cilt 4, 1947, s.299-307.

13 Gerhard Kessler, "İşçi Sendikalarının Vazifeleri ve Karşılaştıkları Güçlükler" *Hürbilek* 1 Mayıs 1948.

14 "Grev Yasağı Kaldırılacak mı?" *Hürbilek* 22 Mayıs 1948.

15 Örneğin Tahsin Bekir Balta'nın İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ş genel merkezini ziyaretine dair haber bu tür şikâyetlerle doludur "Çalışma Bakanı Sendikalar Birliği Yönetim Kurulu ile Görüştü." *Hürbilek* 14 Ağustos 1948.

16 Sabahattin Selek, "Grev," *Hürbilek*28 Ağustos 1948.

17 Sabahattin Selek, "Maziden Bir Yaprak," *Hürbilek* 28 Ağustos 1948. Bu İştirakçi Hilmi'r in örgütlediği ve başarısızlıkla bitentramvay işçileri grevi olmalı. Daha önceki greveler için para kaynağı bulan İştirakçi bu son grevdeaynı mahareti sergileyememiş ve bu onun politik kariyerinin de sonunu getirmişti.

18 Parti içindeki bu tip tartışmalara bir örnek için bakınız M. Görkem Doğan, *Governmental Involvement in the Establishment and Performance of the Trade Unions during the Transition to Multi Party Politics: The Case of the Worker's Bureau of the Republican People's Party*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi) BÜ ATA, İstanbul, 2003, s.152-154.

19 TC, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi* Cilt 23, 18.1.1950, ss.221-222.

20 Çalışma Bakanlığı, *Grev Olayları ve Türkiyemiz*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O. Ankara, 1950.

21 M. Şehmus Güzel, "Sendikal Basında *Hürbilek* Gazetesi Örneği", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi* no. 78, Mayıs 1985, s. 47-49.

22 Kemal Sülker, *Türkiye'de Grev Hakkı ve Greviler*, TÜSTAV, Istanbul, 2004, s. 100.

23 Bu konuya dair örneğin bakınız, "Bakırköy Memurları İşçileri Sendikası Çok Heyecanlı Bir Toplantı Yaptı," *Hürbilek*, 25 Eylül 1948, ya da "Beş Memurun İşçi Sendikası Birleşiyor," *Hürbilek* 4 Eylül 1948.

24 Sülker (2004), pp. 69-70.

25 "İşçi Sendikaları Birliği Kongresi Dün Toplandı," *Zafer*, 31 Temmuz 1950.

26 "İş Mevzuatımıza Dair Bir Anket," *Zafer*, 21 Ağustos 1950.

27 "Grev ve Lokavt Tasarısının Mühim Esaslarını Yazıyoruz" *İşçi Hakkı* 12 Temmuz 1951.

28 "GrevTasarısı İşçileri Tatmin Etmemiştir" *İşçi Hakkı* 26 Temmuz 1951.

29 "Mitring Yerine Basın Toplantısı" *İşçi Hakkı* 9 Ağustos 1951

30 Türk İş'in 3. Genel Kurulu'nda okunan faaliyet raporu böyle düşünmemize neden olmaktadır. "Türk-İş Dün Sabah İlk Toplantısını Yaptı," *Ulus*, 20 Haziran 1957.

31 T.C. Çalışma Bakanlığı, *Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanun Tasarısı Hakkında Beyaz Kitap*, Ankara, 1961, s.6.

32 RebiBarkın, "İşçi Ücretleri Davası," *Ulus* 24 Kasım 1953, 1 Aralık 1953.

33 Rebi Barkın, *Cumhuriyet Halk Partisinin Sosyal Politikası Sosyal Adalet ve Sosyal Emniyet. İşçi Meseleleri, Sendika, Grev veLokavt Üzerinde Mütalaalar*, Karınca Matbaası, Ankara, 1956.

34 Sait Odyak, Haydar Aryal, "Sosyal Meseleler Hakkında Rapor" İzmir, 1956. Bu rapor 25 daktilo sayfasından oluşmaktadır; orijinal metin Mehmet Ö. Alkan'ın kişisel arşivindedir.

35 Rebi Barkın "İşçi Sendikaları Birliklerinin Kapatılması," *Ulus*, 15 Ocak 1957.

36 Teklife dair bilgi için bakınız Sülker (2004), s.169-171.

37 Orhan Fehmi, "Grevsiz Demokrasinin Bahaneleri," *Ulus*, 19 Şubat 1957.

38 Burada kastımız devlet vesayetiarayışı ve sınıf siyaseti doğrultusunda çabalardır. Bu iki dinamiğin sendikal hareketin aynı dönemdeki genel etkisi için bakınız Aziz Çelik, *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İletişim, İstanbul, 2010.

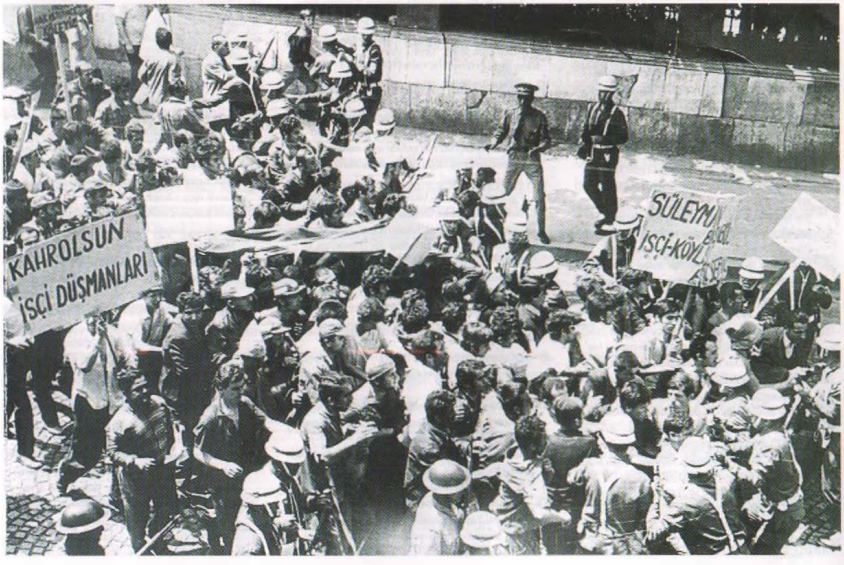
39 TC, *Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi* Cilt 2, 17.4.1961,s.294.

15-16 HAZİRAN İŞÇİ DİRENİŞİ VE DİSK

SÜREYYA ALGÜL

Bu makale, Türkiye sendikal ve siyasal tarihinin önemli olaylarından biri olan 15-16 Haziran işçi direnişinin, direnişin örgütleyicisi olan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) üzerindeki etkilerini konu almakta. Bilindiği üzere, 1961 Anayasası ile sendika kurma ve toplu iş sözleşmesi ve grev hakkı 46. ve 47. maddelerde güvence altına alınmış Temmuz 1963'te çıkarılan 274 ve 275 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ile de yasal altyapı tamamlanmıştır.***

DİSK'i kapatmayı amaçlayan yasa tasarısı, 274 ve 275 sayılı yasaların çıkarılmasından yaklaşık yedi yıl sonra TBMM gündemine Süleyman Demirel'in imzasıyla hükümet tasarısı olarak ve "Sendikalar Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bir madde ile 31. maddesine bir bend eklenmesi hakkında kanun tasarısı" başlığıyla getirilmiştir. Verilen başka önergelerle birleştirilen tasarı görüşmelerden sonra 12 Haziran 1970'te kabul edilmiş[1] ancak öncelikle TİP'in Anayasa Mahkemesi'nde açtığı iptal davası sonucunda iptal edilmiştir.[2] Söz konusu tasarının TBMM gündemine gelmesi sonucunda DİSK'in örgütlediği, ancak boyutları itibariyle DİSK yöneticilerinin öngörülerini de aştığı söylenebilecek söz konusu 15-16 Haziran direnişiyse, ülke siyasetini etkilediği gibi, genelde sendikal hareketi ve özelde de DİSK'i etkilemiştir diye-

15-16 Haziran 1970, işçiler ile askerler ve askeri inzibatlar karşı karşıya.

Cumhuriyetin 75. Yılı, 1954– 1978.

Kozlu Direnişinde öldürülen maden işçisi Mehmet Çavdar'ın cenazesinin arkadaşlarınca 5 saatlik yürüyüşle köyüne götürülüşü.

Foto: Özdemir Gürsoy 16 Mart 1965 *Milliyet*.

biliriz. Bu etkinin niteliğine aşağıda değinmeden önce, DİSK'in de bir aktörü olduğu sendikal hareketin 15-16 Haziran öncesindeki durumuna kısaca değinmek gerekmekte. Ancak bu noktada da kaçınılmaz olarak böyle bir durum saptamasını zorlaştıran sorunların altını çizmenin önemli olduğunu söylemeliyiz.

TEKRAR EDİLEN YANLIŞLARDAN OLGU ÇIKARMAK

Türkiye'ye ilişkin emek tarihi, çalışma ilişkileri, endüstri ilişkileri vs. gibi alanlarda yapılan sendikalara yönelik çalışmalar içinde ampirik verilerin yoğun olarak kullanıldığı çalışmaların sınırlılığı dikkat çekicidir. Geçmiş dönemlere göre son yıllarda artmakla birlikte özellikle 1980 öncesine eğilmek isteyen bir araştırmacının karşısına bu anlamda ilk anda çıkacak yayınların fazla olmadığını söyleyebiliriz.[3] Bu durumun nedenlerini irdelemek kuşkusuz bu makalenin sınırlarını aşıyor. Türkiye'ye özgü birkaç örnek vermekle yetinmek zorundayız. Genel olarak, toplumsal ve siyasal olanı piyasayı indirgeyen neo-liberalizmin 1980 sonrasındaki ideolojik hegemonyasının araştırmacılar açısından söz konusu alanlara ilgiyi azaltmasından ya da ilginç bir benzerlikle Marksist anlayışı bir çeşit ekonomizm olarak ele alan, iktisadın, siyasal ve toplumsal olguları neredeyse mutlak olarak belirlediğinden hareketle önceliği örneğin kapitalist birikim stratejilerine vererek ampirik bilgiyi küçümseyen, görmezden gelen ya da uygun olanı seçen çalışmalardan söz edebiliriz. Türkiye'de akademik alanda emek, sınıf ve siyaset ilişkilerine odaklanmanın "temelde politik sebeplerle netameli" olmasını, sendikaların kendi tarihlerine ilgisizliğini, kurum arşivlerinin olmamasını ya da yok edilmesini,[4] Kemalist okumaların söz konusu alanlardaki örneklerinin sendikal hareketin birikimlerinden, yapıp etmelerinden çok, devlet gibi üstyapıların kuruculuğuna referans vermesini,[5] solda ise daha çok politik kaygılarla oluşturulan işçi sınıfı tarihinin, genellikle kolektif eylemler tarihi olarak kimi zaman abartma ve efsaneleri de içeren bir tür resmi işçi hareketi tarihi yaratmasını[6] görece Türkiye'ye özgü nedenler olarak sıralayabiliriz. Ancak yine de birkaçını sıraladığımız sorunların farkında olarak araştırmasını derinleştiren bir araştırmacı yıllar içinde tekrarlana tekrarlana gerçek olgularmış gibi gözüken, konusuna ilişkin pek çok bilginin yanlışlığını ya da tartışmalılığını görecektir. Sözgelimi, 27 Mayıs sonrası sendikal hak ve özgürlüklerin işçilerin ve onların sendikalarının fazla bir çabası olmaksızın devlet tarafından kısa zamanda tanındığına ilişkin yaygın iddiaların hiç de gerçeği yansıtmadığını anlayacaktır.[7] Gerçekte ise ne sendikal hareketin bir bütün olarak hak ve özgürlüklerini kazanmak amacıyla sürekli ve militan bir mücadelesi ne de devletin 1960 sonrası için iddia edildiği gibi hesapsız bir lütfu söz konusudur.

Kozlu olayları yatıştıktan sonra dönemin Çalışma Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil de madene indi.

Hayat 12 Mart 1965.

SENDİKAL HAREKETİN SOLDAKİ KURUMLAŞMASI: DİSK

Yukarıda da vurguladığımız gibi 15-16 Haziran 1970'i önceleyen ve bir anlamda hazırlayan yaklaşık dokuz yıllık dönemde sendikal hareketin bütünlüklü bir mücadelesinden söz edemeyiz. Aksine söz konusu yıllar, sendikal hareketin kurumsal düzeyde Türk-İş ve Türk-İş'ten 1966'da ihraç edilen ve daha önce Şubat 1961'de Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) kurmuş bulunan sendikacılardan Kemal Türkler, İbrahim Güzelce, Kemal Nebioğlu ve Rıza Kuas'ın öncülüğünde Şubat 1967'de kurulan DİSK arasında bölündüğü yılları ifade etmektedir. Ancak DİSK'in kuruluşu aslında bir bakıma bölünmenin resmileşmesidir denilebilir. Zira anılan dönemin başlarında DİSK kurucularının da dâhil olduğu ve zaman zaman "İstanbul sendikacıları" olarak adlandırılan, temelde görece daha mücadeleci bir sendikal anlayışı savundukları söylenebilecek olan sendikacıların varlığını atlamamak gerekir. Bu sendikacılardan, DİSK kurucularının da dâhil olduğu TİP'li sendikacıların özellikle Mehmet Ali Aybar'ın 1962'de partinin başına geçmesi ve sol kadroların partiye girmeye başlamalarından sonra TİP içinde sol siyasetle birlikte politize olmuşlardır. Buna karşılık, içindeki kimi sendikaların farklı tutumlarına rağmen, bir çatı örgütü olarak Türk-İş'in, Çalışanlar Partisi girişiminin başarısızlığı sonrası 1964'te partiler üstü politika kararıyla aslında temelde siyasal iktidarların politikalarıyla uyumlu bir sendikacılık anlayışını devam ettirdiğini belirtmeliyiz. Aslında bu anlayış, sendikal hareketin 1946 sonrasından beri süregelen vesayetçi geleneğinin bir yansımasıdır. 1965'te Adalet Partisi (AP) hükümetinin işbaşına gelmesi ve TİP'in de Meclis'e girerek ülke çapında sol muhalefetini duyurmaya başlamasından sonraysa, Türk-İş üzerindeki AP etkisi artmış ve TİP'li sendikacılar ile Türk-İş arasındaki ayrışma iyiden iyiye sağ ve sol siyaset içinde siyasallaşarak derinleşmiştir. Dönemin ortalarına doğru, Mart 1965'te, işçilerin hak ettikleri primlerin işverence adil biçimde dağıtılmadığı gerekçesiyle Türkiye Taş Kömürü İşletmeleri'nde iş durdurdukları[8], jandarma müdahalesi sonucu iki işçinin öldüğü[9], Türk-İş'in TİP'i ve TİP'li sendikacıları suçladığı[10] Kozlu direnişi, Kasım 1965'te, sonradan DİSK kurucu sendikası olacak olan Maden-İş'in, örgütlü olduğu Karabük demir-çelik tesislerinden tasfiyesi için Türk-İş yönetiminin desteğiyle Çelik-İş adlı sendikanın kurulmasıyla yaşanan Karabük Sorunu[11] ve nihayet, yine Maden-İş'in örgütlü olduğu Sümerbank'a bağlı Mannesman boru fabrikasında işverene yakın bir sendikanın Türk-İş yönetimince desteklenmesiyle bitirilen Kasım 1965'teki Mannesman Grevi[12], TİP'li sendikacıların, Türk-İş yönetimine olan güvensizliklerinin daha da artmasına zemin hazırlamıştır. 1966'daki Türk-İş Kongresi'nde TİP'li hiçbir sendikacının yönetime girememesine karşılık, AP'li sendikacıların Türk-İş'te ağırlık kazanmasından sonraysa kopuş süreci belirginleşmiştir. Aynı yılın Ocak ve Nisan ayları arasındaki Paşabahçe greviyse DİSK'i kuracak sendikacılar açısından Türk-İş'le ilişkilerini koparmak için vesile olmuş, Türk-İş yöneticilerinin de bu yöndeki tutumlarının sonucunda, 12 Şubat 1967'de DİSK kurulmuştur. TİP içindeki DİSK kurucusu sendikacıların sendikal hareketin sol siyasetle siyasallaşan varyantını oluşturarak sendikal hareket üzerinde önemli bir değişimi başlattıkları açıktır. Buna karşılık TİP açısından aydınların sendikacılarla ilişkisinin sonucu, partinin büyük bir dinamizm kazanması ve bu dinamizmin, seçim sisteminin uygunluğu gibi etkenlerin de katkısıyla TİP'i ülkenin siyasal yapısını etkileyen bir güce ulaştırmasıdır. Kısacası TİP'li sendikacılar, sol siyaset ilişkiselliği içinde hem sendikal hareketi, hem TİP'i hem de ülke siyasetini etkilerken, aynı ilişkisellikten etkilenmişlerdir diyebiliriz. Söz konusu olan diyalektik bir ilişkisellik halidir.[13]

Ancak bu noktada vurgulamalıyız ki, TİP, ülke siyasetinde ses getirdiği ölçüde devletin tepkisini çekmiştir. Aynı tepki, kurulmasından sonra gerek devlet gerekse Türk-İş ve sağ basın tarafından sık sık TİP'in "yan örgütü" olarak suçlanan DİSK'e de yönelmiştir. Nihayet 1969'dan itibaren, TİP'in 1969 seçimlerindeki başarısızlığının da etkisiyle içine düşmüş olduğu ideolojik ve politik krizin derinleştiği, DİSK kurucusu sendikacıların TİP'e olan ilgilerinin azaldığı, buna karşılık DİSK'in özellikle işyerlerindeki referandumlar ve fabrika işgalleriyle sesini duyurduğu ve üye kazanarak güçlenmeye başladığı bir süreçte, DİSK'in kapatılmasını sağlayacak yasal düzenlemeye ilişkin haberler basında yer almaya başlamıştır. Nitekim Ocak 1969 tarihli *Türk-İş* dergisinde, üye sendikalardan Çimse-İş Başkanı ve Ankara Milletvekili Hasan Türkay ile

Kavel Grevi 15-16 Haziran'ı hazırlayan önemli gelişmelerden biriydi.

Metal-İş Başkanı ve İstanbul Milletvekili Kaya Özdemir'in TBMM Bütçe Karma Komisyonu görüşmelerine katıldıkları ve işçi sorunlarına değinerek, çıkarılması gerekli kanunların önemine vurgu yaptıkları belirtilmektedir. Şubat 1969 tarihli *Türk-İş* dergisindeyse söz konusu kanun tasarıları için Çalışma Bakanlığı, Türk-İş ve Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun (TİSK) birlikte çalıştıkları yazılmaktadır.[14] 274 ve 275 sayılı Sendikalar Yasası'nda değişiklik öngören ve DİSK'in kapatılmasını, bir konfederasyonun kurulabilmesi için ülkedeki sendika ve federasyonlar ile sendikalı işçilerin 1/3'ünü üye yapması koşuluyla sağlamayı amaçlayan kanun tasarılarının Meclis Genel Kurulu'na sevk edilmesi sürecinin başladığı Mayıs 1970'te, AP temsilcilerinin tasarıların temel hedefinin DİSK olduğunu gizlemeye gerek duymadıkları göze çarpmaktadır. Öyle ki, meclis komisyonunda konuşan Çalışma Bakanı Seyfi Öztürk, "ideolojik akımların aleti haline gelmiş sendikalar ile tabela sendikaları bu kanun çıkar çıkmaz kendiliğinden infisah edecektir" derken, 11 Mayıs 1970'te Erzurum'da toplanan Türk-İş Genel Kurulu'nda kürsüye çıkan TBMM Çalışma Komisyonu Başkanı Turgut Toker de tasarıların yasalaşmasıyla, Türk-İş'ten başka konfederasyon kalmayacağını delegelerin alkışları arasında ilan etmektedir.[15]

DİRENİŞ, TİP'TEN KOPUŞ VE SONRASI: YÜKSELEN SENDİKAL HAREKET, POLARİZE OLAN SOL

İktidarın DİSK'i kapatma kararlılığı karşısında, DİSK yöneticileri bir yandan başkanlığını DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler'in yaptığı bir "Uyarı Heyeti" kurarak devlet ileri gelenleriyle görüşmek üzere yola koyulurlarken, diğer yandan da direniş hazırlıklarını başlatmışlardır. 1974'te DİSK'in dönem içindeki en büyük sendikası olan Maden-İş'in genel sekreterliğine seçilecek olan Mehmet Ertürk söz konusu hazırlıklar hakkında şunları söylemektedir:[16] "DİSK üç kere işçileri bilgilendirme toplantısı yaptı, DİSK'in en üst kademe bölge komitesinde, Profilo'dan bir kişi vardı, Philips'ten bir kişi vardı, Kavel'den bir kişi vardı, Demir-Döküm'den bir kişi vardı, Rabak'tan bir kişi vardı. Bu altıncı bölgenin komitesiydi mesela. Bölgelerin altında da fabrika temsilcileri ve lokal yöneticileri var. Hepsi birden bir ağ kuruyor zaten. Düşün, her 20 kişiyi temsil eden bir kişi var, bu lokal temsilcisi. Bunların başında temsilciler var, onların başında lokal başkanı ve baş temsilci var. Bir de bunların üzerine biz bölge komitesini kurduk, özellikle 15-16 Haziran'a yönelik. Bunlar kalıcı değildi, özellikle 15-16 Haziran'a yönelik kuruldu."

Sonuçta bilindiği üzere, DİSK yöneticilerinin bütün çabalarına rağmen, DİSK'in varlığına son verecek tasarıların Meclis Genel Kurulu'na gelmesi, görüşülmesi ve kabul edilmesi, yaygın olarak Kocaeli ve İstanbul'da gerçekleşen ve DİSK üyesi işçilerin yanı sıra, Türk-İş'e bağlı işyerlerinden de binlerce işçinin katıldığı ve tarihe 15-16 Haziran Direnişi olarak geçen eylemlere neden olmuş, eylemler sırasında üçü işçi olmak üzere beş kişi yaşamını yitirmiştir. Olaylar üzerine İstanbul ve Kocaeli'nde 17 Haziran'da sıkıyönetim ilan edilirken, DİSK Genel Merkezi aranmış ve içlerinde Kemal Türkler'in de olduğu bazı DİSK yöneticileri gözaltına alınarak, kurulan sıkıyönetim mahkemesi tarafından tutuklanmış, haklarında davalar açılmış ve yaklaşık üç ay tutuklu kalmışlardır.[17]

15-16 Haziran'ın DİSK yönetimi açısından bir yandan, temel olarak

15-16 Haziran Olayları nedeniyle 31 Ağustos 1970'te başlanan yargılanmaya DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler ve arkadaşları sonraki günlerde tahliye oldular.

Cumhuriyetin 75. Yılı. 1954–1978.

MDD, Aren-Boran ve Aybarcı gruplar arasındaki ideolojik ve politik çatışmalarla parçalanmakta olan TİP'e baktıklarında kendi güçlerinin farkına vardıkları, diğer yandan da hem bu olaylar sonrasındaki kovuşturmalar ve hem de ardından gelen 12 Mart dolayısıyla devletin gücünün hissettirildiği[18] bir sürece işaret ettiğini söyleyebiliriz. Aynı süreçte diğer sol kesimlerle birlikte hedefe oturtulan ve sonunda da kapatılan TİP'in üyesi olmanın "yan örgüt" suçlaması altındaki DİSK yöneticileri için taşınması giderek tehlikeli bir unvan olduğu öne sürülebilir. Dolayısıyla bu durumun da, TİP kimliğini DİSK yöneticileri nezdinde zoraki bir aidiyete dönüştürdüğü düşünülebilir. DİSK yöneticilerinin TİP'ten giderek

kopuşunun pragmatik bir seçim olup olmadığı sorusuna verilecek cevabın ise bakış açısına göre hem evet hem de hayır olması mümkündür. Örneğin TİP kimliğine sahip bir partili için muhtemelen süreç içinde görülen, sendikacıların özellikle partinin bunalıma düştüğü 1968'den[19] itibaren ilgilerini yitirdikleri, 1969 seçiminden sonra milletvekilliğinin de artık neredeyse olanaksızlaştığı ve bunalımın derinleştiği koşullar

DİSK kurucularının da dâhil olduğu TİP'li sendikacıların özellikle Mehmet Ali Aybar'ın 1962'de partinin başına geçmesi ve sol kadroların partiye girmeye başlamalarından sonra TİP içinde sol siyasetle birlikte politize olmuşlardır. Türk-İş ise, Çalışanlar Partisi girişiminin başarısızlığı sonrası 1964'te partiler üstü politika kararıyla temelde siyasal iktidarların politikalarıyla uyumlu bir sendikacılık anlayışını devam ettirmiştir.

ve 15-16 Haziran'ın verdiği özgüvenle, üyeliğin devamının da tehlikeli olmaya başlamasıyla pragmatik davrandıklarıdır. Üstelik aynı partili, sendikacıların TİP'in kadrolarından gerektiğinde sendikal eylemler için yararlandıklarını, ancak ihtiyaç duyulduğunda TİP'e yeterli desteği vermediklerini de söyleyecektir. DİSK yöneticileri açısından ise muhtemelen, kendi kurdukları ve aydınlara açtıkları partinin bir süre sonra çok da derinlikli olarak kavramadıkları teorik tartışmalar ve sonrasında da bölünmelerin içine düştüğü, partili gençlerin dışarıdakilerle birlikte illegaliteden gelen MDD öncü kadrolarıyla kurdukları ilişkinin de etkisiyle giderek radikalleştiği ve bir süre sonra şiddet unsurunun da bu radikalliğin bir parçası olduğu koşullar söz konusudur. Üstelik bütün yolu birlikte yürüdükleri ve güven duydukları Aybar, ideolojik bölünmeler ve genel seçim başarısızlığının ardından 1969 Kasımı'nda partiden ayrılmıştır ve 15-16 Haziran'ı gerçekleştirecek kadar ivme ve dolayısıyla özgüven kazanmış bir işçi hareketinin temsilcileri olarak derin

çatışmaların içindeki TİP'in içinden ve dışından ve özellikle de MDD çevrelerinden kendilerine de sert eleştiriler yönelmektedir.[20] Dahası, *Türk Solu*'nun Derby işgalinde attığı "işçi gençlik el ele" manşetindeki gibi çıkışlar, aynı çatışmaların kendi sendikaları ve üst örgütleri içinde de yaşanması olasılığından endişeye kapılmalarına neden olmuş olmalıdır. Dolayısıyla bu koşullar altındaki sendikacılar açısından muhtemelen yaşanan, pragmatist bir seçimden çok sürdürülme koşulları fiilen ortadan kalkan bir evliliğin TİP'in 12 Mart döneminde kapatılmasıyla resmen bitişidir[21] DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler'in tam da 15-16 Haziran sonrasında, Ekim 1970'teki 4. ve son TİP kongresindeki[22] konuşmasına bu noktada değinmeliyiz. Geriye dönülüp bakıldığında bir ilişkinin ve aidiyetin henüz resmiyete dökülmemiş bitişini adeta Türkler'in aşağıda alıntıladığımız sözlerinde görmekteyiz. DİSK yöneticilerinin ağır eleştiriler aldığı, hatta Yavuz Ünal gibi üyeler tarafından "bu sendika ağaları ne yaparlar" sözlerinin yöneltildiği[23] bir havada kürsüye çıkan Türkler'in konuşması özgüven yüklüdür. Türkler konuşmasında her ne kadar parti ile bağları güçlendirmekten söz etse de, bir yandan DİSK'i öne çıkaran ve 15-16 Haziran'daki rolünü sahiplenen, diğer yandan da ilişkilerin kopukluğunu teyit eden şu sözleri çarpıcıdır[24]: "Olaylar işçi sınıfının şahlanışı olarak görülünce, bir yandan TİP bunu kendi çalışmalarıyla olmuş gibi göstermek istemiş, MDD'ciler bunları kendilerinin oluşturduğunu göstermek istemiştir. Ne kadar taraf fikir sahibi kişiler varsa, hepsi ayrı ayrı sahip çıkmak istemiş, fakat DİSK açısından meseleyi teslimiyet noktasına getirmeyi kabul etmemişlerdir. (...) DİSK ile parti arasında, sendikacı ile parti arasında soğukluk vardır. İlişkiler güçlendirilmelidir. Ben bir yandan kelleyi koltuğa alarak, memlekette esas sosyalist mücadeleyi sürdürecek işçi sınıfı üzerinde çalışırken, işçi sınıfının bilinçlendirilmesinde çalışırken, bunun yanında emekçi sınıf ve tabakalarla elimizdeki imkânlarla bağ kurmaya çalışırken, bunlar sosyalist mücadele sayılmayacaksa, (...) belki ileride, sendikacılar parti içinde baş belası olur zihniyetiyle parti il ve ilçe kademelerine kadar aleyhine rivayet çıkarılırsa, bu soğukluk buz haline gelir. (...) DİSK'in başkanı, Maden-İş'in başkanı pazar, cumartesi yok, gecenin 11'ine, 12'sine kadar çalışma mecburiyetindedir, bu yüzden parti görevi almıyorsa, suçlu olmamalı, horlama cihetine gidilmemelidir. O tarafta yaptığımız görev anlayışında en az parti başkanı kadar sorumluluk anlayışı içinde bulunuyoruz."

Sonuç olarak 15-16 Haziran İşçi Direnişi, sendikal hareketin yükseldiği ve bu yükselişin önemli bir aktörü olarak DİSK'in de öne çıktığı bir momenti simgelemektedir. DİSK'in öne çıktığı bu moment, TİP'in şahsında Türkiye solunun ideolojik ve politik olarak bir yandan polarize olduğu, diğer yandan da şiddeti de barındıran bir radikalleşmeye doğru yönelme emareleri gösterdiği bir sürece denk gelmektedir. 15-16 Haziran, DİSK yöneticisi sendikacılar açısından bu koşullar altında özgüven kazandıkları ve TİP ile zaten bir süreden beri kopuşa doğru giden ilişkilerinin sona ermesini hızlandıran sonuçlar yaratmıştır. Ancak direnişe yönelik devletin tepkisi ve ardından gelen 12 Mart süreci, sözünü ettiğimiz ilişkinin bitişini hızlandırırken, bir yandan da bu bitişle birlikte 12 Mart ortamında var olma mücadelesi veren DİSK'i, TKP örgütlenmesiyle tanışana kadar, siyasal ve sendikal perspektiften yoksun bir üç yıl bekleyecektir.

DİPNOTLAR

* 1961 Anayasası'nın 46. maddesi ile sendika hakkı "çalışanlara" verilerek sadece işçilere değil kamu hizmeti görevlilerine de sendika yolu açılmıştır. Bkz. Bülent Tanör, "Sendika Hakkı ve Özgürlüğü", Korkut Tankuter (der.), *İnsan Hakları*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2000, Cogito 98, s. 232; 47. madde ile de toplu iş sözleşmesi hakkı vurgulanmıştır. Bkz. Aziz Can Tuncay, "Toplu İş Sözleşmesi Hakkı", Korkut Tankuter (der.), *İnsan Hakları*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2000b, *Cogito* 98, s. 291.

** Cumhuriyet Senatosu ve Karma Komisyon metinleri için Bkz. "Millet Meclisi S. Sayısı: 126'ya 2'nci Ek", *TBMM Tutanak Dergisi*, 1 Temmuz 1963-16 Temmuz 1963, Cilt 19, Birleşim, 105-116, s. 1-23.

1 Genel Kurul'daki görüşmelerin tümü için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 6, 1.6.1970-24.6.1970, Birleşim 93-110. Ankara: TBMM Matbaası, s. 268-309, 318, 390.

2 Türkiye İşçi Partisi Genel Merkezi Basın Bürosu tarafından yapılan ve 274-275 sayılı yasalarda değişiklik yapan kanunun iptali için anayasa mahkemesine başvurulduğunu belirten *Basın Bülteni*, 13 Ağustos 1970, İstanbul: Tarih Vakfı-TİP Arşivi.

3 Aziz Çelik'in yerince bir tespitle "bir emek vakanüvisi" olarak nitelendirdiği (Aziz Çelik, *Ve-sayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık*, İstanbul: İletişim Yay., 2010, s. 43), sendikacı da olan Kemal Sülker'in çalışmaları için bkz. *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, İstanbul: Vakit Matbaası, 1955; *Sendikacılar ve Politika*, İstanbul: May Yay., 1975; *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler*, İstanbul: Gözlem Yay., 1976; *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri*, İstanbul: Gerçek Yay., 1973; Ahmet Makal'ın 1850-1963 arasındaki dönemi ele alan üç ciltlik çalışma ilişkileri tarihi kitapları için bkz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri*, Ankara: İmge Yayınevi, 1997; *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, Ankara: 1999; *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963*, Ankara: İmge Yayınevi, 2002; Yıldırım Koç'un eski sendikacıların uykülerini içeren çalışması için bkz. *Türk-İş Tarihinden Portreler I-II*, Ankara: Türk-İş Yay., 1998, 1999; Koç'un DİSK'i konu alan çalışması için bkz. *DİSK Tarihi-Efsane mi Gerçek mi (1967-1980)*, Ankara: Epos Yay., 2008; Şehmus Güzel'in daha çok ikincil malzemeye başvurulması ve derleme özelliği taşıyan çalışması için bkz. *Türkiye'de İşçi Hareketi (1908-1984)*, İstanbul: Kaynak Yay., 1996; Oya Sencer'in (Baydar) Osmanlı emek tarihi üzerine yazdığı kitabı için bkz. *Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul: Habora Kitabevi, 1969; Aziz Çelik ve Zafer Aydın'ın Paşabahçe Grevi üzerine kaleme aldıkları çalışmaları için bkz. *Paşabahçe 1986 Gelenek Yaratan Grev*, İstanbul: TÜSTAV Yay., 2006; Kaynak taramasını kolaylaştıran önemli bir çalışma olarak bkz. Canan Koç ve Yıldırım Koç, *Türkiye Çalışma Yaşamı Kaynakçası*, İstanbul: Sosyal Tarih Yay.

4 Çelik, 2010: s. 43-44

5 Örneğin bu tarz okumalar açısından "27 Mayıs 1960 Devrimi Türk ordusunun ilerici çizgide oluşturduğu bir atılım olarak, Türk sendikacılığının gelişiminde bir dönüm noktası meydana getirir. Gerçek anlamıyla sendikacılık Türkiye'de bu tarihten sonra başlamış ve kısa sürede gelişme göstermiştir. (...) Bu sonuçları alınmasında devrim hükümetlerinin yeniçeki ve ileri görüşlü tutumunun büyük payı olmuştur" bkz. Anıl Çeçen, *Türkiye'de Sendikacılık*, Ankara: Özgür İnsan Yay., s. 44-45.

6 Yukarıda sayılan nedenlerle birlikte ellili yılların ithaline ilişkin olarak bkz. Hakan Koçak, "50'leri Sınıf Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak", *Çalışma ve Toplum*, 2008/3, Sayı 18, s. 69-65.

7 Örneğin, Adnan Mahiroğulları, 27 Mayıs Darbesi'nden sonra kurulan MBK Hükümeti'nin işçi sorunlarıyla yakından ilgilendiğini ileri sürmekte, bu görüşüne kanıt olarak da MBK üyesi Numan Esin'in İstanbul'a gelerek sendikacılarla görüşmesi ve yaptığı sendikal haklardan yana konuşmasını göstermektedir. Mahiroğulları 1963 yılında tanınan sendikal hakların da böylelikle eldeedildiği düşüncesindedir. Bkz. Adnan Mahiroğulları, *Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de İşçi Sendikacılığı*, İstanbul: Kitapevi Yay., 2005, s. 128-129, Oysa Mahiroğulları'nın bu iddiaları, ne Numan Esin'in cunta içi hesaplaşma sonucu yurtdışına gönderildiği gerçeğini ve dolayısıyla verdiği sözlerin bağlayıcılık sorununu, ne Kurucu Meclis'te anayasa görüşmeleri sırasında grev konusunda encümen üyelerinin var olduğunu söyledikleri "münevver" tereddütlerini ve ne de Cahit Talas'ın Temmuz 1961'de hazırlattığı ve grev hakkını hukuken tanırken uygulanmasını fiilen olanaksızlaştıran tasarısını, İstanbul İşçi Sendikaları'nın verdiği ve Saraçhane Mitingi'nin de önemli bir nedenini oluşturacak tepkileri açıklamaktadır. Söz konusu tasarı için bkz.Çalışma Bakanlığı, *Beyaz Kitap*, Ankara: Emek Basımevi, 1961, TBMM Kütüphanesi Arşivi.

8 *Milliyet*, 11.03.1965; Tuncer'e göre, aslında olayların çıkmasının nedeni işverenin adaletsiz prim uygulamasıdır. İşveren, 26 milyon liralık karından 5 milyon lirayı ilyakör zammı olarak dağıtmayı kararlaştırmış ancak paranın % 65'inin işletme yöneticilerine, kalan % 35'inine işçilere dağıtılması öngörülmüştür. Üstelik işçilere dağıtılacak primden de, 47 bin işçiden ancak 17 binin yararlanması ve bu adaletsiz uygulamanın, yöneticileri devlet desteğiyle seçilen ve işverene yakın işyeri sendikasınca da desteklenmesi olayları başlatan nedendir. Bkz. Kadir Tuncer, *Tarihten Günümüze Zonguldak'ta İşçi Sınıfının Durumu*, İstanbul: Güçebe Yay., 1998, s. 84-86.

9 *Milliyet*, 13.03. 1965.

10 Halil Tunç, "Zonguldak olayının nedenleri", *Milliyet*, 17.03.1965.

11 Hilmi Güner ile 29.08.2010'da yapılan görüşme.

12 Hilmi Güner ile 29.01.2011'de yapılan görüşme

13 Yukarıda özetlenen ve DİSK'in kurulmasıyla sonuçlanan sendikal hareketteki bölünme ve DİSK-TİP ilişkisi için bkz. Süreyya Algül, "Türkiye'de Sendika-Siyaset İlişkisi: DİSK Örneği (1967-1975)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

14 *Türk-İş* dergisi, "Sendikalar Kanunu ile Toplu-İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu teklifleri Meclis'te, Sayı 171, s. 22-23; *Türk-İş* dergisi, "Toplu Sözleşme Grev Kanunu tadil gerekçesi", Sayı 72, s. 6.

15 *Milliyet*, 15.05.1970, 16.05.1970; Ocak 1977'den itibaren DİSK Başkanlığı'nı üstlenecek olan Türk-İş üyesi ve CHP Milletvekili Abdullah Baştürk'ün imzacı olduğu, Rıza Kuas'ın DİSK'in TİP'in yan örgütü olduğu suçlamalarına tek başına cevap vermeye çalıştığı söz konusu tasarının genel kuruldaki görüşmelerinin özeti için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 6, 1.6.1970-24.6.1970, Birleşim 93-110. Ankara: TBMM Matbaası, s. 260-309, 318, 390.

16 Mehmet Ertürk ile 21.07.2009'da gerçekleştirilen görüşme.

17 Turgan Arıtan ve Sırrı Öztürk, *İşçi Sınıfı-Kendiliğinden ve 15/16 Haziran*, İstanbul: Sorun Yay., 1976, s. 92, 97, 179, 181.

18 Örneğin,15-16 Haziran'dan sonra Türkler başta olmak üzere DİSK yöneticilerinin tutuklu olduğu sırada, muhtemelen davalara delil bulmak amacıyla, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı'nın 17 Temmuz 1970 tarihli bir yazıyla DİSK'ten Yönetim ve Yürütme Kurulu karar defterlerini "tetkikine lüzum görüldüğü" kayıtlıyla istediği görülmektedir. İstenen karar defterleriyse DİSK Genel Sekreter Yardımcısı İbrahim Çelikın tarafından askeri savcı ve zabıt katibine zabıt varakası tutularak verilmiştir. Ancak sıkıyönetimin bitmesinden bir hafta kadarsonra, 1. Ordu Komutanlığı'ndan DİSK'e gönderilen bir yazı, DİSK'in karar defterlerini geri istediğini ancak komutanlığın karar defterlerinin kendilerinde olmadığı cevabını verdiğini göstermektedir. Ekteki zabıt varakasına rağmen 1. Ordu Komutanlığı'nın cevabı kadar, savcılığın adının büyük, DİSK ve kurullarının adının küçük harflerle yazılması da ilginçtir: "Sıkıyönetim Savcılığınca alındığı iddia edilen disk yönetim kurulu ve yürütme kurulu karar defterlerinin suç dosyası ile birlikte İstanbul C. Savcılığı'na gönderilmiş olabileceği ihtimaline binaen oradan istenmesini rica ederim". Bkz. DİSK Yönetim ve Yürütme Kurulu karar defterlerinin Sıkıyönetim Askeri Savcılığı'na teslim edildiğini belgeleyen Zabıt Varakası, 20.07.1970, İstanbul: TÜSTAV-DİSK Merkez Arşivi; 1. Ordu Komutanlığı'ndan DİSK Başkanlığı'na, geri istenen karar defterlerinin İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'na gönderilmiş olabileceğine ilişkin cevap yazısı, 25.09.1970, İstanbul: TÜSTAV-DİSK Merkez Arşivi.

19 Bkz. Artun Ünsal, *Umutların Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2002, s. 299-305.

20 Örneğin, MDD çevresinin yayın organı durumundaki *Türk Solu* dergisinde yazan Sadık Göksu bir yazısında DİSK'ten, "DİSK adlı olup partiler üstü sendikacılığa karşı olduğunu öne süren şu sosyalist (!) konfederasyon(...)" diyerek söz etmektedir. Bkz. Sadık Göksu, "Türk İşçisi Emperyalizmin İşgalcilerini Tanıyor", *Türk Solu*, 25 Haziran 1968, Sayı 32, s. 3; *Türk Solu*'nun 9 Temmuz 1968'deki nüshasında ise Lastik-İş Sendikası'nın örgütlü olduğu Derby Lastik Fabrikası'ndaki işgal eylemi konu edilerek, çok daha sert bir yorum yapıldığı göze çarpmaktadır: "(...) Büyük bir başarı olarak nitelendirilmek istenen DİSK'in kuruluşunun bir hayli mücadeleye götürebileceği DİSK'e yakın bilinen çevrelerin eleştirileri bile açıkça ortaya çıkmaktadır. Bütün bu zayıf ve oportünist tutumlarına rağmen, yıllardır endişesiz saltanat süren sömürücüler bu yeni çaba karşısında telaşa düştüler". Bkz. *Türk Solu*, "İşgal İşgal İşçi Gençlik el ele", 9 Temmuz 1968, Sayı 34, s.1, 3.

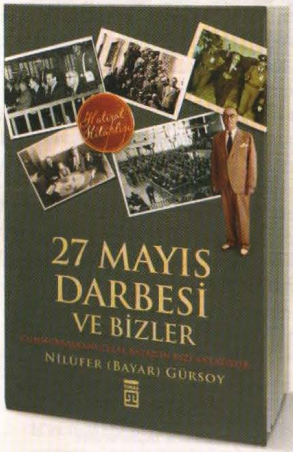
21 1963-1974 yılları arasında Maden-İş Genel Başkan Vekili olarak görev yapan ve aynı zamanda TİP üyesi de olan Hilmi Güner'e göre partinin 12 Mart sonrasında kapatılması Kemal Türkler'i üzmek bir yana sevindirmiştir. Hilmi Güner ile 29.01.2011'de gerçekleştirilen görüşme.

22 Ünsal, 2002: 168.

23 Yavuz Ünal ile 28.01.2011'de gerçekleştirilen görüşme; Ünal, söz konusu kongrede MYK üyeliğine seçilmiştir. Bkz. Ünsal, 2002: 176.

24 *Ant Sosyalist Teori ve Eylem Dergisi*, "Tasfiyeciliğe Karşı Mücadele Edelim", Aralık 1970, Sayı 8, s. 36; Bu arada TİP 4. Kongresi'nde işçi kesiminden genel sekreter seçilen Şaban Erik, 15-16 Haziran dolayısıyla tutuklanan Türkler'e kendisinin yöneticisi olduğu Türk-İş'e bağlı Yol-İş Sendikası'nın 15-16 Haziran'ı destekleyen gazetesini götürdüklerinde Türkler'in TİP'liliği vurgulandığı gerekçesiyle söz konusu gazeteyi almadığını öne sürmektedir. Şaban Erik ile 18.01.2011'de gerçekleştirilen görüşme.

TİMAŞ TARİH KİTAPLIĞINDAN SEÇKİN YENİ ESERLER...

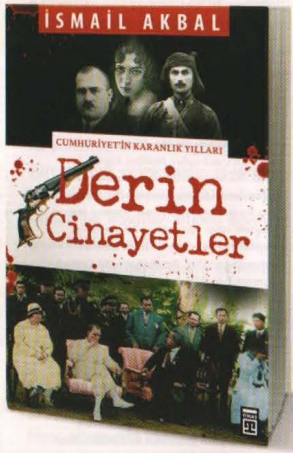
27 MAYIS DARBESİ VE BİZLER

Türkiye'nin 1946'da Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle başlayan çok partili demokrasi tecrübesi, en büyük darbeyi 27 Mayıs 1960 tarihinde yedi. Sadece dönemin siyasi aktörlerini değil, onların yakın çevrelerini de hedef alan bir darbeydi gelen. Artık kimsenin hayatı eskisi gibi olmayacaktı... Dönemin şahitlerinden Celâl Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy'un kaleminden 1960 Darbesi'nin siyasi ve insani boyutları...

OSMANLI'NIN ÇÖKÜŞÜ

800 yıllık Osmanlı İmparatorluğu cumhuriyete evrilirken yapılan inkılâplar ve alınan kararlarla yeni bir rejim kuruluyor, tarihe meydan okunup yeni bir ülke inşa ediliyordu. Peki tüm bunların ardında halk aslında neler yaşıyordu? Dağılan tespihin taneleri nerelere saçılıyordu? Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci'den İmparatorluğun son dönemlerine dair toplumsal bir inceleme...

DERİN CİNAYETLER

Huzur-ı Mutat Zevat... 1930'lu yıllarda Mustafa Kemal'in yanından ayırmadığı eski komitacılar... Strateji kurulan sofralar, zor ve tehlikeli görevler, durumdan çıkarılan vazifeler, ömür boyu süren bağlılıklar, kör edici bir sadakat... Cumhuriyet'in ilk yıllarının üzerindeki sis perdesini aralayan titiz bir çalışma...

timas.com.tr
timastarih
timasyayingrubu

Timas tarih
Tarih bu sayfalarda yaşıyor...
TİMAŞ

Efsanevi Bir Yolculuk!

İnsanlık tarihinin 2.500 yıllık askerî ve siyasi zaferleriyle dolu bir serüven... Tüm tarihin en ünlü ve önemli askerî liderlerinin yaşam öyküleri, askerî hayatları ve katıldıkları seferler...

- Tarihte iz bırakan savaş ve seferler
- 120'nin üzerinde özel hazırlanmış, olağanüstü güzellikte sefer haritası, muharebe planı ve 3 boyutlu canlandırmalar
- Portrelerden muharebe tasvirlerine, silahlardan üniformalara detaylandırılmış 400'den fazla resim
- A'dan Z'ye efsane komutanlar listesi

Ve daha pek çok merak edilen detaya açıklık getiren bir başvuru kaynağı:

Efsane Komutanlar ve Zaferleri...

D&R, NT, Remzi, Dost, İnkılap ve tüm seçkin kitabevlerinde
Ayrıca idefix, kitapyurdu ve hepsiburada.com sitelerinde

timas.com.tr
timastarih
timasyayingrubu

Timaş tarih
Tarih bu sayfalarda yaşıyor...

TİMAŞ

ENVER PAŞA VE NACİYE SULTAN ALEYHİNE BİR DAVA:

GAYRİMENKUL ALIMINDA İZLENEN GAYRİMEŞRU YOL

NEVAL MİLANLIOĞLU

Naciye Sultan'ın yani bir anlamda Enver Paşa'nın lehine sonuçlanmış olsa da hem Mahmud Mahir Efendi'nin savunmalarına hem de mahkemenin nihai kararına bakıldığı zaman ortada bir tehdit olduğunun esasen kabul edildiği aleni bir biçimde görülmektedir. Bununla birlikte Abraham Paşa'nın bu çok kıymetli çiftlikleri yalvararak satmış olmasındansa Enver Paşa'nın nüfuzunu kullanarak bu arazilere sahip olmuş olması, akla çok daha yatkındır.

Bugüne kadar Enver Paşa'yla alakalı pek çok şey yazılıp çizildi. Önümüzdeki sene hem Ermeni Tehciri'nin hem de Sarıkamış Harekâtı'nın yüzüncü yıl dönümleri olması hasebiyle onunla alakalı daha birçok şey söylenecek gibi gözüküyor. Devrinde bile kimileri onun iyi bir asker ve samimi bir vatansever olduğunu düşünürken, kimileri ise müstebit olarak görülen Sultan Abdülhamid'in ruhuna rahmet okutturacak derecede zorba olduğunu söyler. Bugün yazacaklarımız sanıyoruz ki ikinci gurupta olanların düşüncelerini destekler nitelikte olacaktır. Fakat kesin bir hükme varmadan evvel ele alacağımız olayın hangi tarih aralığını kapsadığını göz önünde bulundurmakta fayda var. Zira olayın geçtiği tarih 1919 ve yaklaşık bir sene kadar evvel yani 2 Kasım 1918'de Enver Paşa ile İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen diğer liderleri bir Alman denizaltısı ile yurdu terk etmiş, muhalifler basın ve yayın yoluyla cemiyet ve üyeleri aleyhine propagandaya başlamış ve

Dersaadet ve civarı ve Boğaziçi'ni gösteren dönem haritası, Abraham Paşa'nın arazileri işaretlenmiş.

5 Temmuz 1919'da Enver Paşa ve üç arkadaşı çeşitli suçlardan yargılanarak gıyaben idama mahkûm edilmişlerdi. Dolayısıyla bahsini edeceğimiz olayın, başta Enver Paşa olmak üzere tüm İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeleri hakkında hiç de iyi olmayan şeylerin söylendiği bir tarihe denk düşmesi, iddialara karşı biraz daha ihtiyatla yaklaşmamızı gerektirir.

El-adlü Esasü'l-Mülk (Adalet Mülkün Temelidir)[1] adını taşıyan seksen sekiz sayfalık bu eser, 1919 tarihinde Osmanlı mahkemelerinde görülen bir davayı, tarafların mahkemeye sundukları savunmaları, delilleri ve mahkeme kararını içermektedir. Davacı taraf Meclis-i Ayan eski üyelerinden Abraham Paşa'nın[2] eşi Fulik Hanım,[3] davalı taraf ise Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'dır.[4] Fulik Hanım'ın avukatı Hrisantos Efendi tarafından derlenen eserin konusu ise dava dilekçesinden anlaşılmaktadır. Buna göre; tapusu Fulik Hanım'da olan Demirci, Yorgancı, Kasapçayırı ve Bilezikçi Çiftlikleri ile bunların müştemilatı bir süre önce vefat etmiş olan kocası Abraham Paşa'nın takririyle 17 Ağustos 1916 ve 7 Mart 1917 tarihlerinde Abraham Paşa'nın ilerleyen yaşı ve ölümcül hastalığından istifade edilerek sabık Harbiye Nazırı Enver Paşa vasıtasıyla tahakküm ve tehdit yoluyla ve değerinden çok düşük bir fiyata eşi Naciye Sultan'a ferağ ettirilmiş, bu çiftliklerde bulunan ve değeri altı bin lirayı mütecaviz olan eşyalara el konulduğu gibi, içindeki odunlar da satılarak parası gasp edilmiştir. Bu sebeple Fulik Hanım ferağın feshini, el konulan eşyaların iadesini ve satılan odunların bedelini istemektedir.[5]

Sadece Bilezikçi Çiftliği'nin Şişli'den Rumeli Kavağı'na kadar uzanan çok geniş bir alanı kapsadığını söylersek, sanırız davaya konu olan çiftliklerin kıymeti hakkında bir fikir vermiş olabileceğiz.[6] Ayrıca Hrisantos Efendi'nin beyanatından anlaşıldığı kadarıyla bölgenin kıymeti sadece büyüklüğünden ve sahip olduğu doğal güzelliklerden ileri gelmemektedir. Çünkü 12 Ocak 1915 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla Şişli'den Rumelifeneri'ne kadar işlettirilmesi imtiyazı verilmiş olan elektrik tesisatının da Bilezikçi Çiftliği'nde kurulması, bölgenin ehemmiyetini ve değerini bir kat daha artırmıştır.

Avukat Hrisantos Efendi mahkeme karşısında savunmasını yaparken; Abraham Paşa'nın mallarının kıymeti anlaşıldıktan sonra Enver Paşa tarafından yoğun bir tehdit ve tazyiğin başladığı iddiasında bulunur. Fakat Enver Paşa bu tehdidi şahsen yapmaz, onun yerine eniştesi ve seryaveri bulunan Kâzım Bey'i,[7] Levazımat-ı Umumiye Reisi İsmail Hakkı Paşa'yı,[8] Sıhhiye Müfettişi Süleyman Numan Paşa'yı[9] ve Adliye Nazırı İbrahim Bey'i[10] Abraham Paşa'ya musallat eder. Başlangıçta gayet dostane gözüken ziyaretler zaman içerisinde birer tehdit halini alır. Bahsi geçen bu kişiler Abraham Paşa'nın yatak odasına kapanıp kimseler duymasın diye kapıları sıkıca kapattıktan sonra; askeri bir tedbir olarak çiftliklerinin istimlâk edileceğini, buralara tabyalar ve mitralyözler yerleştirileceğini ve eğer böyle bir yola başvurulursa eline beş – altı bin liradan fazla bir para geçmeyeceğinden çiftliklerin Enver Paşa'ya satılarak en azından üç – beş bin lira daha fazla para almasının hayrına olacağını söylerler. Abraham Paşa, çiftliklerin büyük bölümü eşime ait; bu yüzden biraz düşünmeme müsaade ediniz diyerek zaman kazanmaya çalışır. Paşanın çiftlikleri satmaya meyilli olmadığı görüldüğü halde, paşalar ziyaretlerini sıklaştırır. Hrisantos Efendi ilk ziyaretten sonra tehditlerin giderek artmaya başladığını beyan eder. Hatta bir seferinde İsmail Paşa'nın Abraham Paşa'ya: "Ne yapacak isen yapıp bu işi bitireceksin. Ben senin dostunum. Sonra sana fena olacak" der. Abraham Paşa çiftliklerini satmak istememesine rağmen korkusundan hayır diyemez.

Avukat, bu durumun zaten ölüm döşeğinde olan paşanın hem beden hem de ruh sağlığı üzerinde olumsuz tesirler yarattığını söyler ve paşanın teklifi kabul etmemesi halinde başına gelebilecekleri düşündükçe hastalığının şiddetlendiğini belirtir. Abraham Paşa yaşanan bu olaylardan sonra son nefesine dek odasından çıkamaz ve karısı da dâhil olmak üzere kimseyle sıkıntısını paylaşamaz. Fakat bir gün yine böyle bir ziyaretten sonra Fulik Hanım, hastabakıcı ve uşakla birlikte odaya girer. Her defasında paşayı yüzü sapsarı kesilmiş ve kederli bir biçimde bulan Fulik Hanım, bunun sebebini sorar. Bu yükü artık tek başına taşıyamayacağını anlayan Abraham Paşa: "Birisinden kurtulduk, daha beterine çattık" diyerek açılmaya mecbur olur. Enver Paşa'nın çiftliklerini çok düşük bir fiyata almak istediğini belirttikten sonra: "Elimizden alacaklar, ben senin malını ne yapacağım? Nasıl vereceğim? Hayır, vermem. Varsın zapt etsinler. Ne yaparlar ise yapsınlar. Ben takrir vermem" der. Fakat artan baskılar sonucu canının malından daha kıymetli olduğuna kani olan paşa, eşini haberdar etmeksizin 7 Mart 1917'de Yorgancı, Kasapçayırı ve Bilezikçi Çiftliklerinin Naciye Sultan'a satışını onaylamayı kabul eder. Abraham Paşa takriri bir saat kadar süründürür fakat satış işleminde hazır bulunanlardan Antonyan Efendi, paşanın kulağına: "Bunlar askerdirler, kılıçları vardır. İmza et" dediği için paşa takrir kâğıtlarını imzalar. Satış işlemi tamamlandıktan sonra Fulik Hanım her zaman olduğu gibi, saat altı su-

Meclis-i Âyân Azâsı Abraham Paşa Karakâhya (1833-1918).

Vasiliki Kargopulo, Bahattin Öztuncay.

larında paşanın odasına girer. Paşayı yüzü sapsarı, üzgün ve düşünceli bir halde otururken bulur. Bu durumun sebebini sorduğunda aldığı yanıt ise şöyledir: "Takrir vermeyeceğim, varsın alsınlar dedim ama üzerime çok düştüler. Top mitralyöz koyacağız, tabyalar yapacağız ve Mavromoloz"

Naciye Sultan, 1336/1920. "Pek sevgili Hasene Hanım'cığım, Naciye'ni unutma" ithaflı.

Edhem Eldem koleksiyonu.

gibi elinden alacağız dediler, ben de mecbur olup verdim. Sonra sizler geriye alırsınız." Fulik Hanım'ın işte ancak o saatte bu satış işleminden haberi olur.

Tüm clevir işlemlerinin yirmi dört saat gibi kısa bir süre içerisinde halledilmesi de Hrisantos Efendi için Abraham Paşa'nın satışa zorlandığının bir kanıtıdır. Zira bu kadar büyük bir alanın ve içindeki onca şeyin kayıtlarının tutulması bile günler alabilecekken Abraham Paşa'nın hastalığının en şiddetli olduğu andan yararlanılıp, Fulik Hanım'ın kulağına gitmeden satış işlemlerinin alelacele gerçekleştirilmesi şüpheli bir durumdur.

İddialara göre; bu dört çiftliğin satış işlemleri gerçekleştikten sonra bile Enver Paşa rahat durmaz. Yine Abraham Paşa'nın uhdesinde olan Karakahya Köşkü'nü, ittisalindeki orman ve parkları da bedavaya almak ister ve yine İsmail Paşa ile Kazım Bey'i, paşayı ikna etmek için görevlendirir. Aynı yollu tehditler karşısında daha fazla dayanacak gücü kalmayan Abraham Paşa; "kendimi bunların elinden kurtaramayacağım" diye diye kısa bir süre sonra vefat eder. Köşkü almakta kararlı olan Enver Paşa, bu sefer de Fulik Hanım'ı mezkûr bahçeyi satması için uyarır. Fulik Hanım ise üç erkek evladının Avrupa'da olduğunu ve onların imzası olmadan bir şey yapamayacağını söyleyerek konuyu kapatmaya çalışır, neyse ki Enver Paşa ve arkadaşlarının iktidardan sakıt olmaları ve yurtdışına kaçmalarıyla bu konu da kapanır.

Davacı tarafın çarpıcı iddialar içeren bu savunması karşısında mahkeme, diğer tarafın da savunmasını dinlemek ister. Naciye Sultan'ın avukatı Mahmud Mahir Efendi öne sürülen iddialara karşı Enver Paşa'nın Abraham Paşa'ya hiçbir şekilde tahakküm uygulamadığını ve ortada herhangi bir tağririn yani malın fiyatının olduğundan daha az veya çok gösterilmesi gibi bir durumun olmadığını söyleyerek müvekkilesini savunur. Ona göre; ortada herhangi bir tağrir olsa bile kanunlar gereği satışın feshi istenemez. Çünkü satıcı kendisine verilen ücreti kabul etmiştir. Ayrıca Abraham Paşa'nın ölüm döşeğinde olmasından istifade edildiği iddiası da gerçeği yansıtmamaktadır ve hem bu iddianın doğruluğu kanıtlansa bile kanunlara göre ferağın feshi talep edilemez.

Her iki taraf da dinlendikten sonra Beyoğlu Birinci Hukuk Mahkemesi'nce görülen birçok duruşmadan sonra; Abraham Paşa'nın, Fulik Hanım'ın vekili olduğu, bu sebepten onun malını istediği fiyata satabileceği, alıcı ve satıcı dışında herhangi bir kimse tarafından uygulanan tahakkümün ferağın feshini gerektirmeyeceği ve Abraham Paşa'nın kendisine verilen paraya rıza göstermesi gibi nedenlerle davanın reddine ekseriyetle karar verilir.

Verilen karara itiraz eden Fulik Hanım, davayı bir üst mahkemeye; İstinaf Mahkemesi'ne taşır. İstinaf Mahkemesi'nde de mesele bu haliyle görüşüldükten sonra; ortaya atılan bu iddiaların asılsız olduğu söylenerek reddine karar verilmesi kanuna aykırı görüldüğünden, bir önceki mahkeme kararının ıslahına ve konuyla alakalı tedkikat yapılmasına 12 Kasım 1919'da karar verilir. Alınan karar üzerine Hrisantos Efendi sözlü ve yazılı olarak mahkemeye savunmasını sunar. Bu açıklamalar davaya konu olan malları, malların kıymetini ve büyüklüğünü göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu savunmaya göre; bir kısmı Abraham Paşa'ya büyük bir kısmı da Fulik Hanım'a ait olan ve İstanbul'un en mutena mevkiinde olup, içinde müştemilatıyla birlikte otuz üç adet köşk, binlerce dönümlük tarla, bağ, bahçe, çayır, koru, fundalık ve su menbaı bulunan yaklaşık yüz yirmi bin dönümlük bu dört çiftlik, 11 Şubat 1897 tarihinde yani 22 yıl evvel altın olarak otuz beş bin liralık istikraz mukabilinde Mösyö İstefanoviç'e teminat olarak gösterilmişti.[12] Hâlbuki Hrisantos Efendi'nin iddiasına göre; Enver Paşa, adamları vasıtasıyla Abraham Paşa'ya uyguladığı baskı neticesinde bu çiftlikleri ve içindekileri yalnızca 17.500 liralık evrak-ı nakdiye mukabilinde yani sadece kiremitleri bahasına karısı Naciye Sultan namına ferağ ettirmişti.[13]

Hrisantos Efendi'nin mahkemedeki savunmaları oldukça ilginçtir. Zira Enver Paşa'nın bahsi geçen çiftlikleri kat be kat ucuza zorbalıkla aldığı iddia edildiği gibi, Enver Paşa, adeta adamlarını Abraham Paşa üzerine salmış bir kabadayı veya zorba gibi gösterilmektedir.

Mahkeme tüm bu anlatılanlara rağmen kanaatini değiştirmez ve satış sözleşmelerinde alıcı veya satıcı dışındaki kimseler tarafından yapılan tehdit veya tazyiğin sözleşmeyi feshedemeyeceğini yani Naciye Sultan'ın bizatihi elinde bıçak veya diğer bir öldürücü alet ile yine bizzat Fulik Hanım'ı tehdit etmesi söz konusu değil ise Enver ve İsmail Hakkı Paşaların veya hariçten bir veya daha ziyade kişinin fariğa vekilini her ne vechle olur ise olsun icbar etmiş ol-

masının zorlama hükmünde olamayacağını söyler.

Bu sefer Hrisantos Efendi farklı bir yol izleyerek Enver Paşa'nın dışarıdan herhangi biri olarak kabul edilmemesi gerektiği üzerinde durmaya başlar. Avukata göre; Enver ve İsmail Paşalar sadece bu olayda değil, memuriyetleri süresince birçok kereler tagallüb ve tahakküm göstermişlerdir ve yaşanmış tüm bu olaylar kendi iddialarını da kanıtlar nitelikte olduğundan mahkemeye arzı iktiza etmektedir. Hrisantos Efendi, Enver Paşa'nın tagallübüne örnek olarak Damat Salih Paşa'nın[14] idamı ile Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'nin intiharını mevzu bahis eder. Ona göre; koskoca bir damad-ı şehriyari olan Salih Paşa'nın idam edilmesi bu kadar kolay iken, Abraham isminde bir Ermeni'nin Enver Paşa'nın emri rızasına ehemmiyet vermeyeceği açıktır. Yine Enver Paşa'nın asker kaçaklarının idam edileceğine dair 7 Ağustos 1914 tarihli emri de Abraham Paşa üzerinde uygulanan tahakküme kanıt olarak gösterilmektedir. Zira Abraham Paşa'nın üç evladından ikisi askere gidecek yaşta olmalarına rağmen Avrupa'da bulunmaktadırlar ve paşa evlatlarının hayatıyla tehdit edilmektedir. Nitekim halkın tek geçim kaynağı olan hayvanlarına bedel ödemeksizin el koymak suretiyle evlad-ı vatanın açlıktan ölmesine göz yumabilen biri için bu tehditleri fiile dökmek hiç de zor değildir.

Savunmada iddia edildiği üzere Enver Paşa Hükümeti'nin görevi kötüye kullandıklarına dair tek örnek bu değildir. Örneğin; Enver Paşa'nın hükümeti zamanında İsmail Hakkı Paşa tarafından her gün çıkarılan emirler

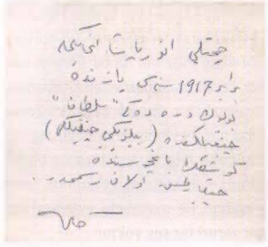

Dostane gözüken ziyaretler zamanla tehdit halini alır. Ziyaretçiler askeri bir tedbir olarak çiftliklerinin istimlâk edileceğini, buralara tabyalar ve mitralyözler yerleştirileceğini ve eğer böyle bir yola başvurulursa eline beş – altı bin liradan fazla bir para geçmeyeceğinden, çiftliklerin Enver Paşa'ya satılarak en azından üç – beş bin lira daha fazla para almasının hayrına olacağını söylerler.

ve hatta arzusuna muhalefete cüret gösterebilmesi imkânsızdır. Yine Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'nin devrin yöneticilerinden farklı bir siyaset takip etttiği için muhatapları tarafından hoş karşılanmaması ve bu şartlar altında daha fazla yaşayamayacağına kanaat getirip yaşamaktan ise ölmek daha evladır diyerek hayatına son vermesi de muhaliflerinin tahakküm ve tagallübüne örnektir.

Hrisantos Efendi'nin iddialarındaki en önemli kozu ise meşrutiyetle idare olunan bir ülkede Enver Paşa ve diğer üç arkadaşının hiç kimsenin fikrini dahi almadan ülkeyi savaşa sokmuş olmasıdır. Ona göre bu; Enver Paşa'nın kendisini tek otorite olarak gördüğünün en büyük kanıtıdır ve böyle büyük bir karar alırken milletin rızasını gözetmeyen bir devlet adamının hele o zamanda sıradan bir Ermeni'nin üzerine kadın şapkası tüylerine, topuklu ayakkabılarına ve çoraplarına varıncaya kadar Müslüman ve Hıristiyan mağazalarının türlü mevcudu askeri ihtiyaç adıyla ufacık bir makbuz mukabilinde zapt edilmekte, bu eşyaların büyük bir kısmı bazı önemli kişilerin dükkânlarına veya evlerine nakledildiği gibi, muhalefet edenlerin satış yapmalarına mani olmak için mağaza kapılarına nöbetçiler yerleştirilmekteydi.

Dava süresince Hrisantos Efendi'nin üzerinde durduğu en önemli konulardan biri de Ermeni tehcir ve tedibidir. Ona göre; 26 Eylül ve 31 Aralık 1915 tarihlerinde başka mahallere naklolunan Ermenilerin arkalarında bıraktıkları menkul ve gayrimenkullerine devlet tarafından el konulmasına dair çıkarılan kanunlar da Abraham Paşa üzerinde bir tahakküm unsurudur.

Enver Paşa ile kardeşi Kâmil Bey Bilezikçi Çiftliği köşkü bahçesinde, 1917.

Erdem Erdem koleksiyonu.

Fotoğrafın arkası: "Rahmetli Enver Paşa ağabeyimle beraber 1917 senesi yazında Büyükdere'deki "Sultan" Çiftliğinde (Bilezikçi Çiftliği) köşkün bahçesinde çıkarılmış olan resmimdir. Kâmil"

Çünkü bu, aynı zamanda Ermenilerin taktiline yani hiçbir Ermeni'nin sağ olarak eski mahallerine dönemeyeceklerine kanaat getirildiğinin de bir göstergesidir ve bu durumda Abraham Paşa'nın da hiçbir şekilde can güvenliği yoktur. Zira o zaman alınan duyumlara göre; vilayetteki Ermenilerin ve Ermeni servetlerinin bu şekilde tesviye ve tasfiyesinden sonra sıra İstanbul ve İzmir Ermenilerini tağrib etmeye gelmiştir. Buralardaki zen-

gin Ermenilerin kara defteri yapılıp hazırlanmış ve kısım kısım uzaklaştırılmaları düşünülmüştür. Dolayısıyla Abraham Paşa'nın bu kara kitaba kaydedildiği veya muhalefeti halinde kaydedileceğine dair korkularının olması gayet doğaldır ve Ermeni milletine ait Sanasaryan, Gülbenkyan ve Posta Hanları polis müdüriyeti tara-

Enver Paşa, Berlin, 1920. "Sevgili kardeşim Kâmil'ciğime. Berlin; 1920" ithaflı.

Edhem Eldem koleksiyonu.

fından zapt veya cüzi bir fiyat mukabilinde istimlâk olunup, Gümüşciyan Efendi'nin üç beş bin tonluk vapurları keyfi olarak müsadere olunurken, Abraham Paşa'nın da bir Ermeni olarak kendi malından emin olamaması şaşılacak bir durum değildir. Enver Paşa'nın aleyhine dava değil bir söz söylemek bile vatana hıyanet olarak kabul edilirken, müvekkilinin "evet efendim" ile mukabele eylemesi kadar zaruri bir şey yoktur.

Hrisantos Efendi tüm bu iddiaları mahkemede tek tek sıraladıktan sonra kâfi gelmemesi halinde daha yüzlerce emsal verebileceğini söyler ve Enver Paşa'nın sadece Abraham Paşa'nın değil, daha birçok Müslüman ve Hıristiyan tebaanın mallarına da fırsattan istifade el koyduğu iddiasında bulunur. 14 Mayıs 1915 tarihinde Tarabya'dan ilerisinin harp sahası ilan edilerek, burada yaşayan Hıristiyanların eşyalarını satmalarına dahi izin verilmeden üç gün içerisinde Anadolu içlerine sürülmesi, bu mahalle bir daha girmelerine mani olunması ve eşyalarının satılıp, gayrimenkullerinin zapt edilmesi aslında hep Enver Paşa'nın görevini kötüye kullandığına birer örnek olarak gösterilir.

Örneğin; Balkan Muharebesi'nde ahalisi dağılmış olan Büyükçekmece'de vaki Mençekre karyesinin İslam ve Rum mezarlıkları üzerine I. Dünya Savaşı esnasında Enver Paşa tarafından izin alınmaksızın annesi adına bir köşk inşa edilmiş ve etrafına teller çekilmek suretiyle İslam ve Hıristiyan ahalinin arazisi zapt edilmiştir. Bu da yetmezmiş gibi Rum kilisesinin arsa ve enkazı üzerine yine Enver Paşa tarafından bir samanlık yaptırılmıştır.[15] Bununla da yetinmeyen Enver Paşa yine Mençekre'de bir Rum ailesine ait olan çiftlikleri sahipleri öldü diye ilmühaber çıkartarak eşi Naciye Sultan adına kaydettirmiştir. Hatta Hrisantos Efendi çiftlik sahibi ailenin daha sonra hayatta olduklarını beyan ederek çiftliklerini talep ettiklerini ifade eder. Enver Paşa'nın bu tavrının sadece Hıristiyanlara karşı olmadığı da beyan edilir. Misal; Büyükçekmece'de Tahir Efendizade Mustafa Efendi'nin çayır ve tarlaları da yine savaş zamanı Enver Paşa tarafından zapt edilerek çok ucuz bir fiyata Naciye Sultan'a sattırılır.

Hrisantos Efendi daha önce davaya konu olan ve kendi meselelerine çok benzeyen bir olayı da mahkemede anlatır. Buna göre; Büyükçekmece'de Aleko isminde bir şahsın 16.000 dönümlük arazisine ve bir ağılına Enver Paşa göz diker ve bunları satmak için Aleko'yu icbar eder. Arazisini satmak istemeyen Aleko, Enver Paşa'nın konağına çağrılır ve arazisini bin altı yüz liraya satması teklif edilince kabul etmek zorunda kalır, Fakat bilahare satıştan vazgeçtiği ve bu kararında ısrar ettiği için Büyükçekmece Belediyesi, İttihad ve Terakki Şubesi Reisi Hasan Bey'den 8 Haziran 1918 tarihli şu telgrafı alır: "Tarlaların hemen takririnin itasını paşa hazretleri emretti. Acele gelip muameleyi yapınız. Sonra hakkımızda iyi değildir."[16] Bu tehdit karşısında Aleko mecburen dokuz yüz dönüm arazisinin ve bir ağılının, Naciye Sultan adına takririni verir. Enver Paşa bununla iktifa etmez ve takrire dâhil olmayan diğer yedi yüz dönüm araziyi de ücret ödemeksizin zapt eder. Fakat bu arazi daha sonra İngiltere hükümeti tarafından Naciye Sultan'dan geri alınarak eski sahibine iade edildiği gibi, sultan on bin liralık bir tazminat cezasına çarptırılır.[17] Aslında sadece bu değil, daha önce Enver Paşa tarafından el konulan Abraham Paşa'nın bir diğer çiftliği; Maltız Çiftliği'nin de Enver Paşa ülkeden ayrıldıktan sonra Fulik Hanım'ın ricası üzerine Naciye Sultan tarafından iade edilmesi de bu çiftliklerin haksızca ele geçirildiğine birer kanıt olarak sunulur.

Hrisantos Efendi'ye göre; işin asıl dikkate şayan tarafı; Hıristiyanların mallarını satmalarına ve Hıristiyanlardan mal almaya kati surette yasak getirildiği halde Naciye Sultan'ın bu kanundan müstesna tutulmuş olmasıdır. Hatta bununla alakalı bir belge de mahkemeye delil olarak sunulmuştur. Buna göre; Komidas oğlu Tinob'un Bahçeköy'de vaki bahçesinin Naciye Sultan'a satılmasında Harbiye Nezareti'nden verilen tezkirece askeri cihetten herhangi bir sakınca olmadığı anlaşıldığından satışın gerçekleşmesi uygun görülmüştür.

Tüm bu iddialar dinlendikten sonra söz hakkı Naciye Sultan'ın avukatı Mahmud Mahir Efendi'ye verilir. Hrisantos Efendi'nin iddialarını meseleden çok uzak, abartılı ve hisleri okşama maksatlı gören Mahir Efendi, Fulik Hanım'ın eski avukatı Apikyan Efendi tarafından da yine aynı iddialarla daha evvel bir İngiliz mahkemesine müracaat edildiğini fakat orada da adaletin yerini bularak davanın Osmanlı mahkemelerinde görülmesine karar verildiğini ifade ettikten sonra savunmasına başlar. Asıl konudan uzak olan iddialara cevap vermek istemeyen Mahir Efendi, çiftliklerin satışı konusunda herhangi bir ikrahın olmadığını yani Abraham Paşa'nın hiçbir surette satışa zorlanmadığını söyler. Zira çiftliklerin iki kısım halinde ayrı ayrı tarihler de

satılmış olması da buna bir kanıttır. Yine Abraham Paşa eğer çiftliklerin satılmasına razı gelmiyor idiyse Fulik Hanım'ın vekâletinden istifa ederek satışa mani olabilirdi, bilakis Abraham Paşa çiftlikleri yalvararak satmıştı der. Bu iddiasından sonra Mahir Efendi, satış işlemlerinin Fulik Hanım'ın bilgisi dışında yapıldığı iddialarını da yalanlar ve eğer satışın Fulik Hanım'dan gizli yapılması istenseydi, işlemlerin Abraham Paşa'nın konağında değil, başka bir mahalde yapılmasının daha makul olacağını ifade eder. Mahir Efendi'ye en ilginç gelen iddia ise daha önce hiç ortaya atılmamış olan; Abraham Paşa'nın ilerleyen yaşıyla birlikte bunamaya başladığı ve Enver Paşa'nın bundan istifadeyle Abraham Paşa'nın çiftliklerine el koyduğu iddiasıdır. Paşa'nın akıl sağlığı gayet yerinde olan bir rical-i devlet olduğunu belirten avukat; hem öyle olsa bile kanunlara göre matuh (bunamış) bir kimsenin de vekâletinin geçerli olduğunu söyleyerek bu iddiayı da yanıtlar. Ona göre; Naciye Sultan'ın bahsi geçen kanundan müstesna tutulduğu iddiası da gerçekleri yansıtmamaktadır. Ermenilerin gayrimenkullerini satmalarına izin verilmediği doğrudur çünkü hükümet Ermenilerin, bu satışlardan elde ettikleri kazancı başka mahallere gönderdiklerini düşünmektedir fakat Abraham Paşa bu kimselerden değildir. Yani aslında Naciye Sultan değil, Abraham Paşa kanundan müstesnadır.

Mahir Efendi'yi dinledikten sonra söz hakkı alan Hrisantos Efendi, kendi savunmasının abartılı ve meseleden uzak görülerek cevaplanmamasının bir kaçış olduğunu, Abraham Paşa'nın yalvarma iddialarının da gerçek olmadığını beyan eder. Bunun gerçek olduğu farz edilse bile; o kadar kıymetli bir arazinin satışı için yalvarmasının tedkike şayan bir durum olduğunu ve kendi iddialarını destekler nitelikte olabileceğinden araştırılması gerektiğini dile getirir. Hrisantos Efendi; eğer Naciye Sultan'ın Enver Paşa ile evliliğinden önce ve Enver Paşa'nın iktidardan sakıtından sonra satın aldığı mallar araştırılırsa, bazı gerçeklerin de gün yüzüne çıkacağını belirtir. Zira Naciye Sultan, Enver Paşa'dan önce bir arşın arsa satın almadığı gibi, Enver Paşa ülkeden ayrıldıktan sonra dahi bir arşın arazi satın almamıştır ve yine ona göre; bu hakikat karşısında, satın alma işlemlerinin tamamının Enver Paşa tarafından yapılmış olduğu fakat saltanatın arkasına gizlenmek için Naciye Sultan namına kaydettirildiğini düşünmek hiç de zor değildir.

Abraham Paşa takriri bir saat kadar süründürür fakat satış işleminde hazır bulunanlardan Antonyan Efendi, paşanın kulağına: "Bunlar askerdirler, kılıçları vardır. İmza et" dediği için paşa takrir kâğıtlarını imzalar... Fulik Hanım her zaman olduğu gibi saat altı sularında paşanın odasına girer. Paşayı yüzü sapsarı, üzgün ve düşünceli bir halde otururken bulur.

Naciye Sultan'ın avukatı Mahir Efendi ise bu iddiaların mesnetsiz olduğunu söyleyip esas meseleden uzaklaşıldığını tekrar ederek cevap vermeyi reddeder. Daha önceki savunmasını yineleyerek mahkemenin en doğru kararı vereceğine olan inancını beyan eder.

Genellikle aynı iddiaların tekrarlandığı birkaç duruşmadan sonra her iki tarafın da başka söyleyecek sözleri olmadığını ifade etmelerinin ardından mahkeme, 26 Ekim 1920'de nihai hükmünü verir. Buna göre; "senin için hayırlı olmaz" sözünün kimin tarafından söylendiği malum olmadığından ve bunun bir ikrah unsuru olarak kabul edilemeyeceğinden bir önceki kararın kabulüne karar verilir. Böylece yaklaşık iki sene süren dava Naciye Sultan'ın lehine sonuçlanır.

Her ne kadar dava, Naciye Sultan'ın yani bir anlamda Enver Paşa'nın lehine sonuçlanmış olsa da hem Mahmud Mahir Efendi'nin savunmalarına hem de mahkemenin nihai kararına bakıldığı zaman ortada bir tehdit olduğunun esasen kabul edildiği aleni bir biçimde görülmektedir. Bununla birlikte Abraham Paşa'nın bu çok kıymetli çiftlikleri yalvararak satmış olmasındansa Enver Paşa'nın nüfuzunu kullanarak bu arazilere sahip olmuş olması, akla çok daha yatkındır. Yine Enver Paşa'nın iktidarı zamanında satın aldığı veya iddia edildiği üzere el koyduğu arazilerin bir kısmının o, ülkeden ayrıldıktan sonra eşi Naciye Sultan tarafından isteyerek veya istemeyerek eski sahiplerini iade edilmiş olması da bu arazilerin alımında, usulsüz bir yol izlendiğini kanıtlar niteliktedir. Diğer taraftan Hrisantos Efendi'nin mahkemeye tesir etmek istediği ve bu yüzden birtakım iddialarında abartıya kaçmış olabileceği düşünülebilir. Fakat tüm bu iddiaların gerçeklerle hiçbir şekilde bağdaşmadığını söylemek de bir o kadar abartılı ve gerçeğe mugayir olacaktır.

Karikatürist Cem'in kaleminden Abraham Paşa.

DİPNOTLAR

1 Hrisantos, *El-adlü Esasü'l-Mülk. Fulik Hanım ve Naciye Sultan Davası*. İstanbul 1336. Eser, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Seyfettin Özege Nadir Eserler Koleksiyonu'nda yer almaktadır.

2 Önemli sarraf ailelerinden Karakahya sülalesine mensup olan Abraham Eremyan, 1833 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Kevork Eremyan ile dedesi Terzontz Eram Amira, Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve ailesinin sarraflığını üstlenmişti. Mısır'da özel eğitim gören ve Kavalalı'nın sarayında özel kalem müdürlüğü görevinde bulunan Abraham Eramyan, Hidiv İsmail Paşa'nın kahyası olarak İstanbul'a atayin edildi. Bu görevinde iken Sultan Abdülaziz'in Mısır'ın imtiyazlarını genişletmesinde önemli rol oynadı. II. Meşrutiyet döneminde Sultan Abdülhamid tarafından Meclis-i Âyan üyeliğine arandı ve lf., Meşrutiyet döneminde de bu görevinisürdürdü. Renkli şahsiyeti ve eve zevküsefaya olan düşkünlüğüyle tanınan Abraham Paşa 1918'de İstanbul'da vefat etti (Edhem Eldem, "Abraham Paşa", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı: İstanbul 1993, I, 59— 60). Ayrıca bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahval İdaresi. Memur Sicil Zarfları (DH. SİD. ME'M)*, nr. 2/10.

3 İstanbul'un önemli Ermeni sarraflarından Agop Yazıcıyan'ın kızıdır. 1850'li yılların sonunda İstanbul'da doğduğu tahmin edilmektedir (Haydar Kaygan, *Osmanlı Finansında Galata Bankerleri*. Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014, s. 109; *Calouste Sarkis Gulbenkian, The Man and His Work*, Calouste Gulbenkian Foundation, Armenian Communities Department, Lizbon 2010, s. 8).

4 Sultan Abdülmecid'in oğlu Şehzade Selim Süleyman Efendi'nin tek kızı olan Naciye Sultan, 1896 senesinde Fer'iyye Sarayı'nda dünyaya geldi. 1911 senesinde, henüz on beş yaşında iken Enver Bey ile nikahları kıyıldı ve yaklaşık üç sene yanı Enver Bey harbiye nazırlığına yükseltildikten sonra düğünleri yapıldı. Enver Paşa'nın ülkeden ayrılması akabinde işgal kuvvetlerinin baskılarına daha fazla dayanamayarak iki küçük kızıyla beraber Berlin'e gitti. Burada, kendisine göz kulak olmak vazifesiyle görevlendirilen kayınbiraderi Kâmil Bey'le birlikte yaşadı. Enver Paşa'nın vefatından sonra tekrar İstanbul'a dönen Naciye Sultan, Kâmil Bey ile evlenerek İstanbul'da kalmaya karar verdi. Fakat 1924 senesinde hanedanın sürgün edilmesi kararıyla birlikte tekrar ülkesinden ayrıldı. Sürgünde olduğu süre boyunca Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ikamet eden Naciye Sultan, hanedan kadınlarının ülkeye dönmesini sağlayan 1952 tarihli kanunla vatanına döndü ve ölüm tarihi olan 1957'ye kadar ailesiyle birlikte İstanbul'da yaşadı. (Neval Milanlıoğlu, *Emine Naciye Sultan'ın Hayatı (1896 — 1957)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek LisansTezi, İstanbul 2011).

5 Sadarete ve Dâhiliye Nezaretine Fulik Karakahya imzasıyla sunulan arzıhaller için bkz. BOA, *Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO)*, nr. 4578/343302; *Dâhiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus (DH. KMS)*, nr. 53-1/40.

6 Enver Paşa'nın Abraham Paşa çiftliklerini satın almış olması döneminde de çok büyük yankılar uyandırmış olmalı ki Hüseyin Cahit arıntılarında; Enver Paşa tarafından satın alınan Abraham Paşa köşkünün abartıldığı kadar muhteşem olmadığını bilakis fazlasıyla mütevazı olduğunu anlatır (Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım: Yaşantı, 1875— 1957*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 28).

7 11 Mart 1886 yılında İzmir'de dünyaya gelen Kâzım Bey (Orbay) Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da ve Harp Akademisi'nde aldığı eğitimin ardından staj yapmak üzere Almanya'ya gitti. Ülkeye döndükten sonra Trablusgarp ve Balkan savaşlarında görev aldı. Aynı zamanda Enver Paşa'nın kızkardeşi Mediha Hanım'la evli olan Kâzım Bey, 1914—18 yılları arasında Harbiye Nezareti başyaverliğinde bulundu. 1944— 46 yılları arasında Genelkurmay Başkanı olarak görev yapan Kâzım Orbay, 1964 senesinde Ankara'da vefat etti (*Milliyet*, nr. 5033, 4 Haziran 1964, s.7).

8 Savaştan bir ayağı sakat kaldığı için "topal" olarak anılan İsmail Hakkı Paşa, 18 Ağustos 1917 tarihinde kurulan Işle-i Umumiye Müdüriyeti'ne müdür olarak tayin edildi (Cem Doğtu, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası: Işle Nezareti", *Namık Kemal Üniversitesi. Sosyal Bilimler Metinleri*, sayı 4 (2009), 10). Bu görevinde iken adı birçok yolsuzluğa karıştığı ve cemiyet içinde dahi aleyhtarları bulunduğu halde Enver Paşa onu görevden almaya yanaşmadı. İttihatçılarınyönetimden sakıtından sonra ülkeyi terketti. Dahasonra tekrar İstanbul'a dönen İsmail Hakkı burada vefat etti (Halil Menteşe, *Halil Menteşe'nin Anıları: Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi*, haz. Orhan Birgit, Hürriyet Vakfı, İstanbul 1986, s. 177— 178).

9 Süleyman Numan Paşa, 1889'da Askeri Tıbbiye'den yüzbaşı rütbesiyle mezun olduktan sonra 1892'de ihtisas yapmak üzere Berlin'e gitti. İstanbul'a döndükten sonra bir müddet Gülhane'de görev yapan Süleyman Numan Paşa, 1. Dünya Savaşı'nda Ordular Sıhhiye Genel Müfettişliği ve Sıhhiye Nazırlığı görevlerinde bulundu. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin nüfuzlu kişileri arasında bulunduğundan I. Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'un İşgali üzerine işgal güçleri tarafından Malta'ya sürüldü. Milli Mücadele yıllarında Anadolu'ya giderek faal görevde bulunmak istediyse de kendisinin bilim alanında daha faydalı olacağı düşünüldüğünden İstanbul'da kalması uygun görüldü (Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri. II.*, Yörük Basımevi, İstanbul 1976, 176).

10 İbrahim Hayrullah Bey, 1859 yılında İstanbul'da doğdu. Babası 1909 senesinde Şeyhülislamlık makamında bulunan Mehmed Sahib Molla'dır. İttihad ve Terakki Cemiyeti üyelerinden olan İbrahim Bey, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra devlet kademelerinde hızla yükselmeye başladı. 1909 senesinde Selanik Valiliğine 1912 senesinde de İstanbul Valiliğine getirildi. 1913 yılında Adliye Nazırı unvanını aldı ve 1917 tarihine kadar bu görevini sürdürdü. 1914 senesinde Adliye Nazırlığına ek olarak kendisine Şura-yı Devlet reisliğide verildi. Kısa birsüreliğine Evkaf Nazırlığı da yapmış olan İbrahim Bey, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'un işgali üzerine işgal güçleri tarafından Malta'ya sürüldü (Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkânı ve Ricali (1839 — 1922)*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 83).

11 Rumeli Kavağı'na çok yakın bir mevkiide yer alan ve Abraham Paşa'nın eşi Fulik Hanım'ın tasarrufunda bulunan Mavromoloz Çiftliği'nin istimlak edilerekburayatop ve tabyalar yerleştirilmesine, esasında 1906 senesinde niyet edilmiş olduğunu arşiv belgelerinden anlamaktayız (bkz. BOA, *Yıldız Mütenevvia Maruzat (Y.MTV)*, nr. 289/32, 12 Recep 1324, *Y.MTV*. nr. 290/158, 17 Ramazan 1324). Fakat Hrisantos Efendi'nin beyanlarından ve nihayetmeye sunduğu raporlardın anlaşıldığı kadarıyla Enver Paşa, harbiye nazırlığının yükseltilkten sonra çiftliğe birkaç kez keşif heyetleri göndermiş ve başlangıçta sadece üçtebirinin istimlakı düşünülürken sonradan çiftliğin tamamının İstimlakınaEnverPaşa tarafından karar verilmiştir. Ayrıca Hrisantos Efendi, Enver Paşa'nın bu çiftliği de Naciye Sultan üzerine yapmak niyetinde olduğunu fakat mütarekenin imzalanmasıyla bu emeline nail olamadığını, söylemektedir.

12 Abraham Paşa'nın bu dönemde kumar ve borsa spekülasyonlarında bir servet kaybettikten sonra Osmanlı Bankası'na yaptığı borçlarına için bkz. Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Osmanlı Bankası, İstanbul 1999, s. 280— 281; EdhemEldem, *135 Yıllık Bir Hazine: Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler*. Osmanlı Bankası, İstanbul 1997, s. 214, 230 — 231.

13 Harp yıllarında "evrak-ı nakdiye" adı altında kâğıt para sistemine geçildiğinden Osmanlı Lirası esaslı bir değer kaybına maruz kalmıştır. Bu anlamda söz konusu 17,500 lira, eğer 1916 sonuna doğru ödendiyse takriben 10.000 altın liraya, 1917 yılının ortalarında ödendiyse de takriben 4.000 altın liraya tekabül etmekteydi.

14 İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin muhalifi olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası liderlerinden Salih Paşa, Sultan Abdülhamid devri sadrazamlarından Tunuslu Hayreddin Paşa'nın oğludur. Sultan Abdülmecid'in kızlarından MünireSultan'la yaptığı evlilikitle hanedana damat olmuştur. Damat Salih Paşa 11 Haziran 1913'te devrin Sadrazamı ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'ya düzenlenen suikastin azmettiricilerinden görülerek idama mahkûm edilmiş ve mahkûmlar. 24 Haziran 1913'te Beyazıd Meydanı'nda infaz edilmiştir (Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, 206 — 211; Murat Bardakçı, *Son Osmanlılar. Osmanlı Hanedanı'nın Sürgün ve Miras Öyküsü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2008, 139 — 140).

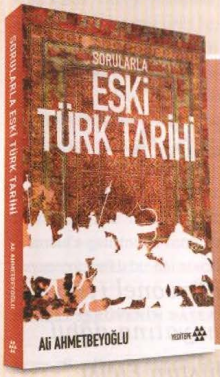
15 Büyükçekmece Gölü'nün kuzeybatı kıyısında yer alan Mençekre Karyesi çiftliklerinin Enver Paşa tarafından zorla satın alındığı iddiaları o devirde de büyük yankı uyandırmış, hatta daha sonra olaya konu olan mahalle teftiş heyeti göndenierek olayın iç yüzü öğrenilmeye çalışılmıştır. Heyet-i teftişiye raporunda yer alan ifadelerin bir kısmı şöyledir: "Mençekre, evvelce meskûn bir kariye iken mürûr-ı zaman ile ahalisi dağılarak kimi merkez kazaya (Büyükçekmece) ve civar köylere kimi de İstanbul'ave mevâki-i saireyehicret etmiş veeiyevm karye-i mezkûregayr-i meskûn ve metrûk bir halde bulunmuştur. Arazinin bin küsür dönümü Nikolaidis biraderlere ve mükteza kayden malûm olmayan mütebâkisi de kısmen civarındaki Polaya Karyesi ahalisine ve kısmen dağılan ahaliye aittir. Nikolaidis biraderler, iş bu araziyi harp esnasında Naciye Sultan hazretlerine ferağ etmiş iken bade'l- mütareke iş bu ferağın cebr ve ikrahneticesi olduğunu iddia etmeleriyle İngiliz mümessilliğinden vâki olan ve mükerreren te'kîd ve te'yîd kılınan iltimâs üzerine arazinin idâre-i kendilerine iadesi hükümet-i merkeziyece bi't-tensîb o sûretle idâre-i icâbı icrâ edilmiş ve elyevm mezkûr araziyi sahib-i evvelleri Nikolaidis biraderler tasarrufeylemekte bulunmışlardır" (*Dâhiliye Nezareti, İdâre-i Umumiye Belgeleri (DH. İUM)*, nr. 62/23, 17 Şubat 1338/17 Şubat 1922).

16 Bu tehdit telgrafı mahkemeye kanıt olarak sunulmuştur.

17 BOA, *Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Belgeleri (DH. HMŞ)*, nr. 7/2—9; *DH. HMŞ*, nr. 7/2—11; *DH. HMŞ*, nr. 7/2— 10; *DH. HMŞ*, nr. 2/14—12; *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)*, nr. 219/170; *MV*, nr. 219/120.

Yeditepe'den Yeniler...

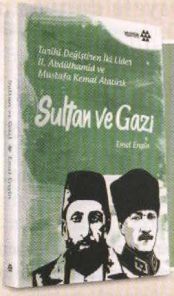
YEDİTEPE

SORULARLA ESKİ TÜRK TARİHİ

ALİ AHMETBEYOĞLU

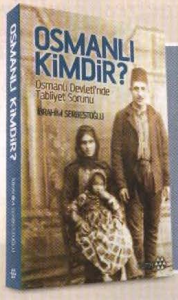
Bu eserde Türk adının ortaya çıkışından, Türklerin dünyanın dört bir tarafına yayılmaları, yurt tuttukları coğrafyalarının özellikleri, eski devir Türk tarihi çalışmalarında karşılaşılan zorluklar, eski Türk devletlerinin siyasi tarihlerinin ana hatları, Türk devlet teşkilatı, Türk toplumunu oluşturan en ufak birim olan aileden, hükümdarlara kadar Türk sosyal hayatı, İslamiyet öncesi Türk edebi eserleri, kahramanları ve destanları gibi konularda en çok merak edilen sorulara cevap bulacaksınız.

TARİHİ DEĞİŞTİREN İKİ LİDER
II. ABDÜLHAMİD VE
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

SULTAN VE GAZİ

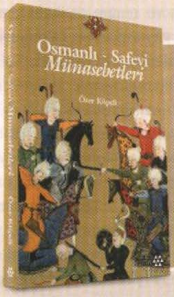
EMEL ENGİN

OSMANLI KİMDİR?

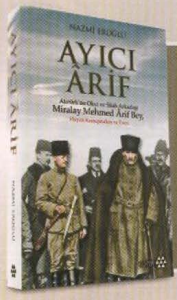
OSMANLI DEVLETİ'NDE
TABİİYET SORUNU

İBRAHİM SERBESTOĞLU

OSMANLI SAFEVİ MÜNASEBETLERİ

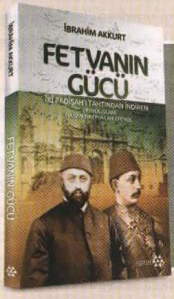
ÖZER KÜPELİ

AYICI ARİF

ATATÜRK'ÜN OKUL VE
SİLAH ARKADAŞI MİRALAY
MEHMED ARİF BEY, HAYATI
KONUŞMALARI VE ESERİ

NAZMİ EROĞLU

FETVANIN GÜCÜ

İKİ PADİŞAH'I TAHTINDAN
İNDİREN ŞEYHÜLİSLAM
HASAN HAYRULLAH EFENDİ

İBRAHİM AKKURT

ERMENİ İSYANI GÜNLÜĞÜ 1915

OSMANLI ARŞİVLERİ
YEMİNLİ TANIK İFADELERİ

ORHAN SAKİN

Online Sipariş İçin:

/yeditepekitap

www.yeditepeyayinevi.com

/kitapadresi

kitapadresi.com
internetteki kitap adresiniz

OSMANLI BİTİNYA'SINDAN BİR AFET-İ DEVRAN:

SOFYA WITTOWA-POTOCKA

HACER TOPAKTAŞ

Sofya Wittowa-Potocka (Zofia Konstantynowa Glavani [Clavone] 1760-1822), Bursa'da doğan, bir şekilde İstanbul diplomasi hayatına dâhil olan Rum asıllı bir Osmanlı tebaasıdır. İstanbul'da Lehistan Elçisi Boscamp'a metreslik edişiyle, hayatı bütün Avrupa sosyete dünyasına mal olmuştur. "Bitinyalı güzel" yaptığı sansasyonel evlilikler ve oryantal güzelliğiyle dillere destan olmuştur. Yaşamı erken modern çağın cemiyet hayatındaki bazı gerçeklikleri gözler önüne sermektedir.

Sofya Wittowa-Potocka (Zofia Konstantynowa Glavani [Clavone] 1760-1822).

Sofya'nın ilginç hikâyesini kendi kaleminden çıkan yazılardan ziyade bir şekilde ilişkisi olduğu kişilerin anılarından ve ondan da bahseden bazı Lehçe kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bu nedenle yaşadıklarını Sofya'nın kendi hissiyatıyla ve fikriyle dile getirdiği metinlerden okumak mümkün olamıyor. Genelde münasebetleri dolayısıyla anılarında Sofya'ya yer veren kişiler tarafından yazılmış metinlerden bilgi edinebiliyoruz. Boscamp'ın biyografisinde, daha sonra yayınlanan anılarında, Sofya hakkında yazılan eserlerde ve çeşitli zamanlarda yayınlanmış gazete ve dergi yazılarında Sofya'yı görebiliyoruz. Geleneksel tarihyazımının kadınların tarihi temsili konusundaki önemli sorunları, tarihin erkek yazarlar tarafından şekillendirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.[1] Dolayısıyla bu makalede de kaynakların Sofya'nın portesini ancak belirli bir cepheden resmetmeye imkân tanıdığını akılda tutmak önemlidir.

Sofya hem Osmanlı Devleti'nin hem Lehistan'ın Rusya ile hararetli ve çekişmeli yıllarının başlayacağı bir za-

manda 1760'ta Bursa'da doğmuş bir Rum kızıdır.[2] Ailesi yoksuldur; annesi meyve-sebze satarak para kazanmaktadır. Bazı kaynaklara göre annesi Maria, Sofya'yı babasının ölümünden sonra henüz 12 yaşındayken İstanbul'a getirip bir şekilde iyi bir yere yerleştirmek istemişti. Söylendiğine göre bir hayat kadını olan teyzesi tarafından evlatlık alınan Sofya bu yüzden teyzesinin aile adı Glavani'yi aldı.[3] İstanbul'a gelişinden sonra Sofya'nın hayatı çok farklı bir hâl alacaktı.

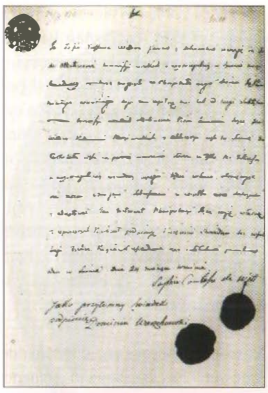
RENKLİ SERÜVENİN BAŞLANGICI

1776- 78 yılları arasında Lehistan'ın İstanbul'da bulunan elçisi Karol Boscamp-Lassopolski'dir.[4] Hollanda'da doğan Boscamp (?-1794) aslen Fransız'dı ve diplomatik kariyerine yirmili yaşlarda başlamıştır. Kendisi Lehistan adına diplomatlık görevleri üstlenmeden evvel İstanbul'daki ilk daimi Prusya Elçisi Karl Adolf von Rexin[5] (1755'ten itibaren İstanbul'da bulunan) takma adlı Gottfried Fabian Haude'ne 7 yıl hizmette bulunmuştur.[6] Boscamp 1776'da Lehistan'ın bazı ticari meselelerini yoluna koyma ve daimi Lehistan elçiliğini açma misyonuyla İstanbul'a gönderilmiştir.[7] İşte tam da bu sırada Boscamp'ın Sofya ile birlikteliği başlamıştır. 8 Mayıs 1777 günü Boscamp'ın rezidansına gelen Carlo adlı biri "güzel ve masum Sofya'yı görmek" için onu ikna etmiştir.[8] Ertesi gün annesi Dudu (hanım anlamında da kullanılmaktadır) -asıl adıyla Haci Maria- ile Leh elçisini ziyarete gelen Sofya, Boscamp'ı çok etkilemiştir. Annesi "kimseciklerin el sürmediği" Sofya'yı Boscamp'ın maddi bir bedele karşılık himayesine almasını istemiştir.[9] Boscamp anne Dudu'nun bu kadar rahat olması tuhafına gitse de ertesi akşam rezidansta buluşmaya ikna olmuştur. Ve sonraki birkaç akşam daha... Sonunda para karşılığında Dudu Sofya (kendisi de Dudu adını kullanmıştır) Boscamp'ın metresi olmuştur. Sofya 1778'e kadar Boscamp'ın 'resmi' metresliğini yapacaktır. Bu duruma sefil hayatından kurtulmanın bir yolu olarak Sofya da olumlu bakmış olmalıdır.

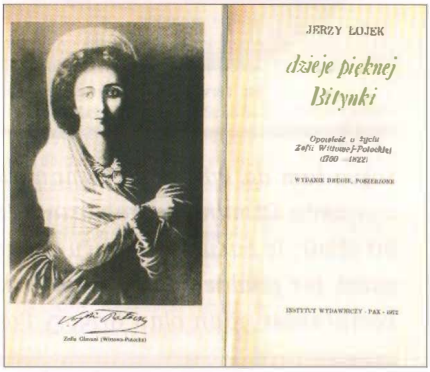
BOSCAMP'IN (İSTANBUL) METRESİ

Bu iki yıl içerisinde Sofya, Boscamp'ın rezidansında yeni bir dünyayı ve ona ayak uydurmayı öğrenir. Rezidansta ve farklı diplomatik çevrelerde verilen balolar, kabuller ve elçilik heyetinin diğer üyeleriyle ilişkileri sayesinde Sofya sosyeteye karışmanın püf noktalarına vakıf olur. İstanbul diplomasi hayatının gereklerini yerine getirmeyi iyi bir şekilde başarır.[10] Cemiyet hayatına karışmak için zamanın beynelmilel dili Fransızcayı öğrenmeye başlar. Katıldığı toplantılarda erkeklerin dikkatini ziyadesiyle çeker. Yapılan festivaller ve Büyükdere'deki yürüyüşler Sofya'yı bu ortama iyice alıştırır. Boscamp anılarında onun 'erkekler üzerine ihtisas yaptığı'ndan ve zekâsındaki kıvraklıktan bahseder. Ayrıca Sofya'yı 'kaprisli, mızıkçı, yalan söylerken bile kendinden emin, mütebessim, asla karşısındakini sıkmayan' biri olarak tanımlıyor. En zor anlarda bile dostça karşılık vererek herkesi memnun eden, itaatkâr, sabırlı, istikrarlı ve her daim neşeli, olayları kendi yöntemleriyle renklendirerek insanları önyargılardan uzak tutabilen bir yetenek olarak anlatıyor.[11] Diğer taraftan Boscamp Lehistan'da Katarzyna Tabanówna ile evlidir, çiftin bu evlilikten beş çocuğu vardır. Söylentilere göre aynı Katarzyna, bir zamanlar Lehistan Kralı Stanisław August Poniatowski'nin metresi olmuştur.[12] 1777 yılında Katarzyna ciddi bir hastalığın pençesindedir. İstanbul günlerinde Rusya'nın İstanbul elçisi Aleksandre Stahiev (1774-1778) ile tanıştırılan Sofya daha sonra Rus elçisinin "özel ilgisi" ile karşılaşır ve hatta Boscamp bir gün Büyükdere'deki bir ziyaretinde Sofya'yı Stahiev'le nahoş bir şekilde görür.[13] Olayın ayrıntıları bulunmasa da Rus elçisinin Sofya'ya iyi niyetle açıklanamayacak bir yakınlaşma çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Varşova'daki Rus Elçi Otto Stackelberg'in de etkisiyle, 1778'de Boscamp'ın elçiliğinin sona ermesiyle Boscamp tekrardan Varşova'ya dönmek üzere yola koyulur. Boscamp henüz İstanbul'dan ayrılmadan önce Lehistan Kraliyet Mareşali Franciszek Rzewuski elçilik sekreteri Dzieduszycki'den kendisi için genç ve hoş bir Rum kızı bulmasını istemiştir. Bunu öğrenen Boscamp, Dudu Sofya'yı Varşova'ya gönderme fikrini ortaya atsa da Dzieduszycki elçinin "kullanılmış çorabını" Rzewuski'ye göndermenin uygun olmayacağını düşünmüştür.[14] Bazı kaynaklara göre Boscamp, Sofya'yı krala hediye edecektir. Fakat öyle anlaşılıyor ki Boscamp Sofya'yı beraberinde Varşova'ya götürmeye pek istekli değildir. Eşi Katarzyna'nın ve çevresindekilerin tepkisini düşünmektedir. Yine de Sofya'yı bir köşede bırakıp gidememektedir. Nitekim Boscamp, Sofya'yı beraberinde Varşova'ya götürmez ve İstanbul'da maslahatgüzar olarak kalan elçilik sekreteri Dzieduszycki'ye emanet eder.[15] Sofya yaklaşık 10 ay İstanbul'da kalır. Fakat Sofya, bazı

Sofya'nın (Zofia Wittowa) avukat Mikolaj Wolanowski'ye verdiği 24 Eylül 1795 tarihli vekaletname.

Jerzy Łojek'in kitabının iç kapağı.

Jerzy Łojek, Dzieje pięknej Bitynki. Opowieść o życiu Zofii Wittowej-Potockiej (1760-1822), Varşova: Instytut Wydawniczy PAX, 1972.

ısrarcı ve çapkın kişilerin oyunlarına maruz kalır. Bunlardan İstanbul diplomasisinin meşhur dragomanlardan, o zamanlar Fransız elçiliğinde çalışan Pangali, kadı önünde evlenme vaadiyle Sofya'ya yaklaşmak istese de Sofya hâlâ Boscamp'ın himayesinde olduğunu düşünerek bunu reddeder. Lehistan Maslahatgüzarı Dzieduszycki'nin uyarılarıyla işinden kovulsa da "hovarda Pangali" kısa süre sonra Prusya Elçisi Gaffron'ın hizmetine girer.

Boscamp Varşova'ya döndüğünde Lehistan Meclisi Sejm'in yabancı kökenli diplomatların işine son verilmesi yönünde aldığı karar uyarınca artık diplomatlık yapamaz, ancak Kral Poniatowski onu farklı bir servise alır. Bu arada eşi Ka-

WİTTE'İN RESMİ (ZORAKİ) EŞİ

Boğdan yoluyla Lehistan'a gitmek üzere yola koyulan Bitinyalı güzel, Kamaniçe (Kamieniec Podolski) Kalesi kumandanı General Jan Witte'e misafir olduğu bir günde generalin oğlu Józef Witte (1739-1815) tarafından çok beğenilir.[18] Kırklı yaşlarda ve çirkin bir adam olan Józef, Bitinyalı güzele adeta vurulur ve Sofya 1779 yılında Józef Witte tarafından satın alınır. Kamaniçe'de kalmanın Sofya'nın mı yoksa Boscamp'ın mı kararı olduğu açık değildir. Fakat annesinin ve General Jan Witte'in itirazlarına rağmen Józef Witte kısa bir süre sonra (14 Haziran 1779) Sofya ile evlenir. Yani bir hayat kadını olarak satıldıktan birkaç yıl sonra bir asilzade ile resmen evlenen Sofya'nın top-

AVRUPA'NIN EN GÜZEL "(HAYAT) KADINI"

Witte, Sofya'yı yetiştirmek ve kültürlü bir kadın hâline getirmek için Prenses Nassau-Siegen ile Paris'e gönderir. Sofya Wittowa, Paris'te büyük sükse yapar ve *La belle Phanariote* (Fenerli Güzel) adıyla anılır. Cemiyet hayatında "parayla satılanalınan birinin" rahatlıkla kabul görmesi 18. yüzyıl Avrupa sosyete çevrelerinde bu gibi hususlara pek itibar edilmediğini düşündürmektedir. Zira yüksek sosyetede metres edinme çok da nadir görülen bir durum değildir. Birçok asilzadenin resmi evliliklerini sürdürürken diğer taraftan bu gibi kaçamaklar da yaşadığı ve bu ilişkiler uzun sürerse buna metres ilişkisi dendiğini biliyoruz. Ayrıca bazı Avru-

Sofya tam da 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı'nın patlak verdiği bir zamanda Osmanlı topraklarına, İstanbul'a gelir. Amacının bilgi taşımak, başka bir ifadeyle casusluk olduğu anlaşılan bu gibi ziyaretlerin ardından Bitinyalı güzel, bir şekilde Rus Çariçesi II. Katerina'nın bir zamanlar gözdesi ve en büyük komutanlarından olan Grigory Potyomkin'le tanışır.

tarzyna ölür ve Sofya'ya gönderdiği mektupla Lehistan'a gelmesini ister. Lakin Aralık 1778'de kış mevsiminde yola çıkmak mümkün değildir. Trabzon'dan dönen bir geometrici ve bir kapıcının eşliğinde Bükreş ve Yaş tarikiyle oldukça çetrefelli ve maceralı bir yolculuk sonunda Sofya Lehistan sınırına girebilir.[16] Burada Kamaniçe Kalesi Kumandanı Jan Witte'in birkaç gün misafiri olur. Lakin Boğdan'da Voyvoda Muruzi'nin çapkın kayınbiraderi (Türkçe Sadi Bey adını kullanan) ile olan "samimi uzun konuşmaları" öğrenen Boscamp, muhtemelen bu yüzden Sofya'nın tekrar İstanbul'a gönderilmesini ister. Söylenenlere göre Botoşani'ye kadar getirilen Sofya ağır hasta numarası yapar ve İstanbul'a dönmekten kurtulur. Bundan sonra bir şekilde tekrar Kamaniçe'ye gelir ve tam olarak bilinmeyen sebeplerle Sofya burada kalır.[17]

Sofya, Çariçe II. Katerina'nın bir zamanlar gözdesi ve en büyük komutanlarından olan Grigory Potyomkin'le (1739-1791) tanışır. Sofya, Potyomkin'in gözdesi olur ve Rus kumandanın 1791'deki ölümüne kadar ilişkileri devam eder.

lumsal statüsü değişir. Daha sonra Varşova'nın da dâhil olduğu bir Avrupa turuna çıkar.[19] Varşova'da Kral Poniatowski'yle de tanıştırılır. Witte ile evliliğinden Sofya'nın Jan ve Kornel adlı iki oğlu dünyaya gelecektir.

pa krallarının da metresleri olduğu açıkça bilinir, fakat kimse bundan ötürü kralları suçlamazdı. Lehistan kralları II. August, III. August ve Poniatowski'nin de birkaç metresi ve sevgilisi olduğu malumdur.

Sofya, seyahatleri esnasında Avrupa başkentlerinde en önemli davetlerin ve kutlamaların yıldızı olmuştur. Artık Avrupa'da cemiyet hayatının, sosyete salonlarının gözdesidir. Kraliyet mensupları, prensler, aristokratlar, diplomatlar, sanatçılar kendisine hayrandır. Büyüleyici güzelliğiyle "Avrupa'nın en güzel kadını" olarak tanınmakta ve ona "herkesin gözü düşmektedir."[20] Bütün özellikleriyle zamanının güzellik anlayışının sembolü olur; minyon yapısı, iri kara gözleri ve dudakları, defne saçlarıyla alımlı esmer Sofya. Bitinyalı güzel, Paris'te Fransız hükümdar ailesinden iki kişiyle de (XVIII. Louise ve kardeşi) münasebeti olur. 1781'de Paris'te

ilk oğlu Jan de Witte'i dünyaya getirir ki aynı Jan daha sonra Rusya'nın generallerden biri olacaktır. Ayrıca Sofya eşiyle birlikte diğer Avrupa başkentlerine de gitme fırsatı bulur. 1782'de Viyana'da Avusturya İmparatoru II. Joseph ve Prens Kaunitz ile tanıştırılır.[21] 1784'te ikinci oğlu Kornel'i dünyaya getirir. Sofya'nın Rusya adına Viyana, İstanbul ve St. Petersburg'da bulunarak bilgi taşıdığı iddiaları vardır. İstanbul'da Fransa Elçisi Choiseul-Gouffier ile görüştüğü, Rus karargâhına gittiği de söylenir.[22] Bu faaliyetleriyle Çariçe Katerina'nın bile gözüne girebilmiştir.

POTYOMKİN'İN (SAVAŞA RAĞMEN) GÖZDESİ

Bu yılların ardından Sofya tam da 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı'nın patlak verdiği bir zamanda Osmanlı topraklarına, İstanbul'a gelir.[23] Amacının bilgi taşımak başka bir ifadeyle casusluk olduğu anlaşılan bu gibi ziyaretlerin ardından Bitinyalı güzel, Çariçe II. Katerina'nın bir zamanlar gözdesi ve en büyük komutanlarından olan Grigory Potyomkin'le (adı Türkçe Potemkin şeklinde yerleşmiştir) tanışır. Bu sıralarda Witte çiftinde bir evlilik krizi yaşanır.[24] Potyomkin (1739-1791) mezkür savaş dolayısıyla bu sıralarda Özi yakınlarında Yaş'taki karargâhında bulunmaktadır. Sofya, Potyomkin'in gözdesi olur ve Rus kumandanın 1791'deki ölümüne kadar ilişkileri devam eder.[25] Buradayken Hotin'den bilgi alınması için casusluk yaptığı da söylenir.[26] Zira kız kardeşi Fatma (diğer adıyla Helena) Hotin paşası (Ebubekir?) ile evlidir[27] ve kız kardeşiyle buluşmak için gittiği Hotin'den Rus karargâhına bilgi taşır. Potyomkin Sofya'yı Kerson eş-valisi yapar. Tabii Sofya (Potyomkinowa)'nın hem Türklerle hem Lehlerle bağlantıları bundan sonra da Potyomkin'in işine yarayacaktır. Ayrıca resmi bir ilişkileri olmasa da Sofya, General Sołtyków'un da karargâhında görülmüştür.

CANDAN AŞIĞI POTOCKİ

Potyomkin'in 1791'de ölümünden sonra Sofya maceralı hayatına devam edecek ve bir başka Leh asilzadesi Stanisław Szczęsny Potocki (1751-1805) ile onun üçüncü eşi olarak 1798 yılında evlenecektir. Szczęsny Potocki ile tanışıklığı daha erken bir zamanda mezkür savaş esnasında Yaş'ta oluşmuştur.[28] Münasebetleri aslında Ukrayna'daki Tulczyn şehrinde 6 Aralık 1791'de Çariçe Katerina'nın isim günü şerefine verilen baloda başlamıştır. Szczęsny Potocki ve Sofya 1792 sonlarında Varşova'ya gelmiş, 1793'te Grodno'da toplanan Lehistan meclisi Sejm'den sonra Rusya'ya geçmiştir. Lehistan tam da bu sıralarda Rusya ve Prusya arasında ikinci taksimin sıkıntıları içinde oldukça karışık günler geçirmektedir.[29] Sofya daha sonra Hamburg'a gidecektir. Szczęsny Potocki ise Lehistan'da baş gösteren Kościuszko Başkaldırısı (1794) ve sonrasında gelen Lehistan'ın üçüncü taksimiyle (1795) meşguldür.[30] İki sevgilinin de resmen başkalarıyla evli olması yüzünden henüz resmi bir evlilik yapılamamıştır. Szczęsny Potocki'nin Józefina Amelia z

Sofya Wittowa-Potocka'nın bir başka tablosu.

Aşık Szczęsny Potocki söylentiye göre 15 milyon złoty değerinde Avrupa'nın en güzel parklarından birini maşuku Sofya için Tulczyn'da inşa ettirir: "Sofiówka".

Sofya Leh asilzadesi Stanisław Szczęsny Potocki (1751-1805) ile onun üçüncü eşi olarak 1798 yılında evlenecektir.

Sofya orta yaşlarında.

Mniszchów Potocka ile diğer evliliği devam etmektedir. Sofya'nın mektupları kendisinin Hamburg'da mutlu olmadığını gösterse de mecburen burada ikamet etmektedir.[31] Sofya bir şekilde Livov'a, Ukrayna topraklarına gelir. Pek hoşuna gitmese de Szczęsny'nin akrabası Katarzyna Kossakowska'yla yaşamaya başlar ve eski kocası General Józef Witte'ten resmen ayrılmanın yollarını arar. Diğer taraftan Szczęsny de karısı Józefina'dan ayrılmanın yolunu bulma çabasındadır.[32]

1796'da Szczęsny Potocki'nin "maddi" yardımlarıyla Józef Witte'ten boşanmayı başaran Sofya, yeni sevgilisiyle 1798'de evlenir.[33] Sofya Witte'ten ayrılırken yapılan pazarlık oldukça ilginçtir. Boscamp'tan Sofya'yı 1.000 kırmızı *złoty*'ye alan Józef Witte, söylentiler doğruysa 30'lu yaşlarındaki bir dul için oldukça yüklü karşılık istemiş ve 2 milyon gibi büyük bir kazanç elde etmiştir.[34] Szczęsny'nin Józefina ile olan evliliği ise tüm çabalara rağmen sonlandırılamamıştır. Ancak Józefina'nın 1798 yılı başında gelen ani ölümü âşıkların bir araya gelmesinin yolunu açacaktır. Ortodoks olan Sofya ile Katolik olan Szczęsny Potocki'nin nikâhı iki mezhebin de ritüellerine göre yapılmıştır. Sofya gittiği her yerde etrafındakileri büyülemeye devam etmektedir. Sofya adına şiirler dahi yazılmıştır:

Sevimli Sofya, senin perilerin

Bana Troya'nın düşüşünü hatırlatan haberler getiriyor

Ayrı şekilde O, nedenini kaybetti

Haklı olarak Kamaniçe nasıl da korkuyor...[35]

Szczęsny Potocki ile evliliği sırasında Sofya'nın beş çocuğu olmuştur: Aleksandra, Mieczysław, Zofia, Olga, Bolesław. Kaynaklarda gayr-i resmi münasebetlerinden de gayr-i meşru üç çocuğu olduğu yazılıdır: Konstanty, Mikołaj, Helena. Yeni çift 1799'da Italya'nın da aralarında bulunduğu bir balayı seyahatine çıkar. Diğer yandan Szczęsny Potocki ile evliliği sürerken Sofya, üvey oğlu Szczęsny Jerzy Potocki ile de bir aşk macerası/romans yaşamaktadır. Fakat Sofya'ya kör kütük âşık olan baba Stanisław Szczęsny bunlara inanmaz.[36] Âşık Szczęsny Potocki denildiği üzere 15 milyon złoty değerinde Avrupa'nın en güzel parklarından birini maşuku Sofya için Tulczyn'da inşa ettirir: "Sofiówka".[37] Cennetten bir köşe diye anılan Sofiówka on yıllık kesintisiz bir çalışmanın sonucunda tamamlanır. Günümüzde Ukrayna'da bulunan ve Avrupa'nın sayılı güzellikteki parklarından olan Sofiówka'da yok yoktur: Nadide bitkiler ve çiçekler, yapay dağlar, tepeler, ağaçlar, akarsular... Parkta ayrıca iki ayrı rezidans da inşa edilmiştir: Puławy ve Arkadia.

Sofya, Szczęsny Potocki'nin son yıllarında üvey oğlu Jerzy ile olan münasebetinden ötürü zor zamanlar geçirir. Sofya'nın oğlu Bolesław'ın Jerzy ile olan yasak ilişkisinden dünyaya geldiği de söylenmektedir. Sofya'nın âşığı Szczęsny Potocki 1805'te yalnız başına ölür.[38] Onun ölümüyle Sofya'nın üvey oğlu Jerzy ile olan münasebeti de bir süre sonra biter ve artık bu işlerden el etek çekerek hayatını daha sade bir şekilde geçiriyor görünür.[39] Fakat birçok ünlü kişinin dikkatini çekmeye devam etmektedir. Bunlardan Rus Senator N. Novosiltsov ile 1806'da St. Petersburg'da tanışır. Senator kendisine miras hakkı konusunda yardım ettiği gibi, 1808'de Tulczyn'a gelerek Sofya'yı ziyaret eder. Sofya'ya Potocki'den yüksek bir meblağda miras hakkı düşmese de bir şekilde hayatını devam ettirmeyi başarır. 1812'de St. Petrsburg'dadır ve Lehistan'ın bağımsızlığının yeniden kazanılmasının öncülerinden Adam Jerzy Czartoryski ile yazışır. Daha sonra tekrar Tulczyn'a döner. Lakin 1820'de Potockilerin evinde yaşanan aslı bilinmeyen bir skandal dolayısıyla yaşadığı Tulczyn'dan ayrılır ve Ukrayna'nın Humań şehrinde yaşamaya başlar.[40]

SOFYA'NIN SON YILLARI

Bundan sonra anlaşıldığı üzere Sofya için hızlı günlerin sonu gelmiştir. Sofya artık daha mütevazı olgun bir dul olarak hayatını sürdürür. Farklı bir hayat sürmeye başladığından olsa gerek son yılları ile ilgili ayrıntılara rastlanmamaktadır. Dünyalar güzeli Sofya bir çeşit göğüs hastalığı yüzünden Berlin'e gider ve burada ünlü iki doktor tarafından tedavi altına alınır. Fakat 1822'de Berlin'de bu ağır hastalık yüzünden hayata gözlerini yumar. Humań'da çok sevdiği ve Stanisław Szczęsny Potocki'nin adına inşa ettirdiği Park Sofiówka'da defnedilir. Szczęsny Potocki'nin siparişiyle 2.000 kırmızı *złoty*'ye karşılık Lehistan'ın ünlü şairi Stanisław Trembecki Sofya ve adına kurulan Sofiówka Parkı için "Sofiówka" adlı Lehçe şiiri yazmıştır. Şiir çok uzun olmakla birlikte bir kesitinin Türkçe çevirisine yer vermek gerekir:

Güzel ve bol çocuğuyla
Selam, sütle balın aktığı ülke
Rüzgâr ayaklarında biçilen çimenler
bol neşeyle eğlencede
Coşkun çobanlar senin meralarında
otlatıyor
Koyunlar senin otlarınla semiriyor
Tekerlekler kırbacıyla yükünü
taşımak zorunda
Tohumlar senin bereketli tarlalarına
ekilmiş
Bâbil bahçelerine çoğalarak
ulaşıyorlar

Sofya'nın maceralı yaşamı bütün Avrupa'nın ilgisini çekmiştir. Avrupa ve özellikle Lehistan sosyetesinin gözdesi olmuş ve ardında derin izler bırakmıştır. Bursa'da mütevazı koşullarda başlayan hayatının bu kadar değişeceğini kendisi de tahmin edemezdi muhtemelen. Sofya'nın bunca asilzade ile olan münasebetine baktığımızda kendisini en çok seven Szczęsny Potocki'dir diyebiliriz. Boscamp'in daha İstanbul'da iken Sofya'yı gözden çıkarması ilişkileri hakkında bir fikir vermektedir. Józef Witte ile evliliği de bir yerde İstanbul'a dönmekten kurtulma yolu olarak gözükmektedir. Sofya en çok kimi sevdi derseniz, bugünkü anlayışımızla bu soruya cevap vermek doğru olmaz sanırım. Çocuk yaştan itibaren mevki sahibi erkeklere satılan Sofya, öyle görülüyor ki hayatta kalmak için karşısına çıkan fırsatları kullanmayı bilmiştir. Eşleri ve sevgilileriyle münasebetlerini bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Bu çerçeve sevgiye ne kadar izin verirse o da o kadar sevmiştir belki.

Diğer yandan Sofya'nın serencamı gerek diplomasi, gerek siyasi tarih açısından geçmişte meydana gelen olayları farklı açılardan sergilemeye imkân tanımaktadır. Zira kılıfına sığdırılan ziyaretlerle aslında ne gibi entrikaların yaşandığını Sofya'nın yaşamından sunulan kesitlerle görmek mümkündür.

YARD. DOÇ. DR. HACER TOPAKTAŞ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SLAV DİLLERİ VE EDEBİYATLARI BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Serpil Çakır, "Feminist Tarih Yazımı: Tarihin kadınlar için, kadınlar tarafından yeniden inşası". *21. Yüzyılda Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*, Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan, Der. Serpil Çakır, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 505-533.

2 Ryszard W. Wołoszyński, "Potocka, I. v. Wittowa Zofia (ok. 1760-1822)", *Polski Słownik Biograficzny (PSB)*, Tom: 37, 1982-1983, s. 744.

3 Jan Reychman, *Życie polskie w Stambule w XVIII wieku*, Varşova: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1959, s. 164.

4 Boscamp'in elçiliği ile ilgili olarak bkz. Władysław Konopczyński, "Karol Boscamp-Lasopolski", *Polski Słownik Biograficzny (PSB)*, Tom: 2, 1936, s. 372-374; Biblioteka Czartoryskich, (B. Czart.) rkps. 840; Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Zbiór Popielów, nr. 236, 370. Jerzy Michalski, "Dyplomacja polska w latach 1764-1795", *Historia dyplomacji polskiej* içinde, Cilt II, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982, s. 595-597.

5 Gümeç Karamuk, *Ahmed Azmi Efendis Gesandtschaftsbericht als Zeugnis des osmanische Machtverfalls und der beginnenden Reformidee unter Selim III.*, Bern, Herbert Lang; Frankfurt/M., Peter Lang, 1975, s. 146; Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985, s. 25-60.

6 Jerzy Łojek, *Dzieje pięknej Bitynki. Opowieść o Życiu Zofii Wittowej-Potockiej (1760-1822)*. Varşova: Instytut Wydawniczy PAX, 1972, s. 23.

7 Boscamp Prusya için Kırım'da da görevli bulunmuş, lakin Prusya ile arası açılınca Poniatowski'nin kral seçiminin yapıldığı bir zamanda Varşova'ya gelerek Stanisław August Poniatowski'yle irtibat kurmuş ve yeni kralın kabinesinde yer almıştır. 1766'da Poniatowski'nin Lehistan kralı olduğunu resmen Babıâlî'ye bildirecek olan elçi Tomasz Aleksandrowicz'e refakat etmiştir. Hatta Aleksandrowicz'in Babıâlî tarafından çok gecikmeli de olsa tanınmasında Boscamp'in daha önceden İstanbul'daki bağlantıları da işe yaramıştır. Kendisi 1766'da İstanbul'da Szkoła Orientalna'nın (Lehistan Şarkiyat Okulu) kuruluşunda da yer almıştır. 1776'da soylulara verilen "lasopolski" soyadına layık görüldü. 1776-78 yıllarındaki İstanbul Elçiliği Rusya lehine çalıştığı skandalıyla sarsıldı ve geri çağrıldı. 1787-92 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı esnasında gündeme gelen Osmanlı-Leh İttifakının aleyhine propaganda yaptı ve "La Turco fédéromanie avec son spécifique à côte gratis.., suives du traité d'alliance entre la Pologne et la Turquie" adlı dergiyi "Agathomachosa-Wyjaśnicki" takma adıyla yayınladı ve gizli bir şekilde yürütülen Osmanlı-Leh ittifak projesini aşikâr ettiği için büyük bir skandala yol açtı. Kendisi 1794 Varşova Ayaklanması sırasında ayaklanmacılar tarafından asılarak öldürüldü. Bkz. Konopczyński, "a.g.m.", s. 372-374.

8 Karol Boscamp-Lasopolski, *Moje przetotne miłostki z młodą Bitynką*, przygotował Jerzy Łojek. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1963, s. 13-34.

9 Łojek, *Dzieje pięknej Bitynki*, s. 25-31.

10 Boscamp, *a.g.e.*, s. 41-50; Łojek, *Dzieje pięknej Bitynki*, s. 41-62.

11 Boscamp, *a.g.e.*, s. 42-43.

12 Władysław Konopczyński, *Pierwszy Rozbiór Polski*, Varşova: Wydawnictwo Arcana, 2010, s. 373-374.

13 Łojek, *Dzieje pięknej Bitynki*, s. 58-59.

14 Boscamp, *a.g.e.*, s. 52; Łojek, *Dzieje pięknej Bitynki*, s. 60.

15 Wołoszyński, "a.g.m.", s. 745; Łojek, *Dzieje pięknej Bitynki*, s. 65-67.

16 Boscamp, *a.g.e.*, s. 55-60; Łojek, *Dzieje pięknej Bitynki*, s. 70-77.

17 Reychman, *a.g.e.*, s. 166-168.

18 Bir rivayete göre Boğdan yoluyla Lehistan'a gitmek üzere yola koyulan Bitinyalı güzel, Matias Bersohn'un dediği üzere Fransa elçisinin himayesinde İstanbul'dan ayrılmıştır. Bkz. Matias Bersohn, "Zofia Potocka". *Kłosy*, Tom: VII, 1868, nr. 167, s. 131.

19 Dr. Antoni J. Rolle, *Gawędy Historyczne*, wybór teksty Wacław Zawadzki, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1966, s. 147-149.

20 Łojek, *Dziejepięknej Bitynki*, s. 82-98.

21 Wołoszyński, "a.g.m.", s. 745.

22 Dr. Antoni J. Rolle, *a.g.e.*, s. 151-152.

23 Osmanlı Devleti 1787-1792 yıllarında Rusya ve Avusturya ile iki cepheli bir savaşa girmiştir. Amaç Kırım'ın geri alınması ve 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın telafisidir. Savaş 1791'e Avusturya ile Ziştovi Antlaşması, 1792'de Rusya ile Yaş Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanmış ve Osmanlı Devleti bu harpten de yenik ayrılmıştır. Fakat tam da Fransız İhtilali'nin patlak vermesi ve bütün Avrupa'nın gözünü Fransa'ya çevirmesi dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin kayıpları savaşta alınan yenilgilere rağmen nispeten az olmuştur.

24 Wołoszyński, "a.g.m.", s. 745.

25 Simon Sebag Montefiore, *Potiomkin Książę Książąt*, przekład Katarzyna Bażyńska-Chojnacka, Piotr Chojnacki, Władysław Jeżierski, Varşova: Wydawnictwo MAGNUM, 2006, s. 524-576.

26 Dr. Antoni J. Rolle, *a.g.e.*, s. 152-153.

27 Reychman, *a.g.e.*, s. 169-170.

28 Stanisław Szczęsny Potocki Lehistan'ın ünlü allelerinden Potocklier'dendir. Kendisi Lehistan reformlarını ve ülkenin kurtuluşunu Rusya ile işbirliğinde gören ve bu bakımdan Lehisian Meclisi Sejm'de muhalefet eden bir kişidir. 1787-1792 Savaşı esnasında Rusya yanında Osmanlı Devleti'ne karşı işbirliği organizasyonları için yürüttüğü entrikalar dolayısıyla Yaş'a gelmiştir. Potyomkın ile burada görüşmeyi murat etse de Potyomkin'in hastalığı dolayısıyla buna nail olamamış ve bir süre sonra Rus komutan hayatını kaybetmiştir. İşte tam da bu sıralarda Sofya ile ilk tanışıklığı başlamış olmalıdır. Potocki daha sonra Rusya yanlısı görüşlerine rağmen Varşova'ya dönerek bu ortak işbirliğinden vazgeçmiştir. Stanisław Szczęsny Potocki ile ilgili olarak bkz. Emanuel Rosworowski, "Potocki Stanisław Szczęsny (Feliks) herbu Pilawa", *Polski Słownik Biograficzny (PSB)*, Tom: 27, 1984-1985, s. 86. Jerzy Łojek, *Dzieje Zdrajcy: Szczęsny Potocki*. Varşova: Wydawnictwo Alfa, 1995.

29 Lehistan 1772, 1793, 1795 yıllarında komşuları Rusya, Avusturya ve Prusya tarafından üç kez paylaşıma uğramış ve üçüncü paylaşımın ardından Avrupa haritasından silinerek 1918'e kadar bağımsız bir devlet olmaktan çıkmıştır. Bu konuda bkz. Konopczyński, *A.g.e.*; Michael G. Müller, *Rozbiory Polski. Historia Polski i Europy XVIII wieku*, tlm. Monika Wrzosek-Müller, Poznań: FTPN, 2005, Robert H. Lord, *The Second Partition of Poland*. Londra; Harvard University Press, 1915; Albert Sorel, *La Question d'Orient au XVIIIe Siècle. Le Partage de la Pologne et le traite de Kainardj*, 4. baskı, Paris: Librairie Plon, 1902.

30 Łojek, *Dzieje pięknej Bitynki*, s. 195-219.

31 Dr. Antoni J. Rolle, *a.g.e.*, s. 159-160.

32 Łojek, *Dzieje pięknej Bitynki*, s. 221-241.

33 Bersohn, "a.g.m.", s. 133.

34 Dr. Antoni J. Rolle, *a.g.e.*, s. 164-165.

35 Reychman, *a.g.e.*, s. 168.

36 Dr. Anoni J. Rolle, *a.g.e.*, s. 172-173.

37 Wołoszyński, "ag.m.", s. 746.

38 Łojek, *Dzieje pięknej Bitynki*, s. 264-266.

39 Dr. Antoni J. Rolle, *a.g.e.*, s. 183-187.

40 Wołoszyński, "a.g.m.", s. 747.

ALLIANOI KAZISI'NDAN BİR *SOLIDUS* AĞIRLIĞI

EXAGIUM SOLIDI

OĞUZ TEKİN

Allianoi kazılarında bulunan ve Geç Roma altın sikkesi **solidus***'un ağırlığını kontrol etmek için kullanılan* **Exagium Solidi***, arka yüz tasviri nedeniyle nadir bir örnektir. Altın sikkelerin kırpılarak yasal ağırlığın altında tedavül etmesini önlemek için devletin aldığı önlemlerden biri de altın sikkelerin sık sık standart ağırlıklarla tartılarak kontrolünün yapılmasıydı.*

Allianoi, Bergama'nın yaklaşık 20 km kuzeydoğusundaki Paşa Ilıcası mevkiine lokalize edilmektedir; burası aynı zamanda Yortanlı Baraj alanıdır.[1] Allianoi kazılarında ortaya çıkarılan hamam kompleksi, Antik Çağ'da burasının termal terapi merkezi olduğunu göstermektedir. Ne yazık ki Allianoi, Yortanlı Barajı inşası nedeniyle 2011 yılında sular altında kalmıştır. 1997-2006 yılları arasında yürütülen arkeolojik kazılar Allianoi'un Geç Antik Çağ'da önemli bir sağlık merkezi olduğunu ortaya koymuştur. Kazılarda ele geçen sikkelerin de büyük bir kısmı Geç Roma-Erken Bizans dönemine tarihlenmektedir.[2]

2001 yılı kazı sezonunda ele geçen sikkeler arasında bir adet *Exagium Solidi* bulunmaktadır. Kelime anlamı "ağırlık" veya "tartmak" olan *exagium* (ἐξάγιον) sözcüğünün kullanımı Hellenistik döneme kadar gitse de asıl itibariyle Büyük Constantinus'un MS 312'deki reformu sonrasında sık kullanılır; nitekim *solidus*, Büyük Constantinus tarafından piyasaya çıkartılan 4,55 gram ağırlığında yeni bir altın sikkedir.[3] Ancak günümüze ulaşan imparator büstlü en erken *Exagium Solidi* disk (yuvarlak) formlu olup "Dönek" (Apostata) lâkaplı II. Iulianus'a (MS 360-363) aittir;[4] üzerinde imparatorun adı olmasa da portre özellikleri nedeniyle ona atfedilmiştir. Nitekim resmi *solidus* ağırlıkları Codex Theodosianus'tan (12.7.2) öğrendiğimize göre, MS 363'e tarihlenen Imparator II. Iulianus'a ilişkin bir yasada geçmektedir. Buna göre her şehirde *zygostates* unvanlı bir görevli bulunacak ve bu kişi kırpılmış *solidus*'ları tespit ederek piyasada doğru ve standart ağırlıktaki *solidus*'ların tedavülünü sağlayacaktı.[5] En geç tarihli *Exagium Solidi* ise I. Leo'ya (MS 457-474) ait kare formlu bir ağırlıktır; bu ağırlığın üzerinde de imparatorun adı yoktur ancak arka yüzde yer alan imparator monogramı nedeniyle I. Leo'ya atfedilmiştir.[6]

II. Theodosius-III. Valentinianus (MS 5. yüzyılın ikinci çeyreği)

Ön yüz: DDNNAAVVCC İki imparator büstü, yan yana, imparatorluk kıyafeti giyimli ve başlarında diadem; başlarının arasında haç.

Arka yüz: EXACIVM SOLIDI İmparator ayakta, cepheden, sağ elinde labarum, sol elinde haçlı globus tutuyor; sağ alt boşlukta yıldız. Kesimde: CONS

AE Exagium Solidi, 21 mm, 3,94 g (delik ve yıpranmış), ky. 6. Kazı env.: M.01-1687 (DO 78). Bergama Müzesi Cf. Bendall (1996), no. 13 (delik), belki Allianoi örneği ile aynı arka yüz kalıbından.

Çeşitli form ve birimde Roma ve Bizans ağırlıkları bulunmasına rağmen, *Exagium Solidi* dendiğinde altın sikke *solidus*'un yasal ağırlığını kontrol etmek için kullanılan ağırlık anlaşılmaktadır. Tartma veya daha doğru bir ifadeyle ağırlık kontrolünün *solidus*'lar için olduğu, ağırlık üzerinde yer alan *EXAGIVM SOLIDI* yazısıyla da sabittir. Ancak 2,24 gram ağırlığındaki altın bir ağırlık, *Exagium Solidi*'nin sade-

ce *solidus* ağırlığını kontrol için değil ama aynı zamanda *solidus*'un yarısı değerindeki *semissis*'in ağırlığını kontrol için de üretildiğini (darp ile) göstermektedir.[7] *Solidus*, *libra*'nın 1/72 ağırlığında olduğundan *Exagium Solidi*'nin ağırlığının da aynı olması gerekir; bu da yaklaşık olarak 4,55 grama tekabül eder. *Solidus* ağırlığı olan *exagium*'lar (çoğ. *Exagia*) disk şeklinde yuvarlak, kare veya dikdörtgen formda olabilmektedirler. Kare ve dikdörtgen formdakiler daha ziyade imparatorluğun batısında üretilmişlerdir; disk formundaki örneklerin çoğu ise Constantinopolis yapımıdır,[8] malzemesi ise ya adi metalden (bronz, pirinç) veya -hassasiyetin göz önünde tutulduğu durumlarda ama daha ileri tarihlerde (Bizans döneminde)- camdan üretilmişlerdir.

Günümüze kalan *exagium* örneklerinin çoğu MS 4.-5. yüzyıllara tarihlenmektedir. Bir kısmının üzerinde *EXAGIVM SOLIDI* yazısı bulunmasına rağmen bir kısmı yazısızdır. Ön yüzlerinde genellikle iktidarda olan imparator veya imparatorların cepheden veya profilden büstleri yer alır (tek büst, çift büst veya üç büst). Ancak büstler realistik olmayıp portre özelliği göstermezler ve bu nedenle de tanınmaları hemen hemen imkânsızdır. İkili büstlerin genellikle Gratianus ile II. Valentianus, Honorius ile Arcadius veya II. Theodosius ile III. Valentinianus; üçlü büstlerin ise Büyük Theodosius ile oğulları Honorius ve Arcadius veya Honorius, Arcadius ve II. Theodosius oldukları varsayılabilmektedir. Arka yüzlerde ise genellikle para ve darphane tanrıçası (personifikasyon) olan Moneta, elinde bereket boynuzu ve terazisiyle ayakta dururken betimlenmiştir. Ancak başka arka yüz tasvirleri de bilinmektedir. Örneğin, kayada oturan Antiokheia Tykhesi, ayakta duran ve ellerinde *labarum* ve haçlı *globus* tutan imparator, terazi tutan el, çelenk içinde yıldız, çelenk içinde AVGGG, çelenk içinde DD NN gibi arka yüz tipleri vardır. *Exagium Solidi*'lerin ön ve arka yüz tasvirleri onların devletin kontrolünde üretildiklerini işaret eder.

Allianoi'da bulunan ve delik olan *Exagium Solidi*'nin ön yüzünde imparatorluk kıyafeti ve başlarında diademleriyle yan yana iki imparator büstü ve başlarının arasında bir haç, yukarıda da DDNNAAVVCC yazısı yer almaktadır. Aslında yazı D N AVG (=Dominus Noster Avgustus) olması gerekirken, iktidarda iki imparator olduğundan aynı harf iki defa tekrar edilmiştir. Bu nedenle yazının açılımı, "Domini Nostri Augusti" (İmparator Efendilerimiz veya Hükümdarlarımız) şeklindedir. Yazının sonundaki CC aslında GG'dir, bu harfler –bu örnekte olduğu gibi– bazen CC olarak da yazılmaktadır. Sikkenin arka yüzünde imparator cepheden ayakta durmakta, sağ elinde *labarum*, sol elinde *globus cruciger* tutmaktadır (*glor orvis terrar* tipi); sağ alt boşlukta bir yıldız motifi vardır. Çevrede, *EXACIVM SOLIDI* yazısı,[9] kesimde ise ağırlığın darp edildiği yeri gösteren CONS(tantinopolis) kısaltması bulunmaktadır. Allianoi'da bulunan *Exagium Solidi*'nin ağırlığı 3,94 gramdır; ancak delik olduğu göz önüne alındığında –kayıp kütlenin ağırlığının orantısal olarak yaklaşık 0,25 g olduğu varsayılır ve mevcut ağırlığa eklenirse– özgün ağırlığının yaklaşık olarak 4,19 g olduğu tahmin edilebilir.[10] Gerçekte bu ağırlık da *solidus*'un standart ağırlığının (4,55 g) biraz altındadır fakat günümüze kalan ağırlıkların çoğu zaten standart ağırlığın altındadır. Bu yorum kuşkusuz sadece delik olan (gümüş eklenmemiş) *Exagia Solidi* için geçerlidir. Delik bir *Exagium Solidi*'nin kapatıldığı gümüş miktarını bilmiyoruz; gümüşün deliğin hacminden fazla olduğu bir durumda *Exagium Solidi*'nin de ağırlığı beklenenden daha fazla olacaktır. Diğer bir deyişle, buradaki hesaplamada delik hacmi kadar bir kütle ilave edildi; ancak deliğin kapatıldığı gümüş kütlenin pek ala delik hacminden fazla olduğu varsayılabilir. Bu durumda *Exagium Solidi*'nin ağırlığı 4,50 gram civarında olacaktır.

Burada tanıttığımız *Exagium Solidi*'nin ön yüzündeki imparatorlar, Bendall'ın benzer bir *Exagium Solidi* için önerdiği gibi,[11] II. Theodosius ile III. Valentinianus olabilir. İmparatorun *globus cruciger* tutarken betimlenmesi (*glor orvis terrar* tipi) II. Theodosius'un Constantinopolis darplı *solidus*'larından bilinmektedir;[12] *solidus*'larda bu tip daha sonra Constantinopolis'ten Thessalonika'ya transfer edilmiş (MS 424) ve Marcianus'un *solidus*'larına kadar orada devam etmiştir.[13]

DİPNOTLAR

1 Allianoi için bkz. A. Yaraş, "Allianoi", *TÜBA-AK* 8 (2005), s. 196-199; A. Yaraş, "Die Therme Allianoi", *Archäologischer Anzeiger* 2004, s. 71-74.

2 Allianoi kazı sikkeleri yıl bazında O. Tekin ve A. Erol-Özdizbay tarafından yayınla hazırlanmaktadır. 1998 ve 1999 yıllarında ele geçen kazı sikkeleri *Colloquium Anatolicum*'un XI. (2012) ve XII. (2013) sayılarında yayımlanmıştır.

3 *Exagium* ve *Exagia Solidi* için bkz. F. Schultz, s.v. "Exagium", *Pauly's Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft VI*, Stuttgart, 1909; K. Pink, *Römische und byzantinische Gewichte in österreichischen Sammlungen*, Viyana, 1938, s1. 75-78; S. W. Stevenson, s.v. "Exagium Solidi", *A Dictionary of Roman Coins*, Londra, 1964; J. P. C. Kent, *Roman Imperial Coinage* X, Londra, 1994, s. 8-11; C. Entwistle, "Exagia Solidi", *Byzanz. Das Licht aus dem Osten*, Mainz, 2001, s. 263-265.

4 N. Dürr, *Catalogue de la collection Lucien Naville au cabinet de numismatique du Musée d'Art et d'Histoire de Genève*, Genève, 1964, no. 278.

5 J. P. C. Kent, *Roman Imperial Coinage* X, Londra, 1994, s. 8.

6 S. Bendall, *Byzantine Weights. An Introduction*, Londra, 1996, s. 20, no. 16; C. Entwistle, "Exagia Solidi", *Byzanz. Das Licht aus dem Osten*, Mainz, 2001, s. 263.

7 J. P. C. Kent, *Roman Imperial Coinage* X, Londra, 1994, s. 8; S. Bendall, *Byzantine Weights. An Introduction*, Londra, 1996, s. 20, no. 14; C. Entwistle, "Exagia Solidi", *Byzanz. Das Licht aus dem Osten*, Mainz, 2001, s. 263.

8 J. P. C. Kent, *Roman Imperial Coinage* X, Londra, 1994, s. 8.

9 EXACIVM'daki C aslında G olmalıdır; ancak bu şekildede yazılmaktadır.

10 Ağırlığın neden delindiği bilinmese de, genel uygulamalara baktığımızda, bunun kendi döneminde bir ayarlama nedeniyle yapılmış olduğu düşünülebilir; ağırlıkdeliniyor ve sonragümüşle kapatılıyordu. Günümüze kalan delik *Exagia Solidi* sayısınhiç de az değildir. Deliğin gümüşle kapatıldığı örnekler için ise bkz. C. Entwistle, "Exagia Solidi", *Byzanz. Das Licht aus dem Osten*, Mainz, 2001, s. 265, no. III.69; *Roma Numismatics Ltd. E-Sale 4*, # 979; *Classical Numismatic Group, Electronic Auction* 316, # 418, *Classical Numismatic Group, ElectronicAuction* 225, # 402.

11 S. Bendall, *Byzantine Weights. An Introduction*, Londra, 1996, s. 18, no. 13.

12 J. P. C. Kent, *Roman Imperial Coinage* X, Londra, 1994, s. 76; W. Hahn, *Die Ostprägung des römischen reiches im 5. Jahrhundert (408-491)*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien, 1989, Taf. 2, 32.

13 W. Hahn, *Die Ostprägung des römischen reiches im 5. Jahrhundert (408-491)*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien, 1989, s. 32, Taf. 3, 58 ve ayrıca bkz. s. 27-28.

METE TUNÇAY'IN "OSMANLI SOSYALİST FIRKASI VE YAYINLARI" BAŞLIKLI KİTABIM HAKKINDA YAZDIĞI YAZIYA CEVAP

SELÇUK GÜRSOY

Sadece bir kere geçen bir isim, bir kere yanlış verilmiş ve bir kere de doğrusu yazılmış. Bir de bir başka özel isim, gerekçesi de açıklanarak o şekilde kullanılmış. Yani aslında Tunçay'ın elinde sadece bir tane ve sadece bir kere yanlış yazılmış bir isim var. Bunlara dayanarak koca bir çalışma hakkında olumsuz bir hüküm vermek haksızlık.

Toplumsal Tarih dergisinin Mart 2014 tarihli 243. sayısında Mete Tunçay'ın kitabımla ilgili bir yazısı yayımlandı. Tunçay yazısında, sunduğu olguları aşan yorumlar yapıyor.

Tunçay: "... yazarın öylesine ısrarlı gafları var ki, verdiği metinlere güvenmek çok zor. M. Nezih adını "Nezye" diye, Hayran imzasını "Hyran" diye okumakta direnmiş" diyor: Haksız ve ağır bir ifade. Bu kadar kapsamlı bir çalışma hakkında iki özel isim okumasından yola çıkarak toplu bir hükme yönelmesi, bilimsel eleştirme gelenekleriyle de, bilimsel etikle de bağdaşmıyor. Verdiği hükmün ağırlığı bir yana söyledikleri olgusal olarak da doğru değil.

1. Görebildiğim kadarıyla M. Nezih'in bütün dergi külliyatı içinde sadece bir tane yazısı var. O da *İştirak*'in 1. sayısında. Evet, metin içinde "M. Nezye" olarak yazmışım (s. 211), fakat fihristte "M. Nezih" olarak doğrusu yazıyor (s. 705). Bu isim bir tek burada, bu yazıda var. Metin içinde yanlış, fakat fihristte "M. Nezih" olarak veriliyor. Belli ki metin içindeki isim gözümden kaçmış ve öylece kalmış. Ortada bir hata var ama buna "ısrarlı gaf" denilebilir mi?

2. "Hayran" – "Hyran" meselesini zaten kitabımın 217. sayfasında kendim açıklıyorum. Bu imzaya *İştirak*'in ilk üç sayısında ve *İnsaniyet*'in 3. sayısında rastlıyoruz. Bu tanıdığınız bir yazar değil, kim olduğu hakkında bir bilgimiz yok. Yani böyle bir isim olup olmadığını bilmiyoruz. Dört yazısından üçü Blanqui ve Bakunin'le ilgili. Blanqui hakkında biyografik bir yazı ve Bakunin hakkında iki şiir... Anarşizme yakın bir isim olduğu anlaşılıyor. Belki ünlü birinin müstearı, belki de bir yabancı.

Ben, bu ismin geçtiği ilk yerde, 217. sayfada bir dipnotla açıklama yapıyorum. İsmin, H-Y-R-A-N harflerinden oluştuğunu belirtiyorum. "Hayran", bir özel isim olarak bana anlamlı gelmedi, hâlâ gelmiyor. İsmi bilmediğimizden ve "H" ile "R" arasındaki okumanın yoruma açık olması nedeniyle bir tercih yapıyorum ve "HYRAN" olarak kullanacağımı okura açıklıyorum. Açıklıyorum ve "ben HYRAN olarak yazacağım" diyorum. O imza "Hiran" olarak da okunabilir. Üstelik "Hiran", bir özel isim olarak daha anlamlı. Ben kitabımda bu tartışmaya girmemek için sadece harfleri verdim ve okura bu tercihimi açıkladım. Bu transkripsiyon geleneğine uygun bir davranıştır. Mete Tunçay benim bu açıklamalarımı hiç anmaksızın hükmünü yazarak kitabımı okumamış olanları yanıltmış ve yönlendirmiş olmuyor mu? Tutumum ve tercihim yanlış olabilir, bunu öne sürebilir, ama okura zaten kendi açıkladığım bir tercihe "ısrarlı gaf" ve "direnme" denilir mi?

Sadece bir kere geçen bir isim, bir kere yanlış verilmiş ve bir kere de doğrusu yazılmış. Bir de bir başka özel isim, gerekçesi de açıklanarak o şekilde kullanılmış. Yani aslında Tunçay'ın elinde sadece bir tane ve sadece bir kere yanlış yazılmış bir isim var.

Bu kadar kapsamlı çalışmalarda okuma hataları mutlaka çıkar. Herkesin çıkar; Tarık Zafer Tunaya'nın aktardığı belgelerde de okuma hataları var. Kitabımda da gösterdiğim gibi, Mete Tunçay'ın onlarca yıldan beri basılan kitapları bile hâlâ okuma hatalarıyla dolu; hem de daha ilk bakışta fark edilmesi gereken, anlam değiştiren hatalarla. Okuyan ve okurken bir hata fark

eden herkesin, bu hatayı saptaması ve yazması kaçınmaması gereken bir entelektüel görevdir elbette. Ben çalışmamda *Türkiye'de Sol Akımlar*'ın 1991 baskısını kullandım. Demek ki ilk baskının üzerinden yirmi dört yıl geçmiş bulunuyor. Buna rağmen pek çok okuma hatası var. İlgili okurlar Mete Tunçay'ın metinlerindeki okuma hataları için kitabımın 194, 208, 537. sayfalarına bakabilirler. Ben sadece saptadım ve dipnotlarda gösterdim. Bir hüküm vermedim. Tunçay'ın, Tunaya'dan kendi kitaplarına aldığı metinlerdeki okuma hatalarını fark etmemesi bir yana; *İştirak*'in birinci sayısının "Meslek" başlıklı sunuş makalesindeki "noktalarında" kelimesini "tabakalarında", "hayat-ı maddiyeyi" ifadesini "hayat-ı maziyeyi" diye okumuş. Yine kendisinin yayımladığı tek *İştirak* nüshasında "tecarib" kelimesini de "ticaret" olarak okuduğu kitabımda gösterilmiştir. "Uzun tecrübeler" ifadesi, onun okumasıyla "uzun ticaretler"e dönüşmüş. Bunlar sadece kendi konumla, *İştirak*'le ilgili gördüklerim. Bir de yayımladığı tüm belgeleri kontrol etsek acaba nelerle karşılaşacağız? Onlarca yıldan beri basılan kitaplarından söz ediyoruz. Ben şimdi "Mete Tunçay'ın öylesine ısrarlı gafları var ki, verdiği metinlere güvenmek çok zor" mu demeliyim?

Tunçay, ilk defa benim yayımladığım piyesin hakkını teslim etmekle beraber, "...onun böyle bir seyahatini bilmiyoruz" diyor. Okuyanların zihninde benim doğru olmayan bir aktarma yaptığım izlenimi oluşuyor.

Bu piyesi bulana kadar Hilmi'nin böyle bir seyahati olduğunu ben de bilmiyordum; ama bunu piyeste Hilmi kendisi söylüyor. Bu piyes bence iki açıdan önemli: Birincisi Hilmi'nin sağlığında ve henüz mütareke dönemi etkinlikleri başlamadan yayımlanmıştır. Hilmi, piyesin yayımlanmasından sonra 3- 4 yıl daha yaşıyor ve ben bir itirazı olduğunu bilmiyorum. İkincisi, piyesin yazarı, İhsan Adli'nin, piyesin başında eserinin edebi değerden çok, tarihi gerçekleri içermesi bakımından önemli olduğunu söylemesidir. Gerçekten yaşayıp gördüklerini yazdığını söylüyor. İşte bu piyesin kahramanlarından biri olarak Hüseyin Hilmi, Mahmud Şevket Paşa suikastı sırasında bir kongre için Viyana'da olduğunu, cinayet haberini Viyana'da gazeteden okuduğunu, dönüş yolculuğu için gerekli parayı sefir adaşı Hüseyin Hilmi Paşa'dan aldığını, vapurdan iner inmez Galata rıhtımında yakalandığını söylüyor (s. 176).

Ben kitabımda Hamit Erdem'in bir yıllık bir tarihleme hatasını düzelttim. Hamit Erdem'in kitabı yayımlandığında kendisiyle e-mail yoluyla haberleşerek hatasını anlatmaya çalıştım, ısrarla kabul etmedi. Bu yüzden kitabımda bir dipnotla açıklamak zorunda kaldım. Mete Tunçay bu konudaki haklılığını teslim ettikten sonra "Aslında küçük bir dikkatsizlik yapılmıştır" diyerek, okuyanlarda dikkatsizliği benim yapmış olabileceğim algısını uyandırıyor. Oysa "küçük bir dikkatsizlik" dediği Hamit Erdem'in bir yıllık tarihleme hatasıdır.

Ben kitabımda, Hamit Erdem'le bazı okuma farklarımızın bulunduğunu, ama yazı başlıkları ve belirgin anlam farkı doğuranlar dışında bunların karşılaştırmasına girmeyeceğimi de belirttim. Örneğin, dergilerdeki çok önemli bir imzayı, sadece önemli de değil, çok sık rastladığımız bir imzayı ikimiz farklı okumuş bulunuyoruz. Hamit Erdem öyle okumakta ısrar etmiş. Ben, içeriğin önüne geçmesine meydan vermemek için, bunun tartışmasına dahi girmedim.

Ama Tunçay, kendisinin ve H. Erdem'in hatalarına karşı çok hoşgörülüdür.

Tunçay'ın diğer yazdıkları kitabımla doğrudan ilgisi olmayan kişisel gözlemleri...

Mete Tunçay'ın yazısı saptama ve eleştirme sınırlarını aşıyor. Henüz birinci baskısı yapılmış kapsamlı bir çalışma hakkında, iki özel ismin yanlış okunduğunu öne sürerek (iddiası doğru olsaydı bile) bu kadar öznel ifadelerle bir yargıda bulunması, bilimsel eleştirme yöntemiyle bağdaşmadığı gibi, kendi gerçekliğiyle de çelişiyor. Üstelik madem okuma hataları üzerine kurulu bir yazı kaleme alıyor, benim, kendisinin okuma hataları ile ilgili bulgularıma, yazdıklarıma da değinmesi gerekmez miydi? Kitabımda gösterdiğim okuma hataları doğru değilse, "doğru değil" doğruysa, "Selçuk Gürsoy benim ve Hamit Erdem'in okuma hatalarını da düzeltiyor" demesi gerekmez miydi? Bilimsel etik ve vicdan bunu gerektirmez mi?

DELİLER VE DOKTORLARI
OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E DELİLİK

İki yüz yıla varan tarihsel bir mücadelenin ardından, modern tıbbın ayrılmaz bir parçası haline gelen ve kuruluşunu 19. yüzyıldan 1940'lara kadarki dönemde gerçekleştiren modern psikiyatri için akıl hastalıkları konusu her zaman önemli olmuştur.

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 5400
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30
06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

HAZIRLAYAN:
ZERRİN İREN BOYNUDELİK

AVRUPA RESMİNDE MİTOLOJİK KONULU RESİMLER

TANRILARIN HABERCİSİ, KURNAZ, İŞBİLİR HERMES

18. yüzyıl İtalya'sında Bologna üslubu olarak da bilinen klasik idealist üslubun temsilcilerinden biri olan Donato Creti'nin betimlediği resimde Hermes, en önemli işlerinden biri olan ve üzerinde "en güzele" yazılı elmayı İda Dağı'nda çobanlık yapan Paris'e verirken gösterilmiş. Bilindiği gibi bu elma Kavga Tanrıçası Eris tarafından Peleus ve Thetis'in düğününde ortaya atılıvermiş, kime verse bir kavga çıkacağını bilen Zeus bu seçimi bir çobana bırakmayı tercih etmiştir.

Donato CRETI, ***Hermes ve Paris,*** **1745.**

Tuval üzerine yağlıboya, 272 x 176 cm, Palazzo d'Accursio, Bologna.

Olympos tanrıları arasında en muzip olanı Hermes'tir. Zeus'un Atlas'ın kızı Maia ile olan yasak ilişkisinden doğmuş olmasına rağmen Hera'nın doğrudan öfkesini çektiğine dair bir öyküsü yoktur. Buna karşılık, Hera da dâhil hemen hemen tüm tanrılar ve kahramanlar ile yolu bir şekilde kesişir. Hakkındaki muziplik öyküleri, daha birkaç günlük iken Apollon'un kutsal sürülerinin bir kısmını çalması ile başlar. Sürüleri geri geri yürütüp yanlış iz bırakarak bir mağaraya saklar ve hiçbir şey olmamış gibi beşiğine geri döner. Yolda kendisini görmüş olan yaşlı bir çiftçi olanları Apollon'a anlatır. Kızgınlık ile bebeğin yanına gelen Apollon, Zeus üzerine yemin ederek yalan söylemekten çekinmeyen bu haşarı çocuğu baş tanrının yargılamasını ister. Zeus yargılama sırasında birçok komiklik yapan, suçlu olmasına rağmen Apollon'un kendisine davranışlarından yakınıp duran bu sevimli çocuğu affeder ama tanrının sürülerini de geri vermesi gerektiğini söyleyince iki kardeş mağaraya giderler. Burada Hermes'in doğumunun ertesi günü beşiğinin yanında bulduğu kaplumbağanın bağasından yapmış olduğu *kitara*'yı gören Apollon bu aletin çıkardığı sesi çok beğenir ve sürüleri karşılığında bu sazı ister. Anlaşırlar. O günden sonra *kitara* (bazı kaynaklarda *lyra* olarak geçer)

ile olağanüstü sesler çıkaracak olan Apollon da aynı zamanda sanatın ve müziğin koruyucusu olacaktır.[1] Hermes bir süre sonra da *syrinks* denilen bir kaval icat edecektir. Bunu da çok beğenen Apollon kavalı alabilmek için karşılığında, Hermes'in bir anlamda alâmetifarikası olan, insanlara ölüm ve rüya vermek istediğinde kullanacağı, iki yılanın dolandığı *kerykeion* (*caduceus*) denilen altın asayı verir. Hermes akıllıdır, komiktir, çok güzel ve etkili konuşur, laf çarpıtmasını çok iyi bilir ama bir o kadar da gizemli, kapalı ve anlaşılmazdır.[2] Kesin olan ise Zeus'un en sevdiği oğludur. Öyle ki tüm haşarılığına rağmen baş tanrı kendisini haberci yapmıştır. Hem tanrılar arasındaki hem de tanrılardan insanlara gidecek tüm haberleri o taşır. Bu özelliklerinin sembolü olarak da hızlı hareketini sağlayacak olan kanatlı sandaletleri ve kanatlı miğferi vardır. Bir de yanından ayırmadığı altın para kesesi... Bu kese yüzünden de hem hırsızların hem de tüccarların yani dönem düşünüldüğünde sıklıkla hareket halindeki bu iki kitleyi oluşturan yolcuların da koruyucusudur. Hermes'in işleri bunlarla da bitmez. Ölüler dünyasına sorgusuz sualsiz girebilen tek tanrıdır. Dolayısıyla da Hades'e giderken ölülere eşlik eder, bir nevi ruhların nakledilmesini sağlar. Elindeki *caduceus* ile insanlara hem ölümü hem de rüyaları bahşeder. Troya Savaşı'nda Hektor'un naaşını almak için Priamos'u Akhilleus'un çadırına giderken yalnız bırakmaz. Yine bu savaşın çıkış nedeni olarak görülen "Paris'in Seçimi" olarak bilinen hikâyede de İda Dağı'ndaki çobana elmayı o götürmüştür. *Lyra* ve kaval gibi müziğin notalarını, astronomiyi, ölçü birimlerini, kendine et kızartmak için ateşi ve güreş, boks ve atletizm sporlarını icat etmiştir. Odysseus'a eve dönüş yolunda birçok kez yardım etmiştir. Bilinen en ünlü hikâyelerinden biri de Hera'nın sadık yardımcısı Argos'u öldürmesidir. Hermes hem Zeus hem de diğer bütün tanrılar tarafından o kadar sevilir ve güvenilir ki, bu eylemi için Hera herhangi bir ceza vermeye niyet bile edemez.[4] Kısaca Olympos'un en maharetli, hakkında doğrudan onunla ilgili olmasa bile en çok öykü olan tanrısıdır Hermes. Bu özelliği elbette resim sanatı ile uğraşanların, Antik dönem mitolojilerini resimlemek isteyenlerin dikkatinden kaçmamış, üstelik bu atletik ve sürekli hareket halindeki tanrıyı betimlemek pek çok açıdan da son derece elverişli görülmüştür.

Dosso DOSSI, *Zeus, Hermes ve Erdem*, 1515-1518.

Tuval üzerine yağlıboya, 111,5 x 150 cm. Wawel Royal Castle, Krakow.

On sekizinci yüzyıl İtalya'sında Bologna üslubu olarak da bilinen klasik idealist üslubun temsilcilerinden biri olan Donato Creti'nin betimlediği resimde Hermes, en önemli işlerinden biri olan ve üzerinde "en güzele" yazılı elmayı İda Dağı'nda çobanlık yapan Paris'e verirken gösterilmiş. Bilindiği gibi bu elma Kavga Tanrıçası Eris tarafından Peleus ve Thetis'in düğününde ortaya atılıvermiş, kime verse bir kavga çıkacağını bilen Zeus bu seçimi bir çobana bırakmayı tercih etmiştir. Paris'e hem bu elmayı hem de yapacağı seçimi bildirmek de doğal olarak Hermes'in görevi olmuştur. Bu seçim daha sonra Troya Savaşı'na neden olacaktır. Paris ve gökyüzünden uçarak geldiği belli olan Hermes kompozisyonda sağ alt köşeden sol üst köşeye doğru bir diagonal hat üzerinde betimlenmiştir. Her iki figürün de beden hareketleri belli bir kıvrımla gösterilmiştir ki bu da Barok gelenekte çok kullanılan ve "S" kıvrımı olarak adlandırılan bir kompozisyon özelliğidir. Sahne son derece yalın ama bir o kadar da etkileyicidir. Hermes'in hem bulunduğu yer (gökyüzü) hem de pelerininin hareketi sahneye henüz girmiş olduğunu gösterir. En tipik atribüleri olan kanatları, sol ayak bileğinde ve başlığında gösterilmiştir. Sağ elinde bir an sonra Paris'e vereceği altın elma, sol elinde ise kanatları ve üzerine sarsılmış yılanları gösterilmeden, hatta biraz da çerçeve dışına taşmış olarak *caduceus*'u belirtilmiştir. Paris'in çoban karakterini gösteren iki öğeden biri yanındaki köpek, diğeri elindeki (sürüler için kullandığı) değnektir. Kompozisyonda Paris'in önünde durduğu ağaç da üzerinde yükseldiği kayalık ile birlikte başka bir diagonal hat çizerek resmin sağ tarafını doldurmuştur. Her iki beden de âdeta porselen şeffaflığında boyanmıştır. Bu da Creti'nin bir özelliği olarak kaynaklarda belirtilmiştir. Çok özel müşteriler için ısmarlama resimler yapan, dekoratif özellikleri öne çıkan freskler, altar panoları ve sehpalar boyamış olan bu sanatçı kendi döneminde durumları ve ortamları mükemmel bir incelikle ve şiirsel bir müstehcenlikle resmetmesi ile ünlüdür.

DİPNOTLAR

1 *Toplumsal Tarih*'in 241. sayısında da yer verdiğimiz hikâyede Apollon'un müzik konusundaki yeteneği ve rakip tanımazlığı nedeni ile Marsyas ile yarışı konu edilmişti.

2 Kapalı, açık olmayan anlamındaki Hermetik ve bir metin yorumlama teorisi olarak Hermeneutik (*hermeneuo*) tanrının bu özelliklerinden esinlenilmiş terimlerdir.

3 Bu özelliği ile bir anlamda Prometheus ile eş tutulur.

4 Aytıntılı bilgi için bkz. *Toplumsal Tarih*, Kasım 2013, sayı: 239, s. 94-95.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

OSMANLI CEPHESİ'NDE YENİ BİR ŞEY VAR: BİRİNCİ CİHAN HARBİ'NE YENİDEN BAKMAK 1914-1918 ULUSLARARASI KONFERANSI YAPILDI

Tarih Vakfı ve Orient Institut İstanbul işbirliğinde düzenlenen konferans, 9-12 Nisan 2014 tarihleri arasında Bilgi Üniversitesi **santral**İstanbul'da büyük bir başarı ile gerçekleşti. 8 Nisan akşamı Almanya Başkonsolosluğu'nda Erich Zürcher'in konuşmacı olarak katıldığı resepsiyonla başlayan konferansta Bo'i aşkın bildiri sunuldu. Birinci Dünya Savaşı'nın askeri tarih dışında toplumsal boyutlarının irdelemeyi amaçlayan ve dünyanın dört bir yanından 100'ü aşkın tarihçinin katıldığı konferansı, tarih ve sosyal bilimler alanıyla ilgili geniş bir dinleyici kitlesi izledi. Konferans'ın çerçeve konuşmalarından birini veren Jay Winter'la yapılmış kapsamlı bir söyleşi Toplumsal Tarih'in Nisan sayısında da yer almıştı.

Konferans ayrıca birçok yan etkinliğe de evsahipliği yaptı. İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, "Lise'de Birinci Dünya Savaşı'nı Öğretmek" konulu bir atölye düzenledi. Boğaziçi Üniversitesi'nin düzenlediği "Cihan Harbi Bağlamında Tarih, Temsiliyet ve Sinema" başlıklı söyleşide cihan harbini konu edinen filmler tarihçiler ve sinemacılar tarafından tartışıldı. Goethe Enstitüsü, "1914-1918/Anıların Muharebe Meydanı" üst başlıklı etkinlik içinde bir belgesel tiyatro gösterimi, bir de sergi gerçekleştirdi. Konferansın son etkinliği, Tarih Vakfı- tarih öğretmenleri işbirliğiyle, çeşitli liselerdeki öğrenciler tarafından gerçekleştirilen ve farklı ülkelerin ders kitaplarında cihan harbinin nasıl ele alındığını irdeleyen "Gençler Birinci Dünya Savaşı'nı Tartışıyor" atölyesi oldu.

YENİ BİR SEKTÖR TARİHİ PROJESİ: ALPLERDEN KAFKASLARA KARS PEYNİRCİLİĞİNİN 150 YILLIK TARİHİ

Tarih Vakfı ile Boğatepe Çevre ve Yaşam Derneği ortaklığında; Serhat Kalkınma Ajansı'nın mali desteğiyle Nisan 2013'den bu yana yürütülen *Kars Peynirciliğinin Tarihinin Araştırılması ve Yazımı Aracılığıyla Bölgenin Eko-Kültür Turizminin Desteklenmesi Projesi*'nin ilk aşaması 17 Nisan 2014'de, bir sergi ve bir panelle tamamlandı. Beşiktaş Belediyesi Levent Kültür Merkezi'nde düzenlenen etkinliğe gerek sosyalbilimler, ekokültür turizmi,gıda-peynir sektöründen uzman ve uygulayıcıların gerekse de gurme yazarlarının ilgisi dikkat çekiciydi.

Beşiktaş Belediyesi Levent Kültür Merkezi'nde gerçekleşen panelde, Boğatepe Çevre ve Yaşam Derneği Başkanı İlhan Koçulu ile Tarih Vakfı Projeler Koordinatörü Gülay Kayacan projenin amacı, alan araştırması, hazırlanan belge/bilgi ve sözlü tarih arşivi, web sitesi, kitap, sergi vb. konular hakkında bilgi verdiler. İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden Deniz Ünsal, İsviçre'li peynir tarihçisi ve üreticisi Andreas Biggler, Tunceli Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı Candan Badem ve Gürcistan'dan Tarih öğretmeni Tahmaz İskandarov'un katıldığı birinci oturumda Alplerden Kafkaslara ve Kars'a uzanan Kars Peynirciliği'nin tarihinin Osmanlı, Rus İşgali ve Cumhuriyet dönemlerindeki öyküsünün ele alındı.

Proje danışma kurulu üyesi Ahmet Örs, Proje koordinatörü İlhan Koçulu ve Serhat Kalkınma Ajansı Genel Sekreter Vekili Mehmet Özdoğan'ın katıldığı ikinci oturumda Kars Peynirciliği'nin geçmişten günümüze uzanan sorun alanları tartışıldı. Büyük ilgi ile izlenen panel, en az sunumlar kadar bilgilendirici tartışmalarla sona erdi. *Alplerden Kafkaslara: Kars Peynirciliğinin 150. Yıllık Tarihi* adlı serginin açılışına da ilgi yoğundu. Gravyer peynir dilimlerinden esinlenerek tasarlanan sergide eski Gravyer üreticisi İsviçreli, Rus, Alman, Mafakan, Karapapak ailelerinin hikayeleri, Kars'ta peynir üretiminde kullanılan eski araç gereçler ve proje kapsamında yapılan sözlü tarih görüşmeleri anlatılarının bir kısmından oluşan bir kısa film izleyiyle buluştu. 30 Nisan'a kadar açık kalan sergi Mayıs ayında Kars'ta tekrarlanacak.

PERŞEMBE KONUŞMALARI'NDA TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI TARİHİ

2014 bahar döneminin ilk yarısında "Birinci Dünya Savaşı" teması çerçevesinde Mehmet Beşikçi, Zeynep Kutluata, Nazan Maksudyan, Elif Mahir Metinsoy ve Fuat Dündar'ın konuk olduğu Perşembe Konuşmaları, bahar döneminin ikinci yarısında Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi'ne odaklanacak. 8 Mayıs'ta Y. Doğan Çetinkaya, Mehmet Ö. Alkan ve Barış Alp Özden'in katılımıyla gerçekleşecek "Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi" paneliyle başlayan serinin 22 Mayıs'ta gerçekleşecek ikinci konuşmasına Can Nacar konuk olacak.

Antalya Kent Müzesi Kent Belleği Merkezi'nin 26 Şubat tarihinde dönemin Belediye Başkanı tarafından gerçekleştirilen açılışında yaptığı konuşmada Tarih Vakfı'nı itham eden mesnetsiz iddiaların yer alması üzerine yasal yollardan haberi tekzip ettik.
Tekzip metninin kısa versiyonunu aşağıda bilginize sunuyoruz:

CEVAP VE DÜZELTME

26 Şubat 2014 tarihinde yayımlanan gazetenizde, Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Mustafa Akaydın'ın "Kent Belleği Merkezi'nin" açılışında yaptığı konuşmada **"Türk Tarih Vakfı diye bir vakfa kentlinin cebinden büyük paralar aktarıldığı, vakfın 2 kitap ve 4 sergi dışında hiçbir şey yapmadığı"**ndan söz ettiği ve kendi 5 yıllık dönemlerinde "kendi elemanları, kendi tarihçileri ve uzmanlarıyla" 20 kitap basıldığı, 11 sergi açıldığı, halkın parasının boşa harcanmadığı belirtilmektedir.

'Türk Tarih Vakfı' yanlış adıyla anılarak tamamen mesnetsiz iddialarla itham edilen ve adının 5 yıl sonra seçim tartışmalarına karıştırılmasından büyük üzüntü duyan Tarih Vakfı'nın, seçim malzemesi olmamak için bugüne dek beklediği zorunlu açıklama aşağıdadır:

Tarih Vakfı, 2006- 2009 arasında yürüttüğü Antalya Kent Müzesi kurucu faaliyeti içindeki tüm işleri ihaleler sonucu yapılan sözleşmeler ve yasal eklerine uygun olarak yapmış; işler ve işlere ilişkin harcamalar Belediye tarafından onaylanmıştır. Tarih Vakfı'na aktarılan kaynakların nasıl kullanıldığını Belediye kayıtlarında açıkça bellidir.

Mimari proje de dahil olmak üzere, Müze içeriğine ilişkin çalışmalar son aşamaya gelmiş olmasına rağmen, 2009 yerel seçimlerinden sonra yeni belediye yönetimi müze projesini askıya almış ve Antalya Büyükşehir Belediyesi ile Tarih Vakfı arasındaki sözleşme karşılıklı mutabakatla, ibralaşılarak 30 Haziran 2009 tarihinde feshedilmiştir.

Tarih Vakfı bu süre içinde 41 kent-müze-tarih söyleşisi, 11 uluslararası 2 sempozyum, 4 açık hava sergisi, 4 konferans, 4 atölye, 3 eğitim semineri, çocuklara yönelik 21 doğa, müzecilik ve fotoğraf eğitimi çalışması, 24 kent kültürü eğitim gezisi, 20 açık hava konseri ve 9 açık hava sinema gösterimi yapmış, 2 kitap, 11 kitapçık ve Antalya Kent Kültürü Bülteni yayınlamıştır. Protokolün fesih sürecinde 12 kitap, 26 kitapçık ve Kaleiçi Kültür Turizmi Haritası yayına hazır olarak belediyeye teslim edilmiştir.

Tarih Vakfı, projenin seçim tartışmalarına malzeme edilmesini şiddetle kınamakta ve yerel yöneticileri, kuruluş sürecinde bile Antalya için kültür odağı haline gelmiş bu projeye sahip çıkmaya davet etmektedir.

Dergi İnsert Katalog

Davetiye Ekstre Takvim

Fatura Broşür Bülten

Kart Ajanda

Poliçe

İster Adresli teslim, İster Adressiz !
Bölgesel dağıtım veya Sektörel dağıtım !

100 adet üzeri dağıtmak istediğiniz herşey... **Milyon** adetlere kadar...

Paketleme, zarflama, **QR Code**'lu Etiketleme... Tek tek **Fotoğraflı** Teslim Garantisi...

GPS'ler ile **Harita** üzerinde dağıtımı takip edebilme... Anında **Online** raporlar...

"Dağıtımda Son Teknoloji"

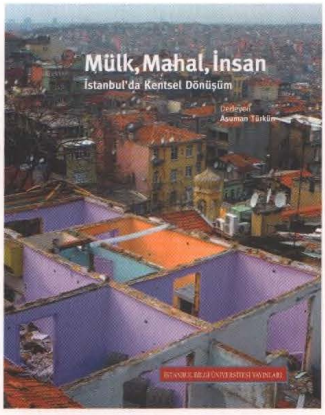
ajanspress kurye

Bir Ajans Press Group Kuruluşudur...

Profilo AVM 5. Yıl Sok. No:1/D Mecidiyeköy / İSTANBUL | T: 0212 356 11 51 | F: 0212 356 11 61 | info@ajanspresskurye.com.tr | www.ajanspresskurye.com.tr

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

TARLABAŞI'NDAN TOZKOPARAN'A İSTANBUL'DA KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN TÜM BOYUTLARI

MÜLK, MAHAL, İNSAN
İSTANBUL'DA KENTSEL DÖNÜŞÜM
DERLEYEN ASUMAN TÜRKÜN

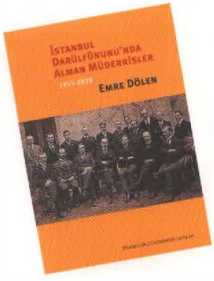
ASLI SARIOĞLU ASUMAN TÜRKÜN **BESİME ŞEN** BİNNUR ÖKTEM UYSAL **ESRA KAYA** HADE TÜRKMEN **MÜCELLA YAPICI** ŞÜKRÜ ASLAN
443 sayfa, ISBN: 978-605-399-334-6

Türkiye'de son yıllarda gündemi meşgul eden kentsel dönüşüm projeleri, özellikle İstanbul'da birçok toplumsal ve siyasi tartışmayı da beraberinde taşımaktadır. *Mülk, Mahal, İnsan: İstanbul'da Kentsel Dönüşüm*, bu alandaki literatüre önemli bir katkı sunarken, hem geniş bir çerçeveden kentsel dönüşümü ele almakta, hem de özel olarak altı bölgede yapılan saha çalışmasını ortaya koymaktadır."

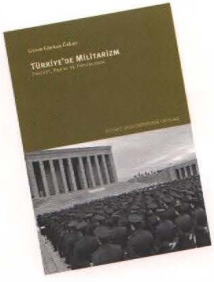
ERGUN ÖZBUDUN
TÜRKİYE'DE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ
ANAYASA YAPIMI VE ANAYASA YARGISI
216 sayfa, ISBN: 978-605-399-336-0

Prof. Özbudun'un Türkiye'de Demokratikleşme Süreci-Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı adlı bu önemli kitabı; bugün Türkiye'de yaşanan süreç içinde demokratik pekişmenin hangi noktada bulunduğu ve genel gidişin demokratikleşmeye mi, yoksa her geçen gün kendini daha fazla gösteren otoriterleşmeye mi yöneldiğini anlamamıza yardım edecek ipuçlarını da sunmaktadır.

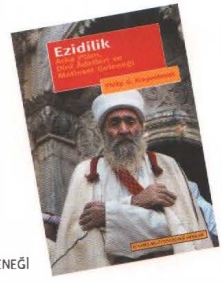
EMRE DÖLEN
İSTANBUL DARÜLFÜNUNU'NDA ALMAN MÜDERRİSLER
905 sayfa, ISBN: 978-605-399-324-7

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, daha önce yine Prof. Dr. Emre Dölen'in 5 ciltlik *Türkiye Üniversite Tarihi*'ni yayınlayarak, adeta «kendi kendine» yüklendiği bir misyonu bu eserle de sürdürerek, üniversite tarihimize önemli bir katkıda daha bulunuyor.

GÜVEN GÜRKAN ÖZTAN
TÜRKİYE'DE MİLİTARİZM
ZİHNİYET, PRATİK VE PROPAGANDA
236 sayfa, ISBN: 978-605-399-291-2

Askerî darbelerle "malûl" bir ülke olan Türkiye'de kuşaktan kuşağa aktarılan "asker millet", "her Türk asker doğar" gibi yanılsamalar militarist zihniyeti canlı tutmakta. Bu kitapta, ülkemizde militarizmin kökleri, millî kimliğin oluşumu, "millî dava"lar çerçevesi içinde Kore Savaşı, Kıbrıs, askerî darbeler temel alınıp, günümüze kadar yaşamın her alanında şekillenmiş, militarist zihniyet, değişik boyutlarıyla inceleniyor.

PHILIP G. KREYENBROEK
EZİDİLİK
ARKA PLANI, DİNÎ ÂDETLERİ VE METİNSEL GELENEĞİ
330 sayfa, ISBN: 978-605-399-331-5

Bu çalışmada, her zaman kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılmış ve kısa zaman öncesine kadar yazıya dökülmemiş olan geniş bir Ezidi dinî metin külliyatının varlığına dikkat çekiliyor. İkinci olarak Ezidiliğin birçok karakteristik unsurunu sözlü geleneğinden alan özünde yazılı olmayan bir din olarak sunulması amaçlanıyor. Bunun ötesinde Ezidiliğin bazı yönlerinin eski İran dini hakkındaki modern görüşler ışığında daha iyi anlaşılabileceği öne sürülürken, Ezidilik dini ve modern bir inanış olan Ehl-i Hak arasındaki çarpıcı paralelliklere de işaret ediliyor.

www.bilgiyay.com
Telefon: **0212 311 52 59** Faks: **0212 253 47 00**
e-mail: **yayin@bilgiyay.com - dagitim@ bilgiyay.com**

Genel Dağıtım: **PUNTO**

www.puntokitap.com
Telefon: **0212 496 10 50** Faks: **0212 551 30 13**
e-mail: **punto@puntokitap.com**